

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍԵԱՅ

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1880

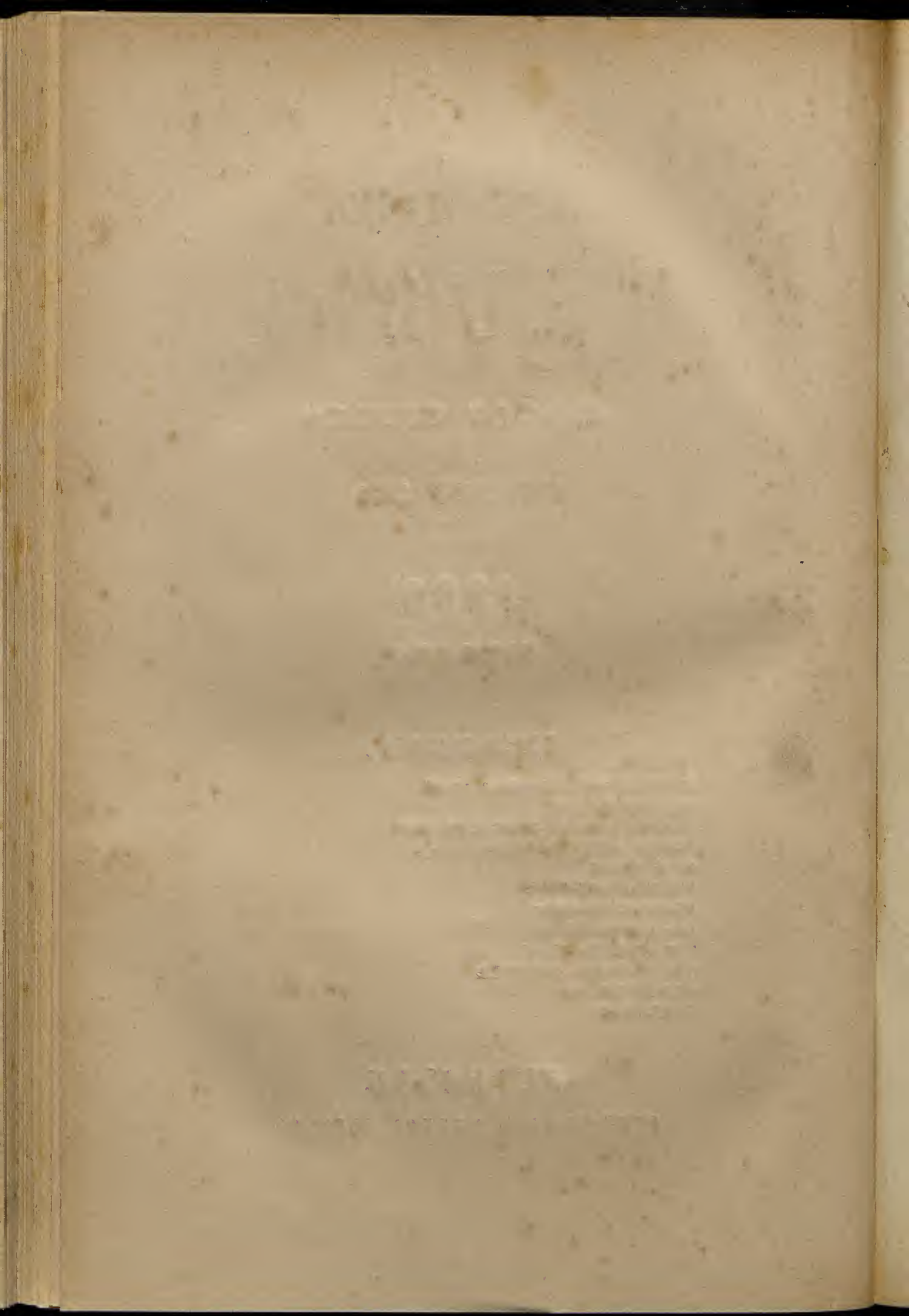
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԻԱՑԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ՀԱՅՈՑ
ԿԻԼԻԿՈՅՂԻՃԱԿԸ
Պ. ՊՐԱՏԼՈ ԵՒ ԻՐ ՀԱԳԱՌԱԳՈՐԴՆԵՐԸ
ԹԱԳՐԻՐ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԵՏՐԵԱՐՔ ՀՕՐ
Պ. Ճ. ՊՐԱՅՍ
ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ
ՄԵՔԵՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾ
ՍԵՒ ԼԵՈՒՆ ՄԱՐԴԸ
ՆՈՐ ԵՐԳԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ
ԴԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԶՄԻՒՌՆԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՂԱՐՑ ՏԻՏԻԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

Ժ. ՏԱՐԻ

1880

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ՄԻԱՑԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԲ ԶԱՅՈՑ

Ազգային երեք ընկերութիւններն, այս է Կիլիկեան, Դպրոցա-
սիրաց-Արեւելեան ու Արարատեան, այլ ևս չկան, սակայն իրենց
մարմինը, հողին ու նպատակը կ'ժառանգէ համաձայն համոզումէ
ու գործակցութենէ ծնունդ առնող՝ Հայոց Միացեալ Ընկերութիւնն,
որ արդէն իր Ընդհանուր ու Տնօրէն ժողովները կազմած է, և
ինչպէս իր ծնողքն իրենց կամաւոր դադարումը, նոյնպէս ինքն իր
էութիւնը պաշտօնական յայտարարութեամբ հանդիսապէս ընդհա-
նուր Ազգին ծանուցած է : Այսօր ձուլումը կատարեալ է, և այս
ձուլման հասնելու համար ի գործ դրուած պաշտօնական տնօրէ-
նութիւններն, որ չորս հինգ ամիս տեւեցին, յայտնի : Սակայն դեռ
ևս անյայտ կ'մնան այն երկար ներքին բանակցութիւններն որ թէ

երեք Ընդհանուր ժողովներու և թէ՛ երեք լիազօր Յանձնաժողովներու մէջ տեղի ունեցան, և որոց հիմունքն անշուշտ Ազգին մեծադոյն օգուտն և ապագայ զարգացման սկզբունքն եղած են: Թէ՛ պէտ և արդէն Ազգին մէջ ընդհանուր փափաք մը կար այս միութեան դործը տեսնելու, թէ՛ և միահամուռ գործակցութեան առաւելութեանց վրայ հիմնուած բանաւոր պատճառներ գիւրին է դրանել այս միութիւնն արդարացընող, սակայն դարձեալ փափաքելի էր որ նախորդ երեք ընկերութիւններն հրապարակ հանէին այն բարձր պատճառներն որոց զոհ տուին իրենց գոյութիւնը, նոր ընկերութեան մ'աւանդելով Արիւնքիւն և Հայաստանի մէջ կրթութիւն ծաւալելու նպատակն, որպէս զի Հայ ժողովուրդը՝ եթէ կասկած մ'ունի սոյն այլափոխութեան վրայ՝ լիովին փարատէ և հաստատ համոզում մը կազմէ:

Անկարելի է սակայն չնկատել երկից ընկերութեանց այս զոհողութեան մէջ ամեն անձնական նկատումներու, հեղինակութեան և փառասիրութեան ուրացումն, և այն բարոյական արիւթիւնն որ կ'անդոնէ յատուկ անուն և հռչակ, երբոր Ազգին ընդհանուր շահերը կ'իսօսին: Այս անձնուրացութիւնն այնքան մեծ յարգ ու արժանիք ունի որքան որ Ազգին մէջ առաջին անգամ նոր խորհուրդ մը յղացող զուխներ սովորաբար այդ խորհուրդը կ'անջնային քան կ'իրագործեն, և երբ նախաձեռնութեան պատուէ զրկուին կամ նախաձեռնութիւնն ուրիշի կողմէ տեսնեն, նոյն խորհրդին կամ նախաձեռնակին դէմ կ'դիմին և շինելու տեղ կ'աւրեն, վասն զի իրենց անձնականութիւնն աւելի կ'սիրեն քան թէ իրենց ազգը: Երեք ընկերութեանց ձուլման մէջ՝ այս ցաւալի տրամադրութեան բոլորովին հակառակ երեւոյթ մը կ'նշմարենք և իբրև բարոյական ու մտաւորական յառաջդիմութեան դրօշակ օրինակ մը զայն կ'հռչակենք: Արիւնքիւն, Գարոյցասիրաց-Արեւելեան և Արարատեան ընկերութիւններն իրարմէ քիչ շատ ժամանակով հեռու լռելեայն հաստատութեան՝ բաւական տարիներ առաջ, այնպիսի աղուամիտ ու մեծահոգի երիտասարդներու ջանքով, որոնք աւելի հեռուն կը տեսնէին ապագային մէջ քան թէ այն սնապարծ ու մեծամիտ Հայերն որ աւելի խօսիլ, սքանչելի խորհուրդներ երկնել, ընտիր այլ անգործադրելի յատակազծեր շինել զիտեն քան թէ գործել ու զոհուիլ: Այն անշուք ու անփորձ համարուած հիմնադիրներն այսօր իրենց գործածն, բարոյական ու նիւթական շինութեան մը հիմն

միութեան ու յարատևութեան ողի մը, Ազգէն վայելած համարումն ու վստահութիւնը կ'կտակեն Ազգին և իրենք կ'քաշուին կամ ի միման կ'դործեն, սակայն ո՛րքան համեստ լինին, ինչ անշանդիբք պահելու ջանան, Պատմութիւնն, իր կորովաբիբ աչօք, պիտի գտնէ և անոնց անունները պիտի քանդակէ առ այժմ թղթի ու սրտերու վրայ, ապագային՝ մարմարի վրայ։ Եթէ երեք Ընկերութիւնները զլեռնէին չհասած իսկ լինին իրենց դժած նպատակին, դէթ Ազգին մէջ ի վաղուց արհամարհուած ընկերակցութեան ողին ծնան և աւելի մեծ դաղափար մը, այս է երբեմն անտես Հայաստանի մը ժողովրդային կրթութեան ընդհանրացման դաղափարը, ազատութեան ու ապագայի դաղափարը։

Ենք տարակոյս չունինք որ եթէ աւելի յաջող պարագաներ զօրովիւ լինէին այդ Ընկերութեանց աւելի մեծ ու արդասարեք հետքեր պիտի թողուն Հայաստանի մտաւորական անմշակ հողին վրայ և նիւթական աւելի զօրեղ միջոցներու պիտի տիրանային։ Միացան, վասն զի տեսնաւ որ զատ զատ անկախօրէն դործելու, տեսակ մ'ազնիւ նախանձայուզութեամբ առաջագրեալ նպատակին դիմելու, նոր և զարդացեալ միջոցներով իրարմէ՝ գերազանցելու առաւելութիւնները չեն հակալիւր այն օգուաններն որ կրնան ծագիլ վարչային, հանդանակական, տեսչական ու կրթական կեդրոնացումէ ու միակցութենէ, եթէ այս կեդրոնացումն ու միակցութիւնը գիւնակալութեան (bureaucratic) և ձեակալութեան կերպարանը չառնու։

Արդ՝ կարգն եկաւ Հայոց Միացեալ Ընկերութեանց դործել. առնուն մ'որ, փակադձելով կ'ըսենք, թող թէ երկայն է, կ'պահէ իր ծնողաց գոյնն ու յիշատակը և որ թերեւս յարմար լինէր աւելի անկախ ու հայրենի անուան մը վերածել։ Որքան ընդարձակ է իր դործունէութեան ասպարէզն նոյնքան մեծ ու ծանր է իր պատասխանատուութիւնն, որով ոչ միայն անքուն պիտի ճգնի մէկ կողմէ արդեամբ գրաւել Ազգին վստահութիւնն ու օժանդակութիւնն այլ և միւս կողմէ պատասխանել անոր օրինաւոր ակնկալութեանց։

Արդէն Հայոց Միացեալ Ընկերութեանց Տնօրէն ժողովն իր առաջին Պաշտօնական Յայտարարութիւնը հրատարակեց, յայտարարութիւն որու մէջ կ'երեւի փորձառութեան և դործնականութեան ողի և կոչում մ'Ազգին աջակցութեան, նոյնպէս կազմաւորութեան առփոփ ծրագիր մը, որ եթէ ի դործ դրուի՝ անտարակոյս՝ ինչպէս

որ Տնօրէն ժողովը կ'այտարարէ, գործունէութեան էական հիմն և արդիւնաւորութեան գլխաւոր գրաւականը պիտի տայ «Ազգին» Տնօրէն ժողովը կ'պնդէ զօրացնել կեդրոնն և վարչային ամեն ճիւղերուն այնպիսի կազմակերպութիւն մը տալ որ իր որոշմունքն ու հրահանգներն արագապէս և ճշդիւ գործադրուին և անգուլ հաղորդակցութեան մէջ զտնուի դաւառներու հետ։ Անշուշտ այս չբաւեր, բայց առաջին քայլն է, և Տնօրէն ժողովը հետզհետէ իր ընելիք տնօրէնութիւնները պիտի հաղորդէ Ազգին, վստահութիւն ազդեւոր հիմնական պայման մը, և իմաստութեամբ գործած պիտի լինի եթէ վարչային կնճառոտ մեքենայ մը չստեղծէ և շրջանաւոր գրութեան մը մէջ ընկնելով՝ իր ուսումնական, ելմտական և վարչային գործառնութեանց արագ ընթացքը չթուլցնէ։

Գործունէութեան ընդարձակ շրջանակ մը հարկաւ աւելի հօգը ու իրական միջոցներու օժանդակութեան կ'կարօտի. և այն Ազգն որ, ինչպէս կ'ականարկէ Տնօրէն ժողովը, Արեւմտեան բաղաբակըրութեան հերոսը պիտի լինի յԱրեւելս, պարտական է իր անհրաժեշտ և բազմադիմի պիտոյից հոգը ստանձնող ընկերութեան մը բոլոր բարոյական ու նիւթական կարողութեամբը սատարել, այնպէս որ նա կարող լինի գործնապէս յարգարել Հայաստանի համար պազայի մը շաւիղն, որ դեռ ևս շատ փչօտ ու խոպան է։

Այս առթիւ կ'հրատարակենք ի պաշտօնէ մեզի ուղղուած հետեւեալ Պաշտօնական Յայտարարութիւնն ու հիմնական կանոնադիրը։

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ

ՄԻԱՑԵՍԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱՅՈՑ

Ինչպէս նախորդ Արարատեան, Դպրոցասիրաց-Արեւելեան և Կիլիկեան Ընկերութեանց Մայր Դիւաններն իւրեանց Պաշտօնական Յայտարարութեամբ ծանուցին Ընդհանուր Ազգին թէ նոյն Ընկե-

բութիւնք առանձինն դոյութենէ գաղթած են և այժմ «Հայոց Միացեալ Ընկերութիւնք»ը կը կազմեն՝ Դիւանս ալ կը փութայ ծանուցանել թէ Հայոց Միացեալ Ընկերութիւնը, օրինաւոր յաջորդ նախորդ Ընկերութեանց, ստացած է իւր կազմակերպութիւնն և պաշտօնական մարմինք ընտրուած են օրինաւորապէս :

ՄԱՅՐ ԴԻՒԱՆ

Տղթթէօր Մ. Ռափայէլեան	Նախագահ
Մինաս Զեքազ	Դէր-Նախագահ
Անդրանիկ Այվազեան	Արեւադպիր
Հրամոտ Ասատուր	Դէր-Արեւադպիր

ՏՆՕՐԷՆ ԺՈՂՈՎ

Թորոսեան Յովհաննէս	էֆ. Արեւադէր
Եռսուփեան Յովսէփ	՝ Դանյադէր
Հիւնքեարպէշեանեան Տիգրան	՝ Ոստանադէր
Շիշմանեան Զարեհ	՝ Արեւադպիր
Մըվանեան Կարապետ	՝ Համբարձաւ
Վասիլեան Պետրոս	՝ Հասոմբէյ Տնօրէն
Տամատեան Ստեփան	՝ Ծախոց Տնօրէն

Ալ ինքրութի ուրեմն հանուր Ազգէն որ, ինչպէս նախորդ Ընկերութիւններն քաջալերեց իւր արդիւնաշատ նպաստներով և դրա զանոնք այդ բարձր դրից մէջ որով սկսաւ արդէն սիւնիլ ի Հայաստան ուսման և գիտութեան լոյսը, շարունակէ ի նոյն, մանաւանդ այսուհետեւ որ այս ազգօգուտ միացմամբ զործոց աւելի ընդարձակում և նոր ու աւելի արագ մղում պիտի արուի :

Ուստի այսուհետեւ ամեն նպատակէտք է ուղղուի առ նոր Ընկերութիւնն և ամեն յարաբերութիւնք լինին նորա Տնօրէն Ժողովոյ Պետին Մեծ. Յովհաննէս էֆ. Թորոսեանի հետ :

Դպրոցական Տեսուչք, Դասատուք և այլ ամեն նախորդ Ընկերութեանց պաշտօնեայք պարտին անյապաղ յարաբերութեան մանել նմա հետ և ի նմանէ ստանալ ամեն հրահանգ :

31 յուլիս 1880

Կ. Պօլիս :

Ի դիմաց Կեդրոնական Ժողովոյ

Արեւադպիր

Ա. Այվազեան

Արեւադէր

Մ. Ռափայէլեան

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐ

ՄԻԱՑԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՑ

ՀԱՅՈՑ

(ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ, ԴՊՐՈՑԱՍԻՐԱՑ-ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԵՒ ԿԵԼԵԿԵԱՆ)

Ի 1 ՅՈՒՆԻՍ 1880

ՆՊԱՏԱԿ — Հայաստանի եւ սիլիկիոյ մէջ կրթութիւնն ճաւաղել :

ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. Ե. Տնօրէն ժողովոյ հաւանութեամբ ընկեր կ'ընդունուի ամեն Հայ երկու տեւէ, որ կը փափաքի անդամակցիլ եւ կ'ընդունի հպատակիլ ընկերութեան օրինաց :

Յօդ. Բ. Անձնիւր ընկեր պարտի ամսական մէկ բաժնոյ համար վճարել 1 զահեկան արծաթ :

Յօդ. Գ. Ընտրող եւ ընտրելի լինելու համար Պօլսոյ մէջ ընկեր մը պէտք է վճարէ առնուազն 10 բաժին, 21 տարին լրացուցած լինի եւ նախորդ երեք ամսոց տուրքը վճարած :

Յօդ. Դ. Ընկերութեան Պատուոյ անդամ կրնան ընդունուիլ նոքա որք բարոյական կարեւոր ծառայութիւն մը կը մատուցանեն նմա, եւ կամ մի անդամ ընդ միշտ կը նուիրեն առ նուազն 1,200 ֆր :

Յօդ. Ե. Ընկերութեան Թղթակից անդամ կրնան ընտրուիլ նոքա որք գրաւոր աշխատութեամբք կարեսոր ծառայութիւններ կը մատուցանեն նմա :

Յօդ. Զ. Ընկերութեան Բարերար կ'արձանագորուին նոքա որք գէթ 10,000 ֆր. կը նուիրեն կամ կը կտակեն :

Յօդ. Է. Ընկերութիւնը ճիւղ կը հաստատէ այն ամեն տեղ ուր որ հարկ տեսնէ :

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. Ը. Ընկերութիւնը պաշտօնական երկու մարմին ունի, Կեդրոնական ժողովն եւ Տնօրէն ժողովն :

ԿԵԳՐՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ.

ՅԵՊ. Բ. Կեդրոնական ժողովը կը ներկայայնէ զԸնկերութիւնը՝ որոյ օրէնսդիր և համարառու բարձրագոյն մարմինն է :

ՅԵՊ. Ժ. Կեդրոնական ժողովը կը բաղկանայ 72 երեսփոխաններէ, և եթէ ժողովն հարկ համարի՝ սոյն թիւն մինչև 80ի կրնայ բարձրանալ, ընտրութիւններն ժողովն ինքն կատարելով :

ՅԵՊ. ԺԱ. Կեդրոնական ժողովոյ անդամոց $\frac{1}{4}$ ն երկու տարին մի անգամ վիճակաւ կը դադրի : Դադարելոյ տեղ ընտրութիւնք կը լինին Կեդրոնական ժողովոյ կողմանէ ներկայացուած եռապատիկ սրբազրեղի ցանկի մը մէջէն :

ՅԵՊ. ԺԲ. Բաց ի վիճակաւ դադարեալներէ, ո՛ր և է պատճառաւ պակսած կամ հրաժարեալ երեսփոխաններու տեղ նոր ընտրութիւնը Կեդրոնական ժողովն ինքն կ'ընէ :

ՅԵՊ. ԺԳ. Երեսփոխանք անհատաբար կամ հաւաքաբար իրաւունք չունին Կեդրոնական ժողովոյ նիստերէն դուրս, ժողովոյ տուած որոշմանց դէմ բողոքել և Ընկերութեան ընչից նկատմամբ ո՛ր և է ձեռնարկ մ'ընել, նոյնպէս ո՛չ երեսփոխան ընկերք, որք սակայն կրնան դրաւոր առաջարկութիւն կամ դիտողութիւն ներկայայնել Կեդրոնական ժողովոյ, նորա Մայր-Դիւանի միջոցաւ :

ՅԵՊ. ԺԴ. Կեդրոնական ժողովն իրաւունք ունի հրաժարեցնել իւր այն երեսփոխաններն որք Ընկերութեան շահուց և օրինաց հակառակ գործելու գրից մէջ կը դառնան :

ՅԵՊ. ԺԵ. Կեդրոնական ժողովը կը գումարի՝ ի Կ. Պօլիս ամեն տարի Մարտ և Սեպտեմբեր ամսոց առաջին կիրակիներն և իւր նիստերը կը շարունակէ մինչև ցոպառումն օրակարգի :

ՅԵՊ. ԺԶ. Կեդրոնական ժողովն արտաքոյ կարգի նիստ կ'ընէ կամ Մայր-Դիւանի որոշմամբ, կամ Տնօրէն ժողովոյ և կամ 10 երեսփոխանաց առաջարկութեամբ :

ՅԵՊ. ԺԷ. Կեդրոնական ժողովը կ'ընտրէ իւր մայր դիւանը՝ բաղկացեալ մի Նախագահէ և մի Դեր-Նախագահէ, մի Ատենադպրէ և մի Դեր-Ատենադպրէ :

ՅԵՊ. ԺԸ. Մայր-Դիւանի և միւս դիւանաց անդամք Տնօրէն ժողովոյ չեն կրնար անդամակցիլ :

Յեք. ԺԹ. Մայր-Դիւանը և միւս զիւաններն երկու տարի պաշտօն^ը կը վարեն և վերընտրելի են :

ՏՆՕՐԷՆ ԺՈՂՈՎ

Յեք. Ի. Ընկերութեան դործոց վարչութիւնը յանձնուած է Տնօրէն ժողովոյ մը 7 անդամներէ բաղկացեալ, որոց թիւը մինչև 9 ի կրնայ բարձրանալ :

Յեք. ԻԱ. Տնօրէն ժողովոյ անձնիւր անդամ պատասխանատու է թէ առ Տնօրէն ժողովն և թէ առ Կեդրոնական ժողովն : Տնօրէն ժողովը հատաբար պատասխանատու է առ Կեդրոնական ժողովն :

Յեք. ԻԲ. Կեդրոնական ժողովը ներկայից ³/₄ ին քուէովը կ'ընտրէ Տնօրէն ժողովոյ Ատենապետ մը . ընտրեալ Ատենապետը կ'առնուի իրեն պաշտօնակից ճէ մինչև 8 անձ, երեսփոխան կամ ոչ-երեսփոխան ընկերներէ, որք ընտրող կամ ընտրելի լինելու հանդամանք ունին, որոնցմով կը կազմէ Տնօրէն ժողովն, և որոյ անուններն և պաշտօնները կը հաղորդէ Կեդրոնական ժողովոյ առ ի զիտութիւն :

Յեք. ԻԳ. Ատենապետը անձնիւր անդամի պաշտօն կը յանձնէ, և զանոնք հրաժարեցնելու իրաւունք չունի առանց Տնօրէն ժողովոյ հաւանութեան :

Յեք. ԻԴ. Տնօրէն ժողովը կը պատրաստէ Ընկերութեան տարեկան ելմտացոյցը և կը դործադրէ Կեդրոնական ժողովոյ վարերացմանէն յետոյ . նոյնպէս Տնօրէն ժողովը կը պատրաստէ Ուսումնական յայտադրերը որոց ընդհանուր սկզբունքները Կեդրոնական ժողովոյ վաւերացման ենթարկելէ յետոյ կը դործադրէ :

Յեք. ԻԵ. Տնօրէն ժողովը հասոյթի նոր աղբիւրի մը դիմելէ կամ Պիւտձէէն դուրս ծախք մը ընելէ յառաջ, Կեդրոնական ժողովոյ հաւանութիւնը պարտի առնուլ, բայց ստիպողական պարագաներու մէջ կրնայ ազատութեամբ դործել պատասխանատուութիւնը իւր վրայ առնելով :

Յեք. ԻԶ. Տնօրէն ժողովն երեք տարի պաշտօն կը վարէ և անդամները վերընտրելի են :

ԴԻԻԱՆՔ ԵՒ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ

Յեք. ԻԷ. Կեդրոնական ժողովն ունի նաև 4 զիւան, իւրաքանչիւրն 5 անդամէ բաղկացեալ :

1. Կրթական, 2. Ելմտական, 3. Օրէնսդրական, 4. Նախարանիչ :

Սոյն դիւանները կը քննեն իրենց յանձնուած խնդիրներն և կը տեղեկագրեն առ Կեդրոնական ժողովն :

Յօդ. ԻԸ. Ամեն տարեկան շրջանի վերջ Կեդրոնական ժողովը Տանգալաներէ յանձնաժողով մը կ'ընտրէ , Տնօրէն ժողովոյ Հաշիւներն և սնտուկին վիճակը , ինչպէս նաև քուէարկեալ ելմտացոյցին ճշգիւ գործադրուած լինելը քննելու համար :

ԳԱՆՁԱՅԻՆ ԳՐԱՌԹԻՒՆ

Յօդ. ԻԹ. Տնօրէն ժողովն Ընկերութեան դրամն ապահով տանց մէջ պարտի ղետեղել ի շահեցումն :

Յօդ. Լ. Երբ իւր քովն հաւաքած գրամը 20 ոսկոյ հասնի : Ընկերութեան Գանձապետը պարտաւոր է յանձնել զայն գրամապահին :

Յօդ. ԼԱ. Գանձապետը մինչև 100 ոսկի օսմանեան իւր քով կը պահէ առձեռն գործածութեանց համար , հաւաքեալ գրամը դրամապահին յանձնելէ յառաջ Ընկերութեան ծախսոյց համար գործածել ներելի չէ :

Յօդ. ԼԲ. Գրամապահէն առնուելիք գրամոց մասին Կեդրոնական ժողովոյ նախագահին , Տնօրէն ժողովոյ Ատենապետին և Գանձապետի միաբան ստորագրութիւնք կարևոր են :

Յօդ. ԼԳ. Ընկերութեան գրամական հասոյթէն առ նուազն 20 0/0 պահեստ կը մնայ :

ՆԵՐՔԻՆ ԼԱՆՈՆԱԳՐԱՌԹԻՒՆ

Յօդ. ԼԴ. Ներքին կանոնադիր մը զոր կը խմբագրէ Կեդրոնական ժողովը , կը գծէ բոլոր այն արամադրութիւններն որք վերաբերութիւն ունին յիշեալ յօդածներուն գործադրութեան եղանակին , և որք հիմնական կանոնադրի պէս անհրաժեշտ գործադրութեան զօրութիւն ունին :

ՎԵՐԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՆԻ ԼՈՒԾՈՒՄԷ

Յօդ. ԼԵ. Եթէ Ընկերութիւնը լուծուի , Հայոց Ազգային Նրեսփոխանական ժողովն իրաւունք ունի տէր լինել նորա բոլոր ստացուածոց զոքս կը յատկացնէ Հայաստանի և Կիլիկիոյ Հայ մանկըտեայն կրթութեան առանց կրօնի խտրութեան :

Յօդ. ԼԶ. Սոյն Կանոնադիրը վերաքննելի է թուականէս 3 տարի վերջը , սակայն ստիպողական պարագայից մէջ Տնօրէն ժողովն և կամ 20 երեսփոխանք կրնան բարեփոխութիւններ առաջարկել Կեդրոնական ժողովոյ :

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՎԻՃԱԿԸ

Ընդհանրապէս Հայաստանի վարչային գործերը խառն ու շփոթ վիճակի մէջ են, ինչպէս որ ճամբորդներ բերանացի կ'այտնեն և լրագրական թղթակցութիւններ կ'հրատարակեն : Առաջնորդական, վանական ու եկեղեցական վէճեր ու երկպառակութիւններ միշտ անպակաս են, և անցեալներն Մանգուէ մի առ մի կ'թուէր այն առաջնորդներն որ՝ ներկայ փափուկ պարազաներու մէջ՝ իրենց հօտին յառաջգիմական ճկանց աջակից գանուելու տեղ, կ'ձգնին ժողովրդոց մէջ կուսակցական հին ողին արծարծել և պաշտպաններ որսալ, որպէս զի կարող լինին իրենց ապօրէն ու փառամուլ ընթացին մէջ յարատեւել անպատիժ : Ընդունայն Ազգ. Պատրիարքարանը հրամաններ ու քննիչներ կ'ղրկէ խռովասէր ու անաստ դէտեր զղաստութեան հրաւիրելու, ընդունայն յանցապարտներ ի դատ կ'կոչուին : Ո՛չ պաշտօնական շրջաբերականներ ու հրահանգներ ներգործութիւն ունին, ո՛չ ազգային հանրական շահերու նկատողութիւնն և ո՛չ դատաստանական վճիռներն, որ սովորաբար անզօր պաշտօնաւորները կ'ձգմեն, իսկ զօրաւորներու արհամարհանքն ու ծիծաղը կ'շարժեն, շնորհիւ այն թաղուն պաշտպանութեանց ու աղիտական կուսակցութեանց որոց վրայ կ'կոթնին մի շատ անպէտ եկեղեցականներ, որ ծանր պատիժներու արժանի են :

Գաւառային վարչութեանց չզոյութեան կամ անկերպարան կացութեան վրայ ակնարկ մը ձգող Հայը վշտալի խորհրդածութեանց կ'ընկղմի և չկրնար ըմբռնել թէ ինչպէս՝ մէկ կողմէ հասարակային գործոց բարեկարգութեան համար անսնուած սառնութիւն մը, նախապաշարմանց պաշտպան կանդնող երկպառակութիւն մը, միւս կողմէ աննշան, անձնական ու դժուծ խնդիրներու համար երեցած աշխոյժն ու յամառ գիմակալութիւնն, ազգօդուտ բարենորոգումներու հետ կրնա՞ն համաձայնիլ, և պատասխանել այն ինքնավարութեան ակնկալութեանց զոր Ազգին մէջ լրջամիտ ու բանիբուն մաս մը կը տածէ և կ'խորհիլ քաղաքագիտական ու կրթական միջոցներ անոր վերաշինութեան համար : Կարծես թէ շատ տեղ անձնասէր եկե-

ղեցականն ու տղէտ աշխարհականը խօսքը մէկ ըրած են այդ տկնկալութիւններն ի գերեհ հանելու և արտաքին մտահոգութեանց ներքին խռովութեանց կսկիծն աւելցրնելու : Սոյն դաւառական անիշխանութեան մէջ անպարտ է միթէ բոլորովին Ազդ. Պատրիարքարանն , որ եթէ վարչական ընդհանուր գործերու օրինաւոր ու արդար ուղղութիւն մը տալու անկարող կ'գտնուի , գոնէ կ'յուսացուէր որ հաւաքական ու մասնաւոր ճգանց դէմ ելած դժուարութեանց առաջն առնելու ջանադիր կ'գտնուէր : Այդ ջանասիրութեան շարժառիթները պիտի լինէին անկողմնակալ իշխանութիւն և անաչառ արգարասիրութիւն , և սակայն այս հանդամանքն ի վաղուց կուրուսած է Կեդրոնական Վարչութիւնն և իր անդործութիւնն աւելի ակներե կ'երեւի մասնաւոր այս պահուս երբ մասնաւոր ու ընկերակցական ձեռնարկութիւններ կ'նկրտին Ազգին դարաւոր անշարժութիւնը բուժելու : Ի հարկէ՝ անհատական աշխատութեան արդիւնք են ստէպ ժողովուրդային յառաջդիմական քայլերն , քան թէ կառավարական , սակայն կառավարութիւնն ևս պաշտօն ունի բառնալ այն ամեն խոչնդոտներն որ այդ քայլերուն դէմ կ'ենեն :

Անիշխանութիւնը կ'տիրէ մասնաւոր Կիլիկիոյ մէջ , որ ամենէ շատ Ազգին ու իր Վարչութեան օգնութեան կարօտ է : Միշտ Սիւն ամայի ու թափուր , Կաթողիկոսը զրեթէ անպաշտօն և իր Աթոռէն հեռի , ժողովուրդն անպաշտպան և շրջակայ Հայ դիւղերն ու քաղաքները քայքայման վիճակի մէջ : Եթէ ժամանակ առ ժամանակ նախորդ Կիլիկեան ընկերութեան ձեռօք այդ վիճակներուն Հայ ժողովրդոց ուսումնասիրական եռանդը վառելով՝ մանր մունր տեղական ընկերութիւններ չկազմուէին և բնակիչներու վրայ տեղեկութիւններ կտրուէին՝ զլիսովին մութն ու անտես պիտի մնար Կիլիկիա , ինչպէս նաև Բերիա , Մարաշ և ուրիշ հայութեան անտարբեր վայրեր , որ այժմ քիչ մը կ'խլրտին բան մը շինելու և ընդհանուր յառաջդիմութեան մասնակից լինելու : Սակայն եթէ Կեդրոնական Վարչութիւնն ուղղակի այդ դաւառին օգնելու անկարող է , գոնէ պարտաւոր է յարգարեւ այն ճամբան որու վրայ անարդեւ կ'փափաքին քալել նորակազմ ընկերութիւններ , և խաւարասէր Հայերու կողմէ դժուարութեանց չհանդիպիլ : Այս տխուր կացութեան մէջ ընկերութիւններն անդամ թէև անկախ չեն կարող իրենց առաջադրած բարեբը հայթայթել , և արդէն Բերիա մեր ըսածին զգալի օրինակ մը կ'ընծայէ :

Հին կուսակցութիւն մը՝ լուսոյ ու նորութեան թշնամի՝ ի նպաստ վարժարաններու ազդովին եղած տնօրէնութեանց կ'դիմադրէ, և Մեծ. Կիրակոս Էֆէնտի Ղազանճեանի ջանքերը կը թուրման համար յատկացած շնչին գումարն (մօտ 30,000 դուրուշ) հայթայթելու կ'արդիւնէ, և այսպէս Կիլիկեան Ընկերութեան կողմէ այս տարի Բերիա գիւմուշ Սանտալճեան Պ. Էֆէնտին գրեթէ անգործութեան կ'դատաւարտէ, մինչդեռ երբ Երուսաղէմի միաբան, Վահան վարդապետ մը՝ կ'ենէ, չղիտենք ինչ նպատակի համար՝ հանդանակութիւն բանալու և չորս հինգ հարիւր ոսկի անմիջապէս ձեռք կ'ձգէ։ Այս ողբալի երեւոյթ մ'է։ Եթէ երբեմն, ինչպէս կ'ըսուի, եկեղեցին կ'շինէր դպրոցը, հիմակ զայն կ'քանդէ, և շնկատեր որ նոր դաղափարներու շնորհիւ դպրոցները պիտի շինեն յառաջիկանսէր և ազատական եկեղեցի մը, ազդայնութեան լուսամիտ աւանդապահ մը . . . :

Ազգային Կեդրոնական Վարչութիւնն՝ որ Կիլիկիոյ իրաց այս վիճակին գլխաւորապէս պատասխանատու է՝ միշտ թիւր քաղաքականութեան մը մէջ կ'յամառի, Սիւն անշուք ու կիսակործան թողլով և անոր Կաթողիկոսին պարզապէս ժամկոչի մը պաշտօն տալով։ Պէտք է վերականգնել Սիւն, որպէս զի վերջէն՝ երբ ժամանակը դայ, չստիպուինք ըսելու որ շատ ուշ սթափեցանք, ինչպէս որ մի քանի տարիէ ի վեր նոյնը կ'կրկնենք Հայաստանի համար . . . : Մեր նպատակն արդի Կաթողիկոսը պաշտպանել չէ այլ կաթողիկոսական Աթոռն, որ ի մասնաւորի Կիլիկիոյ ժողովրդոց և ընդհանրապէս ազգային քաղաքականութեան և ապագային նկատմամբ մեծ կարեւորութիւն ունի և պիտի ունենայ։ Մի քանի տարի առաջ՝ արդի Կաթողիկոսն, որու հիմնելիք վարժարանին միայն անունն իմացանք, առ Ազգ. Պատրիարքարանն ուղղած բառջարկութիւնները գրեթէ անտես մնացին կամ անորոշ պատասխան մը ստացան։ Եթէ Կաթողիկոսն անձեռնհաս է վերանորոգիչ պաշտօն մը վարելու, պէտք է բոլորովին հեռացընել Աթոռէ մ'որու անուանական դահակալն է, եթէ կարող անձ մ'է, անոր տալ այնպիսի դիւրութիւններ որ յաջողի իր պաշտօնն ազդուապէս կատարել յօգուտ Ազգին։ Ազգ. Պատրիարքարանն ո՛չ մին կ'ընէ և ո՛չ միւսն, և կարծես թէ յատուկ դիտմամբ կ'թողու որ Սոյ Աթոռն ու ժողովուրդը տառապի, և ի վերջէ՝ լիովին քայքայի, թերեւ այնպիսի օտար ներշնչութեանց անսալով որոնք սոյն քայքայման մէջ

ապագայ օգուտներ կ'հեռատեսեն : Ուրեմն Արիկիոյ վերաշինութեան գործն ալ ժողովուրդեան ձեռքը մնայած է , և այդ ժողովուրդն՝ թէև տկար՝ քիչ շատ արթնցած՝ և կրթութեան կարեորութիւնը տեղ տեղ զգալով՝ վտանգին առաջն առնլու կ'աշխատի : Արդէն Մարաշի մէջ ժողովրդային հանդանակութեամբ հաւաքուած գրեթէ 100 հազար դուրուշը նոր դպրոց շինելու կ'յատկացուի՝ Հայրենասիրաց Ընկերութեան ձեռօք , և յուսալի է որ ամսէ մը կ'աւարտի . նոյնպէս Քրնուզ ու Ալպիստան և ուրիշ գիւղերու մէջ շարժում մը կ'տեսնուի , որ՝ սակայն՝ եթէ անօգնական մնայ՝ թերևս դադրի և կրթութեան գործն անկատար մնայ : Այսպիսի ընկերութիւններ քաջալերութեան կարօտ են , և Արօնական ժողովն եթէ չփութայ զըսպել իր հոգևոր իրաւասութեան ներքև դանուղ պաշտօնէից հաւատակութիւնն , որով ամեն բարենպաստակ խորհուրդներու և ձեռնարկներու դէմ ծանր ու ապօրէն միջոցներ կ'գործածեն , թերևս ժողովուրդն օրին մէկն ոտք ելնէ և ստանձնէ այդ իրաւասութիւնն և անհանդուրժելի ակնառութեան վերջ տալով՝ անօղորելի դատաւոր մը դառնայ :

Աւելորդ չենք համարիր հրատարակել նամակ մ'որ Ալպիստանու պէս՝ մեղի դրեթէ անձանօթ երկրի մը Հայերն անդամ ցոյց կ'տան որ անտարբեր չեն ազգային կրթութեան :

ԱԼՊՍՏԱՆ ԵՒ ԻԻՐ ՄԷՋ ԲՆԱԿՈՂ ՀԱՅԵՐԸ

Ալպստան՝ Տորոսի շղթաներուն մի ստորտան է շինուած՝ ընդարձակ դաշտի մը վրայ : Հողը՝ ընդհանրապէս բարեբեր է և իւր բերքերուն մէջ նշանաւորն է ցորեն , որ շատ ըլլալուն մինչև Այնթապէն և Հալէպէն Ալպստան կուղան ցորեն գնելու համար : Զուրը աւատ է . ունի չորս վտակներ , որոց նշանաւորն է Գեանապ դետը , որ ձիւնան կ'ըսուի : Տեքը՝ դարնան աստին՝ շատ զուարճալի երևայթ մը կ'ստանայ . դարնանային զարդերուն մէջ երեւելի է փշատին , որ իւր զմայելի բուրումով ճանապարհորդին ու շաղրութիւնն ու զարմանքը կ'որաւէ :

Ալպստանու հիւսիսային, արեւելեան և հարաւային կողմերն մասամբ ուռիի և բարտիի ծառերով շրջապատուած են. տուներն ընդհանրապէս հին են և աղիւսով շինուած : 1400—1500 տուն բնակիչ ունի, որուն 1200 տունը մահմետական է և 200ը հայ : Դեռ Եւրոպացիին ոտքը չէ կոխեր այս կոյս հողերը և կ'տիրէ անդայն սկզբնական պարզութիւնը, որուն առաջին հեղինակը նոյն իսկ բնութիւնն է : Հոս մեծ քաղաքաց մէջ տիրող աղմուկն ու հսկայ շարժումը դեռ անծանօթ է. վերջապէս եթէ մի Եւրոպացի գայ Ալպստան, ինքզինքը նախնի դարուց մէջ վերափոխուած պիտի կարծէ :

Քաղքին վրայ այսչափ խօսեւէն զինի՝ գտնք բնակչաց :

Հոս մահմետականք յոյժ մոլեռանդ են և պատած այն լծանձր տղիտութեամբ, որ իւրեանց սովորական ախան է դարձեր : Ունին մի շատ մէկիթներ, որք դպրոց կ'նշանակեն իւրեանց համար. ունին և մի Մէսթէպէ Բէշթէ :

Հայերն՝ նկատմամբ Տաճկաց՝ շատ յառաջ են. բայց դեռ տղիտութիւնը ծանրացած կ'երեւի և կրնայ իւր նախճիբը շարունակել, եթէ անյապաղ օգնութիւններ չեւրկուին : Պապականներն 20—22 տուն են, իսկ Բողոքականներն 60 տուն : Այս վերջիններն ունին ինչպէս տղայոց նոյն և աղջկանց դպրոցներ, որոց համար տարին 50—60 ոսկւոյ գումար մը կ'ծախսուի Պորտ Ընկերութեան կողմէն :

Լուսաւորչական Հայք, որ մեծամասնութիւն կ'կազմեն, թէև ցարդ մի նշանաւոր քայլ չեն առած յառաջադիմութեան առաքելին մէջ, սակայն այժմ շնորհիւ Ընկերութեան, որոյ վերայ պիտի խօսինք քիչ մը վերջը, ունին բաւական բարեկարգ մի դպրոց, ուր կ'դասախօսէ մի վառվառն պատանի Մկրտիչ Թուրեան անուամբ : Այս պատանին՝ յետ 8¹/₂ ամեայ ուսումնառութեան Երուսաղէմայ ճեմարանին մէջ, այս տարի մարտի 15ին վերադարձաւ Ալպստան Ընկերութեան յատուկ խնդրանօք և անմիջապէս դասախօսութեան սկսաւ : Դպրոցը բարեյոյս մի ապագայ կ'ստատանայ :

Ալպստանու յառաջգիմական շարժման սկզբնատարին՝ 1879 Օգոստոսի 5ն է : Այն՝ Ալպստանու համար նշանաւոր օրը 10—15ի չափ ուսումնասէր և վառվառն երիտասարդներ մի աղնիւ և դովեւի եռանդեամբ կ'կազմեն մի Ընկերութիւն, զոր «Միութիւն Նիւլիկի» կ'կոչեն : Ասոնց խանդը օր ըստ օրէ աճելով և մի սքանչելի յաջողութեամբ շատերուն սիրտն ալ իրենց դրաւելով՝ կ'յա-

Ղողին կիսովին հալել այն կարծր կեղևը, զոր խաւարի և տղիտութեան անդուծ ձեռները դրոշմեր էին : Այս միջոցին Վեհ. Տ. Տ. Մկրտիչ կաթողիկոսէն մի օրհնութեան կոնդակ ևս գալով՝ Ընկերութիւնս, յորում կ'քաջալերէր զանոնք և խրախոյս կուտար նոցա աներկիւղ յառաջել իւրեանց նպատակին մէջ, առաւել ևս կ'ոգեորին Ընկերութեանս անդամներն և այս առթիւ ուրիշներ ալ կուգան կ'միանան, որով և անդամակցաց թիւը մինչև 70ը կ'անցնի : Այնուհետև կ'սկսի ամենայն եռանդեամբ զործել Ընկերութիւնը : Սակայն փետրվարի սկիզբները ատեւութեան խամրիչ խորշակը՝ ձմրան բքաբեր հողմերուն հետ միացած՝ կ'սկսին հիմն ի վեր տապալելու ջանալ Ընկերութիւնը : Բայց փոքր և անշան մի ֆլասէզատ բան չկրնալով ընել՝ կ'ստիպուին լռել : Այս ատենները Երուսաղէմէն հեռագրով խնդրուած ուսուցիչն ալ հասնելով՝ (Պ. Մըկրտիչ Թուրեան) միւսանգամ կ'զարթի Ալպստանու երիտասարդութիւնը և մի գովելի եռանդեամբ կ'սկսի իւր կէս թողած զործը : Եւ 1880 մարտ 16ին դպրոցի բացման մի հանդէս կատարելով՝ բազմութեամբ ժողովրդոց, ուր կ'դռնուէին և պապական և բողոքական երեւելի ազգայինք, յաջորդ օրը մարտի 17ին կ'բանայ իւր առաջին դպրոցը, ուր կ'յաճախեն այժմ 45-50ի չափ աշակերտք, և կ'աւանդուին յետագայ աւարկայք. Ազգային պատմութիւն, Սրբազան պատմութիւն, Թուաբանութիւն, Գիր, Երաժշտութիւն, Չայնագրութիւն, Աշխարհագրութիւն (Հայաստանի), Հայերէն և Տաճկերէն լեզուներ : Գպրոցս օր ըստ օրէ յառաջանալու վրայ է և մեծ արդիւնք յառաջ բերել կ'յուսադրէ :

Ընկերութիւնս մի աղջկանց դպրոց ալ բանալու մեծ փափաք ունի, սակայն իւր աղքատութիւնը չներեր առ այժմ, ուստի և Վիլիկեան մեծախնամ Ընկերութեան օժանդակութեան կ'կարօտի : Մուսայանք ըսելու, որ Ընկերութիւնս ունի մի Լսարան, ուր կ'ժողովին ամեն կիւրակէ և ազգային, կրօնական պատմութիւններով և ընթերցուածներով կ'ըլաղին : Ճառախօսութիւններ ալ կ'ըլլան յաճախ :

Յոյս մեծ ունիմք, որ Ալպստան Վիլիկիոյ մի քաղաքն ըլլալով՝ Վիլիկեան Ընկերութեան ուշադրութենէն չպիտի վրիպի և շնորհիւ այն համարման, զոր պիտի ներշնչեն այսքան ջանքերն ու եռանդը երիտասարդաց, Ալպստանու աղքատ մանկտին ևս պիտի արժանա-

նայ այն հզօր օգնութեանը, զոր կ'վայելեն այժմ Մարաշ, Հաճին, Միս, Զէյթուն և Ֆրնուզ, որ մի գիւղ է:

Անհամբեր կ'սպասեմք զալստեան այն Վերածնունդին, զոր հաւանած է այս օրերը Նիւիեան Ընկերութիւնը, իւր բացած դպրոցները աչքէ անցընելու համար: Նորա առաջ պիտի պարզեմք մեր խեղճ վիճակն, ապահով լինելով, որ անտես չպիտի առնէ մեր խնդիրքը և արժանի պիտի տեսնէ մեր աղքատ քաղաքը Նիւիեան օժանդակութեան:

Ի սէր յառաջագիմութեան հայ-մանկուոցն . . . Խմբադիր, խնդրեմք ներկայիս մի անկիւն շնորհել պատուական Մարաշ մէջ և այս մասին Ձեր օգտակար խորհրդածութիւնները չ'զլանալ, որով թերեւ մի մեծ պատճառ կ'լինիք Նիւիեան Ընկերութեան ուշադրութիւնն առ մեզ հրաւիրելու և մի մեծ խթան Ալպստանու յառաջագիմական շարժման, որ Ձեզ նման մեծ արանց ջանից կը կարօտի, օրով

Մնամք 'ի դիմաց Միութիւն Նիւ Ընկերութեան
Ատենապետ

1880 յունիս 22 յԱլպստան

ՄԱՐՏԻՉ Վ. ԲՕՓԱԼԵԱՆ

Յ. Գ. Ալպստանէն 3 ժամ հեռու մի գիւղ կայ, Եարփուզ անուամբ, որ նախնի Եփեսոսն է (?): Հոս՝ 70 տուն Լուսաւորչական հայ կայ որք յետին ծայր տգէտ և աղքատ են: Մի քանի ամիս առաջ ունէին մի ընկերութիւն, որոյ բացած դպրոցին մէջ կ'դասուխօսէր Պ. Մանուկ Զոյնեան, որ նոցա անտարբերութենէն յուսահատ՝ այժմ Զէյթուն վերադարձեր է: Ցաւալի է ըսել, որ այժմ Եարփուզ ո՛չ ընկերութիւն և ո՛չ դպրոց կայ. ուստի աշակերտք իբրև մոլորեալ պառներ կ'ըջին անդործ՝ տղիտութեան ճիրաններուն մատնուած: Այս գիւղը նշանաւոր է իւր հնութիւններով:

1880 յԱլպստան

ՆՈՅՆ

Պ. ՊՐԱՏԼՈ ԵՒ ԻՐ ՀԱԿԱՌԱԿՈՐԴՆԵՐՆ*

«Բայց եթէ անաստուածութիւն բառը դորձածուի մտային այն վիճակը բացատրելու որու մէջ Աստուած անձանթին հետ կցորդուած է, և աստուածաբանութիւնը նկատուի անիմաստ բառերու հաւաքածոյ մ'անիմանալի անուրջներու վրայ, այն ժամանակ տարակոյս չունիմ, և կարծեմ շատեր պիտի հաւանին, թէ մտերբու չափ առատ են անաստուածները: Գիտեմ, Եկեղեցւոյ մէջ բարձր հեղինակութիւններ շարունակ կ'ողբան որ անաստուածութեան սկզբունքներ կ'տարածուին, և յատուկ դպրոցի մը փիլիսոփաներ չեն տաղտկանար անաստուածութեան դէմ փաստեր մէջ բերելէ:

Պ. Լ. Ստէֆընի կարծեօք՝ բոլոր այդ խելացի մարդիկ երեւակայական հակաբաղորդ մը չունին իրենց առջև, և Բարլմէնդի անդամները մի միայն ժողովրդեան հաւատաւոր մասէն ընտրուած չեն: Ինքն՝ առանց անաստուած մը լինելու՝ մոտապաշտ (*agnostic*) մ'է, և թէ առիթ ունենալով խօսելու մի շատ երեսփոխաններու հետ, զանոնք իր կարծեաց շատ համակիր դառած է: Գրեթէ ամենքն անտարբեր են աստուածաբանական խնդիրներու, թէև յետին ծայր հետամուտ՝ ընկերական և քաղաքական հարցերու համար: Այս բերնշան անտարբերութիւնը կրնայ փափաքելի լինիլ կամ ոչ, սակայն անսովոր չէ: Այն երեսփոխաններն որ աստուածաբանական խնդիրներու մէջ մտնելու կ'զիջանին՝ առ հասարակ բարեկիրթ անկլիայեցոյ մը կարծիքը կ'զաւանին: Իբրև կանոն, շատ յարգելի են և կ'զղուշանան իրենց կրէրին կամ կանանց զաւանթութեան դէմ ծանր բան մ'ըսելու, սակայն փորձը ցոյց կ'տայ որ իրենք ալ տողորուած են այն կարծիքներով զոր եկեղեցականներն իբրև ամբարիշտ ու նիւթապաշտական կ'դատապարտեն: Բացարձակ անաստուածութիւնը հասարակ բան մը չէ՝ անկլիական բարեկիրթ ընկերութեան մէջ, սակայն սկէպտիկեան գաղափարներ այնքան հասարակ դարձած են որ այս վիճակին հակառակը բացառութիւն կ'համարուի: Ուստի կարելի է պնդել թէ՝ Անկլիոյ Հասարակաց Խոր-

* Տե՛ս *Հոգևորական տնտեսական*, էրէն 234:

հրդարանի մեծագոյն մասը կամ անհատատարիմ է և կամ անհատատարութեան մէջ վեհանձն թոյլտուութիւն մը կ'դասէ : Այսպիսի ժողով մը մաքրելու փորձել արտաքսելով մի քանի մարդիկ , որ իրենց համոզումը բայէ ի բաց յայտարարած են՝ կ'նմանի պահպանելու փորձել քաղքի մ'առողջական վիճակն՝ արդիւելով ծաղկի հիւանդութեամբ բռնուած անձերու մուտքը , եթէ դիմակ մը չհագնին : Այս հնարքը պաշտպանողները կրնան պարծիլ որ պատշաճութիւնները կ'յարգեն , բայց չեն կարող ըսել որ կենսապահիկ կանոնները կ'յարգեն :

Ճամբիտն այս է , Պ. Պրատլօ կ'դատապարտուի՝ չէ թէ իր անաստուածութիւնն , այլ իր այլ և այլ կարծիքը նախատական և անվայել ոճով բացատրելուն համար : Եթէ Պ. Պրատլօ անբարոյական վարդապետութիւններ պաշտպանած է , այդ պատճառ մը չէ պատժել զանի բոլորովին տարբեր հիման վրայ : Այս կ'նմանի քսակահատ մը զանակոծել վասն զի կասկած ունիս որ իր կնիջ հետ լաւ չվարուիր : Նոյնպէս անհեթեթ է ձեռն համար հիմը դատապարտել : Ի հարկէ դաս մը տաքդուիս բարեպաշտներու զիմադրութիւնը բարեմտութեան արդիւնք է , սակայն կայ ուրիշ տեսակ զիմադրութիւն մ'որ անկեղծ չէ և բացատրութեան կարօտ : Ինչպէս իրապէս խեղայի մարդիկ ժողովրդեան տխմար մասին հետ միանալով բողոք բարձին Պ. Պրատլօի դէմ և անոր կիրքը զրգոյցին , այս է զարմանալին : Իր ամենէ ճարտար հակառակորդները քաջ գիտեն թէ Հասարակաց Խորհրդարանը լոկ անկեղծ աստուածաբաններէ կազմուած չէ , և թէ անհնար է գծուծ միջոցներով դուրս ձգել անաստուածները : Անաստուածութեան դէմ բողոքող ճարտասան ատենաբաններու և վառվռուն խմբադիրներու հարցընենք մի անգամ թէ ինչ ըսել կ'ուզեն աստուածութիւն բառով : Եթէ իրենց ճշմարիտ զգացմունքը բացատրէին , միթէ Պ. Պրատլօին չափ չըպիտի վիրաւորէին իրենց պաշտպանները : Հատ դիւբին է ըսել կ'հատաւամ յԱստուած , և ապա շարունակել մեկնելու թէ՝ Աստուած կ'նշանակէ Ք : Աստուածաբանական գործերու հարեանցի ծանօթութիւն մը բաւական է ցոյց տալ թէ որչափ գիւրին է մարդոց համաձայն դառնալ հասարակ հանգանակի մը վրայ , որու սակայն մէն մի դաս իր յատուկ նշանակութիւնը կ'վերագրէ : Ո՛վ որ այս ընթացքին իրական մէկ ապացոյցը կ'ուզէ , կարող է Պատքալի առաջին Գաւառական Նախկանին կարգալ , որու մէջ հեղինակը կը

բացատրէ թէ ինչպէս, հասարակ խօսք մ'առնելով, Գովմիսիկեանք
 և Ժէզուիդք համաձայն դոնուեցան Հանսէնեանց դէմ յարձակե-
 լու : Եթէ Ժէզուիդք Պասքալի նկարագրածին չափ սե էին, տա-
 րակուսելի է որ աւելի անիմաստ խաղ մը վաւերացուցած լինին
 քան Պ. Պրատլօի հակառակորդները — Մենք ամենքս կ'հաւատանք
 յԱստուած, և դուք չէք հաւատար, կ'ըսեն : Հետեւապէս մենք միա-
 սին դոնէ հաւատոյ մէկ դաւանութիւն ունինք : Անուրանալի է որ
 դուք ևս միասին անցախօս մ'ունիք, բայց փափաքելի էր զիտնալ
 թէ այդ խօսքը մոքի ինչ հասարակ վիճակ կ'ցուցընէ : Շատ աս-
 տուածաբաններ պնդած են որ ամեն հեթանոսներն անաստուած են,
 վասն զի հեթանոսին դաւանած աստուածները բոլորովին տարբեր
 արարածներ են քան ճշմարիտ Աստուածը : Եւ այս փաստն այնքան
 հիմնաւոր է որ կ'հաստատէ աստուածութիւն միակ բառին տակ
 ծածկուած կարծեաց անբաւ զանազանութիւնը : Մարդ մը կ'ըսէ
 թէ Աստուծոյ կ'հաւտայ և կ'բացատրէ թէ Աստուած ըսելով կ'ի-
 մանայ տիեզերք : Դու աստուածեան չես, կ'պատասխանէ ուղղա-
 փառը, այլ բազմաստուածեան, և բազմաստուածեանը պարզապէս
 ծպտեալ անաստուած մ'է : Մանիքեցի մը բարի Աստուծոյ կ'հա-
 ւատայ, բայց կ'կարծէ թէ նաև չար Աստուած մը կայ : Եւ դու
 անաստուած մ'ես, կ'ըսէ ուղղափառը, վասն զի դու բացէ ի բայ
 կ'ուրանաս մէկ Գերբազոյն Էակի յոյութիւնը : Բազմաստուածեան
 մը բազմութիւն աստուածներու կ'հաւտայ, բայց բոլորովին յայտնի
 է, որ բարոյական կասկածելի հանդամանք ունեցող սահմանաւոր
 էակ մը Աստուած կոչուելու արժանի չէ, մի միայն այս պատճա-
 ռաւ որ իբրև ընդհանուր կանոն, կ'կարծուի թէ անտեսանելի է :
 Անշնական Աստուծոյ հաւտացողը սովորաբար կ'յայտարարէ թէ ամեն
 ուրիշ աստուածութիւն պարզապէս դերբնական վերացականութեան
 հաւատ մ'է, որ ոչնչութեան հաւտալու չափ արժէք ունի . և աս-
 տուածեանը կ'բացատրէ որ անձնական Աստուծոյ հաւտալը սահ-
 մանաւոր անսահմանութեան հաւտալ է, կամ՝ ուրիշ խօսքով, հա-
 կասութեան մը, և հետեւապէս չկրնար ըսուիլ թէ անկեղծօրէն բա-
 նի մը կ'հաւտայ : Ի՞նչ անիմանալի իրաւամբ ժողովուրդն՝ որ տիե-
 ղեքի վրայ յետին ծայր այլազան և իրապէս հակասական տեսու-
 թիւններ կ'դաւանի, կ'կարծէ թէ ինք միութիւն մը կ'կազմէ Պ.
 Պրատլօն դատապարտելու, պարզապէս անոր համար որ միայն ձայ-
 նի մը կ'իրաւութեան մասին համամիտ է :

Այս առարկութիւնը, կ'յարէ Պ. յօդուածադիրը, թէ և բաւական պարզ և խնդրոյն առաջին մասն է, աւելի զօրաւոր կ'դառնայ երբ մարդ պահ մ'անոր քաղաքական նշանակութեան կ'նայի: Չենք հակառակիր, կ'ըսուի, մարդու մը վերացական կարծեաց, (թող անոնք ինչ որ կ'ուզեն լինին) բայց կարծենք թէ կարելի չէ մտահալ անաստուածի մը քաղաքական խնդիրներ: Արդ՝ չեմ ուրանար որ մարդու մը կրօնը, եթէ հարազատ կրօն մ'է, կենացը միւս զործերուն վրայ կ'ազդէ, վասն զի չէ կարող նա իր միաքն իրիւս աստիճանի բաժնել, միոյն մէջ իր կրօնական և միւսին մէջ իր քաղաքական համոզումը պահելով: Բայց փափաքելի էր իմանալ թէ քաղաքական հաւատն ինչ յարաբերութիւն ունի աստուածականութեան հետ: Միթէ ակներև չէ՞ որ հասարակ հիմ մը չունին: Աստուածեան ու կաթոլիկ աղանդները, կ'ըսեն մի քանի եւռանդոտ հատուցողներ, և ուրիշներու հետ նիւսմէն կարտնալը, անտարակոյս իրարու հետ կապուած են տրամաբանական բացարձակ հարկէ մը: Հետեւապէս՝ հարազատ աստուածեան մը պարտաւոր է, ի նպատակ աստուածականութեան, կաթոլիկ եկեղեցւոյ իրաւունքը պաշտպանել: Իբրև աստուածեան պէտք է որ անոր իշխանութեան ոյժ տուող որ և է բանի համար քուէս տամ: Ո՛չ, կ'պատասխանէ բողոքական մը, ես կ'հաւատամ Աստուծոյ մ'որ իմ խղճիս կը ներշնչէ և որ Աստուածաշունչին ներշնչեց. և Աստուած կ'ըսէ ինձ որ Պապը հակաբրիտոսն է, և կաթոլիկ եկեղեցին ինձ սիրելի եղած ամեն բաներուն անհաշտ թշնամին: Իմ աստուածականութիւնս կ'իսրատէ իմ քուէս տալ այն ամեն կարգադրութեանց համար որ անոր իշխանութիւնը կ'սեղմէ: Իմ Աստուածս, կ'ըսէ աստուածեանը, Աստուած մ'է որ ընդհանուր կերպով կ'իստի մարդկան և ոչ որ և է մասնաւոր աղանդաւորներուն, և կղերական դասին ու եկեղեցիներու կողմէ: Աստուծոյ մենավաճառութիւնն ընելու փորձը պարզապէս հայհոյանք մ'է: Հետեւապէս իմ աստուածականութիւնս կ'յորդորէ զիս ամեն կարգի քահանայից ու եկեղեցւոյ ղեկավարել: Քանի որ ես Աստուծոյ կ'հաւատամ, կ'ըսէ օրինականը, կ'հաւատամ թաղաւորներու երկնային իրաւանց և հին զրութեան անջնջելի իշխանութեան: Քանի որ ես Աստուծոյ կ'հաւատամ, կ'ըսէ Ռուսո, կ'հաւատամ մարդոյն բացարձակ ու անեղծ իրաւանց, և կ'նկատեմ թաղաւորներն ու քահանաներն իբրև խաբէրանք և բռնաւորներ: Դ՛հաւատամ Աստուծոյ, կ'ըսէ ճարտասան և բանիբուն զրադկաւ մը,

և այս հաւատն իմ միակ երաշխաւորութիւնս է յառաջդիմութեան համար հաւատս, վասն զի յառաջդիմութիւնն աստուածապէս անօրինում անշարհի օրէնքը պէտք է որ լինի : Ա՛հաւատաբ Աստուծոյ , կ'պատասխանեն միաձայն եռանդուն աստուածեաններու խումբ մը , և այս հաւատով կարող կ'լինինք կրել աշխարհի մը տեսարանը , որ մոռցած է զԱստուած և որ հետեւաբար օր ըստ օրէ աւելի կ'ապականի . վասն զի մեր Աստուածը պատուիրած է մեզ այս աշխարհէն հիմնապէս տարբեր աշխարհի մը մէջ միտքարանք փնտռելու : Մին աստուածականութեան մէջ կ'զսնէ միայն սեպհականութեան իրաւանց և ընտանեաց սրբութեան ապահովութիւնը , ուրիշ մը կը մտածէ թէ աստուածականութիւնը կ'ենթադրէ հասարակականութիւն (communism) , և՛ այս հաւատքին վրայ յենլով՝ յետին ծայր յեղափոխական վարդապետութիւններ կ'քարոզեն : Այն դասն որով Պ. Պրատլօ խիստ ծանր կերպով թշնամանց անտարակոյս անաստուածութեան հետ յարաբերութիւն ունի , և բնական է որ սոյն յարձակումը հին հաւատալիքի դէմ կ'զուգորդի հին բարոյականութեան և հին ընկերական կարգին դէմ եղած յարձակումին հետ : Բայց կան անթիւ օրինակներ ցոյց տալու համար որ մեր նուիրական համարած բաներու դէմ յանդուգն յարձակումներ կարելի է ընել քօղի տակ կամ զօրեղ ու կրօնամոլ աստուածաբանութեան ուժով : —

Յետոյ Պ. Ստէֆըն կ'հարցընէ թէ Պ. Պրատլօի հակառակորդներն իրապէս ի՞նչ կ'ուզեն պաշտպանել : Եթէ չենք կամիր , կ'ըսէ , միայն բառերով զոհ լինիլ , այլ զօրեղ աստուածեաններն հարց ու փորձ ընել , իրենց հաւատոյ մէջ ի՞նչ հասարակ հիմ կարող ենք գտնել : «Գուցէ հաւատն Աստուծոյ :» Շատ լաւ . բայց Աստուած ու հաւատ ըսելով ի՞նչ կ'իմանաս : Միակ պատասխանն է . «Յանուն Աստուծոյ , լեզուդ քեզի քաշէ :» Բայց կ'մերժեմ բերանս զոցելու , և որովհետեւ գիտեմ թէ օրինաւոր պատասխան մը չպիտի ստանամ , պիտի համարձակիմ մէկ հատ գտնել : Անշուշտ մեծ անիրաւութիւն մ'է ուրիշին կարծիքներ վերադրել , և համարձակ պիտի ընդունիմ որ բացատրելիք հաւատալիքս ուրացողն այդ հաւատալիքը չգաւանիր : Անտարակոյս չէ հաւատալիք մը զոր մարդիկ դաւանելու հոգն ունենան , և թերեւ չէ այնպիսի հաւատալիք մը զոր մարդիկ գիտակցօրէն ստածելու փոյթ տանին : Միայն կ'ըսեմ թէ այնպիսի հաւատալիք մ'է՝ զոր շատ մարդիկ պարտին

տածել, և զլեաւորապէս Պ. Պրատլօի ամենէ զայրադին հակառակորդները պարտաւոր են ունենալ, եթէ իրենց խիղճը քննելու աքիռութիւնն ունին : Աւստիկ այս է համառօտ պատասխանն : Կրնայ լինիլ Աստուած մը : Միթէ կայ մարդ մ'որ այնքան անմիտ լինի ուրանալու յառաջագործիւն մ'որ յայտնապէս գեր ի վեր է մեր զիտութեան միջոցներէն, որ ամեն իմաստասիրական դպրոցի նպատակին դիւրաւ կ'ծառայէ և որու ուրացումն այնքան անհաճոյ է ժողովրդեան : Սակայն կայ բան մ'որ կատարելապէս ստոյգ է, այսինքն, եթէ կայ Աստուած, քաղաքական խնդիրներու մէջ գործմը չունի : Տեսապէս մեր փափաքածին կարող ենք հաւատալ, գործնապէս՝ պարտաւոր ենք վարուիլ — ինչպէս կ'ըսէ Պրդլը ազատութեան ու հարկի նկատմամբ — որպէս թէ անյոյ է Աստուած : Եթէ մէկը կ'տարակուսի թէ այս հաւատալիքը ժողովրդային է թէ ոչ, կարող է մի քանի պարզ փորձեր ընել : Օրինակի համար՝ կըրնայ այս հին հարցումն ընել. ինչ տեսակ ընդունելութիւն պիտի գտնէր Քրիստոս եթէ ելնէր տասնկններորդ դարուն մէջ երևէր : Արդի հանդէսներու խմբագիրներն ինչ պիտի ընէին Ս. Պօղոսի դործքն եթէ իբրեւ նոր դիրք երևան գար : Եթէ հասարականութեան քարոզիչ մը, եթէ Ղազարոսի դէմ Մեծատունին փաստաբան մը, ամեն հաստատեալ զաղափարներու հակառակ նորանշան մարդարէ մը՝ վաղը հրացանի բռնուէր կամ աքսոր զրկուէր՝ ընդհանուր հաւանութեան աղաղակներ պիտի գրգռէր : Նոյնպէս մարդիկ շատ բնական պիտի գտնէին, եթէ իբրեւ կոշտ և ծաղու արժանի աւելորդապաշտութիւն մը համարուէր գերբնական ոյժերու հակամտութիւն մը, կամ իր մահուանէ ետք՝ Քօլտրատօի մէջ՝ հարիւրաւոր հաւատացելոց երեցող մարդարէի մը պատմութիւնը : Թէև կան բարձրագիւր Մեթոտեաններ (Methodist) և հրաշքի վաճառականներ որոց մտքին մէջ այսպիսի աւանդութիւններ գիւրաւ արմատ կ'ընեն, սակայն ամեն ոք զիտէ որ այս տեսակ խնդիրներու ինչ արժէք կ'ընծայեն սովորաբար ուղղամիտ մարդիկ : Հեղինակը լիովին կ'ձայնակցի այդ ուղղամիտ մարդոց հետ, թէև ինք յետին ծայր փոփոխամիտ արարածներու կարգը պիտի դնէր դանոնք եթէ պահ մ'ենթադրէր որ իրօք հաւատոյ զանազան չափեր կ'գործածեն այսօրուան և երկու հազար տարուան աւելորդապաշտութեանց համար :

Իրաւի՝ աստուածականութիւնն՝ իբրեւ ընդհանուր կանոն՝ այս եր-

կու բանէն մին կ'նշանակէ, կ'ըսէ Պ. Լ. Ստէֆըն — Կամ յատուկ եկեղեցւոյ, տեսանելի ընկերութեան մը յարին, եկեղեցի՝ որ կ'նկատուի իբրեւ երկնային աղբեցութեան արտօնագրեալ միջնորդ, և կամ կ'նշանակէ աւելի անորոշ ու ծաւալական հաւատ մը, զոր մի շատ մեծահոգի ու բարձր սկզբունքի տէր մարդիկ կ'դաւանին, այս կամ այն ձևով, իբրեւ մարդկային գործոց տեսակ մը նախախնամական խնամակալութիւն։ Այսպիսի հաւատ մը կ'զգուշանայ որ և է վարդապետական որոշ ձևէ մը և տրամադիր է բարեշրջութեան և զարգացման նման վարդապետութեան անզոյսօրէն յարակցիլ։ Պ. Լ. Ստէֆըն հաւատոյ առաջին ձևին հետեողները քրիստոնէութեան ամենէն մոլեռանդ մասն և Պ. Պրատլօի ջերմ հաւառակորդները կ'համարի, մինչդեռ միւս ձևին վերաբերող մարդիկ գլխովին կ'մերժեն զայն և իբրեւ փոռն աւելորդապաշտութիւն կ'նկատեն, պատահապէս օգտակար լինիլը չուրանալով։ Այս աստուածեաններն՝ միւսներուն հակառակ՝ կ'սնդեն թէ ամեն լուրջ քաղաքական տեսութիւն պէտք է որ բարձր բարոյականութեան զգացումն ունենայ, մարդկային իրաւունքը յարգէ և անոր յառաջիմութեան անկեղծօրէն փափաքի։ Պ. Պրատլօի հակառակորդներն արհամարհոտ հետորակաւ ոճով կ'խօսին այսպիսի վարդապետութեանց վրայ, այս սկզբանց պաշտպաններն իբրեւ դադափառքան, զգացողագէտ կ'նկատեն։ Չեն ընդունիր ընաւ որ քաղաքագէտ մը այդ ընդհանուր իմաստով ախոյեան կանգնի բարոյականութեան և ըստ այնմ շարժի միջազգային յարաբերութեանց մասին։ Խենդի կարող կ'սնեն այն մարդն որ կ'կարծէ թէ Պիտմարկ կամ Նափոլէօն ձախող վախճան մը կրնան ունենալ, վասն զի միոյն կամ միւսին քաղաքականութեան հիմը մարդկային իրաւանց կամ արդարութեան դէմ արհամարհանքն է։ Լուեկայն կ'սնդեն թէ դժն ու խորամանկութիւնը դեռ ևս ամեն աղբերու գործառնութեանց մէջ էական հանդամանքներն և յաջողութեան հաւանական պայմաններն են։ Իրենց կարծեօք ժողովուրդ մը յառաջ գնալու համար պէտք է որ իր մեծութեան վրայ պանծայ, և հալածէ այն մարդն որ մարդկութեան ի նպաստ ձայն մը կ'արձակէ։

Հեղինակը կ'յայտնէ թէ այս մտօք շատ ատենաբանութիւններ լսած է, որ թէ և մերթ ընդ մերթ հայրենասիրութեան վրայ ծաղիկներ կ'սփռեն՝ որպէս զի բրիտանական բարոյականութեան յիմար խղճահարու թիւնն ամբքեն, սակայն բոլորին սկզբունքն այս է. Աս-

տուած օգնական կ'լինի անոնց որ ինքզինքնուն կ'օգնեն , թէ ինքնօգնութիւնն ուրիշներն ոտնակոխ ընել կ'նշանակէ , և թէ Նախախնամութեան իրօք հաճելի եղած գործն է ամենէ հօգր վաշտերը դումարել և ուրիշ ժողովրդոց շահուց դէմ գործածել : Այս կերպ կարծիքներ դաւանող և անպատկառ հրատարակող ժողովուրդ մը հարկաւ չպիտի աղաղակէր Պ. Պրատլօի դէմ , վասն զի կ'ըսէ թէ չհաւտար Աստուծոյ , և այս բանս ինձ ժամանակակից զարմանալի երևոյթ մը կ'թուի : Սակայն կարող են ցոյց տալ պարագայ մ'որ կարծիք մը կազմելու համար Աստուծոյ էութիւնն ի նկատի առնուլը կարևոր լինի : Եթէ կարևոր չէ , ուրեմն ինչո՞ւ այդչափ վիճուկ կ'հանեն չնչին խնդրոց մը համար :

Պատասխանը պարզ է , կ'ըսէ Պ. Լ. Ստէֆըն , և մի քանի ընդհանուր խորհրդածութիւններ ընելէ ետեւ՝ այս հակասութեան զաղտնիքը կ'փնտռէ չէ թէ կրօնասիրութեան այլ դիմադրութեան դաւերու մէջ : Պ. Պրատլօի լուսամբա հակառակորդներն անոր անաստուածութեան դէմ խօսք չունին , թէ և անոր պաշտպանած մի քանի վարդապետութիւններէ չեն ախորժիր . չպիտի դժկամակէին եթէ բացէ ի բաց Պ. Ճ. Ս. Միլի պէս մարդու մը կողմէ յայտնուէին . քաջ զիտեն թէ՛ որ և է անօրինութեամբ՝ չպիտի կարեւորանաւ Հասարակաց Խորհրդարանէն անհաւատութեան աղտը սրբել , և Պ. Պրատլօի աղղեցութիւնը կուրել : Ուրեմն ի՞նչ կ'ուզեն : Անտարակոյս ճարպիկ մարդիկ շատ անգամ ապուշ բաներ կ'ընեն , երբ որ ատելութեամբ կուրցած են , և հաւատալի է որ այդ պարոններն սրտովին կ'ատեն Պ. Պրատլօն : Սակայն այս ատելութեան մէջ ուրիշ տարր մը կայ որ կ'յարմարի իրենց ուշմտութեան հետ : Եթէ կ'ատեն Պ. Պրատլօն , եօթնպատիկ աւելի կ'ատեն Պ. Նլատսդընը : Այս պահուս՝ անոր և կառավարութեանը փնտաւելու առիթ մը կը գտնեն , և իրենց հաշիւն հիմնաւոր է : Մեծ հաճոյք կ'զղան Պ. Նլատսդընն անձնապէս նախատելու , և յատկապէս անոր մէկ փափուկ կողմը վերաւորելու : Ի՞նչ տկար կողմեր որ ունենայ , ոչ ոք իրաւունք ունի տարակուսելու իր կրօնական համոզումներուն անկեղծութեան վրայ : Պ. Նլատսդըն յայտնապէս անկեղծ աստուածեան և քրիստոնէայ է : Հետեւապէս զմայելի է զանի միաւորել մարդու մը հետ որ բացարձակ կ'յարձակի քրիստոնէութեան դէմ : Արանչելի է ատենել Պ. Պրատլօ և Պ. Նլատսդըն՝ մեծ տառերով գրուած տախտակի մը վրայ , ստիպել եռանդուն հաւատացեալը՝

Թե թե՛ տուած՝ քաղելու յանդուգն անաստուածին հետ և նկատել որ եթէ միոյն տիղմ՝ նետես միւսն ալ պիտի. ցեխոտես : Չեմ ըսեր թէ այս պարզապէս հակակրօթիւն մ'է, թէ՛ Զիշդը խօսելով, ցոյց տրուած ծանր դառնութիւնը կարծիք կ'տայ թէ բոլորովին զերծ չէ այդ տարրէն : Բայց Պ. Ալատսդըն անտարափոյս այնպիսի բաներու տիպարն է որ այս երկրիս մէջ մեծ կուսակցութեան մը կ'ատուի, կամ գոնէ բարձր դասերու կողմէ : Իր հակառակորդները զրեթէ տրամադիր պիտի լինէին Նախախնամութեան հաւտալ՝ տեսնելով թէ առիթ մը կ'ներկայի աղարտել պաշտօնէի մը բնաւորութիւնն, որ գլխովին անվերաւորելի կ'համարուէր : Սակայն այս պարադայիս մէջ այնպէս փափուկ կերպով վարուիլ պէտք էր որ պատուաւոր դասերու զգացմունքը չվիրաւորուի : Գիմադիր կողմին բնական պաշտօնն է պաշտօնէութեան մ'առջև խօշնդոտներ հանել, առանց հետեանքը նկատելու : Ուստի զարմանք չէ՝ եթէ արդի Գիմադիր կողմն այս պարադան զրկեց, թէ՛ անպիտան է պատուակը : Այլ չեմ որ փոքր աղտոտ տղայք Քէմպրիձի մէջ սովորէին աղտոտել այն դռներն ուսկից մարդիկ կ'անցնէին, որպէս զի բանալու համար բէնի մը ստանան : Այս համեստ օրինակը կ'յարմարի Գիմադրութեան մը կանոնաւոր հնարքին, և կ'համարձակիմ ըսել որ ինքզինքնին դործնական քաղաքադէտ անուանող մարդիկ շատ իրաւացի պիտի դռնեն այս հնարքը : Իսկ ես՝ այս պարադայիս մէջ՝ աւելի հակամէտ եմ իբրեւ կեղծաւորութեան արհամարհելի ցոյց մը նկատել, և յուսամ որ քիչ ատենէ այս խաբէական ձեւն երեւան պիտի դայ իր ճշմարիտ լուսով բոլոր հասարակութեան առջև : —

Եւ հեղինակը կ'աւարտէ իր յօդուածը մի քանի դիտողութիւններ ընելով այս կրօնական անհեթեթ պայքարին վրայ, որու բուն շարժառիթը քաղաքական է : — Ոչ որ, կ'ըսէ, կ'համարձակի հաւածել անաստուածեանն ու մտապաշտն. անհամար կուսակիցներ ունին հակառակ բանակին մէջ. նաև ոչ որ պիտի համարձակի զանոնք երկար ժամանակ արտաքսել Խորհրդարանէն, եթէ այս արտաքսումը հաւածանք համարուի . . . : Բայց կ'խոստովանիմ որ զայրոյթս կ'զրգուի՝ երբ շնականներու և կեղծաւորներու մէջ միաբանութիւն մը կ'նշմարեմ, երբ բարեմիտ ու շլամիտ մոլեւանդութիւնն՝ որ դեռ ևս կ'շնչէ անկլիական ցեղին մէջ՝ իբրեւ խրտուիւլակ կ'գործածուի քինասէր կուսակիցներու կողմէ, որ ըստ ինքեան,

նչ Աստուծմէ կ'վախնան ոչ սատանայէն, բայց իրենց երեսը կը կախեն և հանգիստուր, հրահանգիչ ձայնով կ'խօսին այն անզգամ անաստուածեաններու դէմ, որչափ ժամանակ որ կարեն որ կ'համարին իրենց տխմար դաշնակիցներու բարկութիւնը զրգուելու: Ենթադրելով իսկ թէ՛ Պ. Պրատլօ՝ իր հակառակորդներուն ըրած նկարագիրն ունի, թէ կոշտ գոեհկալար մ'է և անբարոյական վարդապետութիւններ կ'քարոզէ, դարձեալ կ'համակրիմ անոր այս մղած ճակատամարտին մէջ. . . չկայ կոշտութիւն մը, կամ վայրագութիւն մը, կամ ընդհանուր հաւատքի առարկաներուն նկատմամբ անպատկառութիւն մ'որ իմ կարծեօք կիսովին այնքան քստմնելի լինի որքան հանդիսաւոր տխմարներու, պարկեշտ մոլեռանդներու և շնական ու անխղճահար կուսակիցներու այս եռակի դաշնակցութիւնը: Թերեւս մեր անսիրտ ու սուտ հաւատաւորներու վրայ օգտակար ազդեցութիւն մ'ունենայ, երբ կոշտ ձեռք մ'անոնց պաշտաման մի քանի մասերուն վրայ ծանրանայ, բայց հասարակային բարոյականութեան դէմ թշնամանք մ'է տեսնել ամենէ անհամաձայն տարրներու նիզակակցութիւն մը, որու անուանական նպատակն է Բարլմէնդի պատիւն ու յարգը պահպանել, թէև երկու կողմի ամեն բանիմաստ մարդ քաջ գիտէ որ այս միաբանութիւնը յետին ծայր անհիմն, և թէ փափաքելի բուն նպատակը գլխովին տարբեր է այն նպատակէն զոր իւրաքանչիւրն ինքնին կ'առաջադրէ: Եթէ խնդրոյն բուն արժէքն ի նկատի առնուէր՝ երկու կողմն ևս պիտի համաձայն գտնուէր Պ. Պրատլօն ամենէ կարճ ճամբով Խորհրդաւորանը մտցընելու: Բայց դիմադիր կողմին միտքը ժողովրդեան զայրոյթը զրգուել էր անբաղդ ազատական կառավարութեան մը դէմ, և եթէ Պ. Պրատլօ Դօրի մը (պահպանողական) լինէր, ինչպէս Պ. Ռօձէրս կ'ըսէ թէ ամեն անաստուածները Դօրի են բնապէս, միթէ բոլոր Դօրիները չըպիտի միանային ազատական կառավարութեան դէմ յարձակելու, եթէ վարանէր Պ. Պրատլօն Խորհրդարանն ընդունելու: Այսպիսի անհեթեթ բաներ մեր զարմանալի կուսակցական կառավարութեան հետեանքն են, բայց պէտք է խոստովանիլ որ զգուելի են: —

ԹԱԳՐԻՐ

ՍՐՐԱԶԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻՔ ՀՕՐ

Անուրանալի է որ մի քանի տարիէ ի վեր՝ Թրքաց և Հայոց մէջ կ'տիրէ անվտանգութիւն մ'որ մինչև ցրտութեան և թագուն հակիրութեան կ'հասնի : Այս վիճակին առիթ տուող հանդամանքն եթէ ուշի ուշով քննենք՝ մէկ կողմէ տիրապետական հին ձկտումներու , առ հասարակ քրիստոնէութեան հակակիր զգացումներու և քաղաքական արտաքին պաշտպանողական ցոյցերու մէջ պիտի գըտնենք , միւս կողմէ հին խեղճին տառապանաց շարժառիթներն ի մտուստ քննելու ու բողոքելու տրամադրութեան , պատերազմական ու քաղաքական շարժումներէ յառաջ եկած փոփոխութեանց նկատողութեան մէջ , և գլխաւորապէս այն յառաջդիմական ու ազատական միտումներու մէջ որ պարսուց ու իրաւանց զիտակցութիւնը կ'զօրացընեն և լաւագոյն վիճակի մը դիմելու իղձն ու դործունէութիւնը կ'գրգռեն :

Դարերէ ի վեր՝ Օսմանեան պետութեան մէջ Հայն առ հասարակ աննշան դիրք մը կ'պահէր , իր ազգապետը կամ ամիրան միայն երբեմն պաշտօնական շրջաններու մէջ վաղանցուկ կշիռ մը կ'ըստանար , իր բոլոր շահերը , կեանքը , պատին ու ապագան տէրութեան շահուց ու ապագային յարակից և գրեթէ անոնցմէ անբաժան կ'նկատէր , և՛ թէև տարակրօն , իր բարոյական ու մտաւորական կեանքով գրեթէ տիրապետող ժողովուրդէն չէր զանազաներ , ամեն բարօրութիւն ու երջանկութիւն այդ աղբիւրէն սպասելով : Հայը գրեթէ գոհ կ'ապրէր , իր նշանաբանը հաւատարմութիւն էր , վասն զի գեւ ևս տղէտ էր , և այն կարողութիւնը չունէր որ ուրիշ շրջակայ յառաջադէմ ժողովրդոց մէջ իր և անոնց վիճակին վերաբերութեամբ բաղդատութեան բարձրագոյն կէտ մը բռնէր ու դատէր , այլ պարզապէս կ'յուսար որ իր հաւատարմութեան համեմատութեամբ պիտի վայելէր այն ամեն բարիքը զոր կառավարութիւն մը կարող է հայթայթել հպատակ ժողովուրդին :

բու : Եւ իրօք կառավարութիւնն ալ չէր զլանար այն կերպ բա-
րիքն որ կ'տրուի յաղթողէ մ'առ յաղթեալն , որ կ'տրուի իր զօ-
րութեան վրայ յեաին ծայր անձնապատասան անձէ մ'առ սպասա-
ւորն ու տկարն , որ կենաց կ'խնայէ ոչ այնքան իրաւանց թեւա-
դրութեամբ որքան արհամարհոտ վեհանձնութեան բերմամբ , վեհ-
անձնութիւն՝ որ աւելի դառն ու անհանդուրժելի է ինքնայարգ անձ-
նաւորութեան քան թէ բացարձակ բռնակալութիւնն , այդ անձնա-
ւորութիւնը թէ՛ անհատական լինի և թէ՛ ազգային :

Ուստի Հայը վայելեց քիչ շատ այդ հովանւոյն տակ ազգային
կրօնից ազատութիւն , ազգային դաստիարակութեան ազատութիւն ,
ազգային վարչական ազատութիւն , թէ՛ և ասոնցմէ կարելի եղած օ-
գուտը չքաղեց , և մերթ ընդ մերթ այս արտօնութեանց և իր գոր-
ծունէութեան շնորհիւ իր էութիւնը զգալի և իր կրած ցաւերը
յայտնի կ'ընէր : Տէրութիւնն որ երբեմն դրեթէ անտարբեր էր
Հայ ժողովրդեան բնութեան ու կացութեան , և վստահ՝ որ՝ եթէ
հարկը պահանջէր , կարող պիտի լինէր արքունի հրամանադրով
կամ սուրի ծայրով անոր էութիւնը ջնջել , սկսաւ կարեւորութիւն
տալ անոր և իր ընդարձակ երկիրներուն վաճառականութեան , ճար-
տարութեան ու երկրագործութեան զարդացման էական մէկ տարրը
նկատել , միանգամայն շահամոլութեան ու կոյր հաւատարմութեան
սոխար մը , իր այլասեռ ու խռովայոյզ հպատակներուն ծոցը : Այս
պարագայիս մէջ տէրութեան շահն և ազգային նիւթական հանդըս-
տութեան ու անգործութեան իղձն իրարու փարեցան , իրաց հաս-
տատեալ վիճակին յարատեւութեան վրայ անկասկած մնալով : Սա-
կայն չկայ աշխարհիս մէջ բան մ'որ միշտ գոհացուցիչ ու յարա-
տեւ լինի , մանաւանդ այն ժողովրդոց համար որ քիչ շատ յառաջ-
դիմելու և պարագաներէ օգուտ քաղելու հնարքը գիտեն : Բայց
Հայոց բազմին վրայ որքան արտաքին քաղաքական շարժումներն նոյն-
քան և թերեւ աւելի ներդրածեցին մտաւորական թագուն շարժում-
ները : Եկան ժամանակներ՝ ուր Հայ ժողովուրդն սկսաւ աւելի զգալ
իւր վիճակին ծանրութիւնն և մարդկային ամենէ նուիրական իրա-
ւանց բռնաբարութեան հետեանքը , և առիթ ունեցաւ լսելի ընել
իւր ձայնն ու բողոքը , և աւելի ապահովութիւն , աւելի պաշտպա-
նութիւն , աւելի արդարութիւն պահանջել : Արդ՝ ինչ զանգատներ
որ լինէին ժամանակ մը , առ Բ. Դուռն՝ թէ՛ տեղական իշխանու-
թեանց կեղեքումներու և թէ՛ առաջակի հրոսակներու հարստահա-

րութեանց մասին, թէ՛ և ոչ այնքան կանոնաւոր, ազգու ու որոշ եղանակաւ, կ'ընեն և այսօր: Մակայն ինչ է պատճառն որ այսօր սոյն գանդատները դժկամակութիւն, դժբոհութիւն և մինչև անգամ զայրոյթ կ'ըրգուեն, մինչդեռ երբեմն ուշադրութիւն անգամ չէին դրաւեր իշխանութեան կողմէ: Պատճառը պարզ է. Բ. Գուռը կարող էր հանրագիրներ ու խաբէրիներ ըստ հաճոյս մեկնել, անտես առնել, մերժել կամ դործադրել, իր վրայ անհրաժեշտ պարտականութիւն մը կամ բռնադրօսում մը չկար անոնց կարեւորութիւն տալու, և՛ այդ կարեւորութիւնը չտալով՝ եթէ մէկ կողմէ անդէտս ինքն իր իշխանութեան զեան կ'ըբէր, գիտաբար կ'հրճուէր միւս կողմէ որ աղերսարկուն պարզապէս անմնաս ու վեհերոտ լրարերի մը պաշտօն կ'վարէր, և՛ ինք բնաւ պատասխանատուութեան մ'իշխութիւններու երկիւղը չունէր: Սակայն այժմ զանազան քաղաքական ու յառաջդիմական իրողութիւններէ յառաջ եկած պարագաներու շնորհիւ աղերսարկուն բողոքարկու կ'ըսուայ, և իրեն կռնակ կ'ունենայ ոչ միայն բնական իրաւանց դիտակցութիւնն այլ և միջազգային իրաւունքի մ'երաշխաւորութիւնն որ բոլորովին կ'փոխէ տիրապետի ու հպատակի դիրքը քաղաքական աշխարհի առջև, և առաջնոյն բարկութիւնն ու երկրորդին յանգոնութիւնը կ'աւելցնէ: Ահա մարձակիւնք ըսել որ՝ եթէ այդ բարկութեան շարժառիթը լոկ տէրութեանց հաւաքական և Անկլիոյ անհատական պաշտպանութիւնն է, այդ շարժառիթն անհիմն է, վասն զի՝ եթէ Պերլինի դաշնագրին ՅԱԴ յօդուածն անգամ դոյութիւն չունենար, ինչպէս նաեւ Անկլո-Թուրքական պայմանագիրն, Հայք պիտի գտնուէին զրեթէ ճիշտ այն դրութեան մէջ ուր կ'գտնուին այժմ, այսինքն բողոքարկուի և միջազգային պաշտպանութեան խնդրարկուի վիճակին մէջ: Եւ իրօք՝ միջազգային օրէնք մը մեռած տառ մը կ'ըսուայ՝ երբ այդ օրէնքն այնպիսի ժողովրդեան մը համար կ'սահմանուի որ մեռած է՝ իսկ այդպիսի օրէնք մը՝ եթէ նախասահմանուած անգամ չլինի, պարագաներու բերմամբ կ'հաստատուի՝ երբ ժողովուրդ մը դոյն պարագաներուն ծնունդ կ'տայ: Հայ ժողովուրդը կ'յառաջանար, թէ՛ և ծանր, կ'գիտէր չորս դին, թէ՛ և մէկ աչքով, կ'նկրտէր իր հիմնարկութիւններով, իր բարոյական ու մտաւորական կրթութեամբ, բոլոր իր գէմն ելած արդելքներու հակառակ, ազգային ոգին կը տարածուէր, յարաբերութեանց կապը կ'ամրանար, հանրական շահուց դադափարն ազգայնութեան դադափարին հետ կ'ծնէր, և լա-

ւազոյն ասպաղայի մը տենչն՝ արտաքին ծանր պարագաներու ներդրո՞
ծութեամբ՝ կ'ըօրանար . մէկ խօսքով, Հայը կ'քալէր թէև կաղն
ի կաղ, բայց կ'քալէր, և զինքն առաջնորդող կառավարն ետ կը
մնար : Եւ այժմ՝ որո՞ւ է յանդանքն, այն ժողովրդեան որ յառաջ-
դիմութեան օրէնքին կ'հետևի թէ ոչ այն իշխանութեան որ այդ օ-
րէնքը կ'անդիտէ կամ կ'անդունէ, և իրմէ յառաջ անցնող հպա-
տակին դէմ կ'ըստանայ : Այդ զայրոյթը սակայն ոչ միայն անի-
րաւ, այլ և տկարութեան նշան է, և եթէ յանցաւոր մը կայ, այդ
յանցաւորը ժամանակն է, որ բնապէս կ'ըրդէ մարդս՝ եթէ բոլո՞
րովին անբան մը չէ, լաւագոյն վիճակի մը բաղձալ, կ'ըրդէ թշուառ
ու ստրուկ ժողովուրդ մ'իւր հայրենեաց համար աշխատիլ, և աւե-
լի ազատ օդ շնչել, աւելի ապահով ու հանգիստ կեանք մը վա-
րելու ջանալ, զլխաւորապէս այն միջոցներով զոր ուսմունքը, զի-
տութիւնն ու իր կենսական տարերքն իրեն կ'հայթայթեն, և երկ-
րորդապէս այն միջոցներով զորս ազդայնութեանց պաշտպան քա-
ղաքակրթութիւնն ու քաղաքականութիւնն իրեն կ'խոստանան :

Այստեղմէն թէ՛ մի անդամ՝ սրամիտ ու հեռատես Հայ բժիշկ մը,
մտերիմ բարեկամ ու խորհրդական անուանի Ալի փաշային, հպա-
տակ՝ ազգերու հաւատարմութեան մասին անոր հետ խօսելու ա-
տեն, կ'ստատախանէ, իր սովորական յանդուգն ազատամտութեամբ
բը . — « Ըստ ու շատ սրատես և ուշիմ էք, Վսեմափայլ տէր,
իմանալու համար, որ նկուն աղբ մը կանգնելու, ստրուկ աղբ մը
ազատագրելու կ'նկրտի, և եթէ կ'կարծէք թէ Հայն այդ կոչումը
չունի, մեծապէս կ'սխալիք : — Ալի փաշան կ'ժպտի, և թերեւս
նոյն միջոցին կ'յիշէ այն նախարարին՝ ուրիշ առթիւ՝ ըսած ծանրա-
կշիւ խօսքը թէ՛ Արևելեան խնդիրը գոյութիւն չէր ունենար ան-
շուշտ՝ եթէ Օսմանեան աշխարհակալ Սուլթաններն քրիստոնէից
հետքը ջնջէին . . . »

Սակայն ա՛լ ժամանակն ուշ է հիմակ, և այն թուրքական օրա-
դիրներն որ՝ Հաֆէֆաիին պէս՝ կ'զարմանան Հայոց արդի ընթացքին
վրայ, որ յառաջդիմասէր ընթացք մ'է, և անոնց դէմ յարձակե-
լով մատնութիւն կ'կոչեն, որպէս թէ հաւատարմութեան ու տէ-
րութեան իրաւանց դէմ է յառաջդիմելն, որպէս թէ Հայկա՛ն
խնդիրն ըստածն ապստամբութիւն կ'ենթադրէ, նոյն իսկ իրենց մեծ
և հռչակաւոր Սուլթաններուն քաղաքականութեան անհաւատարիմ
կ'ըսնուին, և մանաւանդ դէմ կ'շարժին մեր արդի Վեհ. Սուլթա՛ն

նին հոգասիրութեան և փափաքանաց որով քրիստոնէից վիճակին դառնութիւններն ի նկատի առնելով՝ ստէպ խոստացեալ և պայմանեալ վերանորոգմունքն ի դործ դնել կ'հրամայէ, քաջ գիտնալով որ Տէրութեան շահերն ու վերակենդանութիւնը կ'պահանջեն այդ վերանորոգմունքը :

Բայց այդ լրագիրներն որ լռելեայն հին ժամանակներուն վրայ կ'ափսոսան, և՛ ինչ որ իրենց նախնիք թրով անկարող կամ անտրամադիր գտնուած են կատարել՝ հիմակ վարչական ու պաշտօնական հնարքով ի գլուխ հանելու, և՛ ինչպէս որ իրենց ոճէն կը հետեի, մինչև անգամ Գուրգերն ու Թուրքերն՝ ի հարկին, Հայոց դէմ զինելու համար մամլոյ միջոցաւ կ'խօսին, ոչ միայն անհաւատարիմ կ'գտնուին տէրութեան շահուց և անոր հիմնական ոյժն, այս է զանազան ժողովրդոց կամաւոր հպատակութեան զգացումն գլխովին վիրաւորելու կ'օգնին, այլ և բուն Թուրք հանդարտ ու մեծահոգի ժողովրդեան ներքին համոզման դէմ կ'վարուին : Արհամարհանք, գոռոզութիւն, և նուրբ մոլեռանդութիւն մը՝ քաղաքակրթութեան շարով, կ'շարժեն իրենց գրիչն, որու կոշումը պիտի լինէր, մանաւանդ ներկայ փափուկ պարագայից մէջ անիրաւութենէ ու թշուառութենէ յառաջ եկած կսկիծներ ու վէրքեր ամոքել, զանազան ազգայնութեանց մէջ խաղաղասիրութեան ոգին և հայրենի երկրին զարգացման համար գործակցութեան եռանդն արծարծել :

Սովորաբար՝ այս ժամանակագրական մեծ սխալը կ'գործեն այն մարդիկ որ իրենց ժամանակին ոգին կ'անդիտեն, ազատութեան ու ճշմարտութեան չին հաւտար և պաշտօնական անլոյս մթնոլորտով շրջապատուած հին գահէ մը վար նայելով՝ հեզնօրէն կ'դռնեն . — «Եւ սակայն ասոնք երեկուան միջուններն էին . ծիծաղելի՛ այլափոխութիւն, կոխնք անցնինք : — Իսկ երբ Բաշէ Է Բաշ կոխել անցնիլն անհնարին կ'թուի այդ ամբարտաւան և օդաւար դարշապարներուն, ոչ միայն գրիչ այլ և բնական ու քաղաքային մեքենաներ օգնութեան կ'կոչուին, նպատակի մը համար զոր եթէ բերանը դէթ խոստովանելու կ'պատկառի՝ իրողութիւնները յայտնադէս կ'մատնեն : Այսօր Հաֆէֆ-ը կ'ծաղրէ Հայուն յառաջդիմասէր շարժումը, վաղն անոր անկախութեան գաղտնի նպատակ և մինչև անգամ Թուրքերը ջարդելու միտում կ'վերագրէ, միւս օր իր պաշտօնակից Օսմանլը թերթին ձայնակցելով՝ կ'յանդդնի Պատմութիւնը

մրոտել, և կ'ուրանայ Հայու և Հայաստանի գոյութիւնը, և մին Օսմանցի միւսը Բիւրդիպառն անուանելով՝ կ'ժխտէ անոնց ընկերութիւններ կազմելու և յանուն Հայութեան աշխատելու իրաւունքն, մինչդեռ այդ անունն ու իրաւունքն՝ ոչ միայն պատմութեամբ ու Հայաստանի կենդանի վկայութեամբ կ'հաստատուին, այլ և հին ու նոր Սուլթաններու կայսերական հրովարտակներով: Միւս կողմէ այս վկայութիւններն անտես առնելով, և թերեւ մի քանի լրագիրներու կրից ու տղիտութեան շունչն իբրեւ Թուրք հասարակութեան կարծեաց ներշնչութիւնը սեպելով՝ Բ. Դուռն այնպիսի պաշտօնական ծանուցադրեր կ'ուղղէ առ Ազգային Պատրիարքարանն որ առաջագրեալ նպատակին չօգնելէն զատ՝ դադանի տրամադրութիւն մը կ'յայտենք քաղաքական ձախողութեան գրգռած բարկութեան կրակը տկար ազդի մը գլխուն վրայ թափելու: Այս անբաղաճագիտական միջոցներն Պատրիարքարանն իր բողոքարկու վիճակէն և Հայաստանն իր աշխարհագրական ու տեղական անունէն չպիտի կարենան զրկել, որչափ ատեն որ բողոքոյ առիթներ գտնուին, որչափ ատեն որ Հայերն ազգաց շրջանին մէջ ապրին: Եւ ըստ մեզ՝ բողոքն իր ընդթիւնը չփոխեր՝ փոխելով իր հաղորդութեան եղանակը, նա մանաւանդ՝ ներկայ միջազգային օրինաց ուժով, կրնայ աւելի ազդեցիկ կերպարան մ'առնուլ, և ոչ Հայք իրենց բնութիւնն ու տենչանքն, եթէ իրենց անունն անգամ փոխուի և Օսմանցի դաւնայ, քանի որ երբեմն պատեհ զիջումներով լինելիք քաղաքային իրաւանց հաւասարութեան ժամն իսկ եկած անցած է: Այս բանս քաջ գիտէ Թուրք ժողովուրդն՝ ոչ միայն կրօնական այլ և քաղաքական տարբեր կացութեամբն, և իր ամենէ լրջամիտ, զգօն ու համբերատար մասին անպատուութիւն և արդարութեան ներհակ կարծիք մ'արտայայտած պիտի լինէինք եթէ ըսէինք որ այդ հակահայ հակումներն նոյն ժողովրդեան հասարակաց կարծեաց արդիւնքն են: Թուրք ժողովուրդը Հայոց չափ կ'տառապի այն զեղծումներուն երեսէն զոր սաէպ ի պաշտօնէ խոստովանած է Տէրութիւնը: Ուստի՝ ինչպէս ուրիշ՝ նոյնպէս ներկայ խնդրոյն առթիւ՝ պաշտօնական ու լրագրական ծանուցադիրներն ու զրդուիչ յօդուածները չեն թարգմաններ լեովին հասարակաց կարծիքն կամ լաւ ևս ըսենք՝ Թուրք ազգին ընդհանուր միտքը, բայց անոնք կարող են թիւրեւ այդ կարծիքը կամ միտքը Հայոց բուն դատին և հակումներուն վրայ, որ զլիովին հեռի են ապստամբական շարժումներէ, անկախութեան միսումներէ:

Ահա այս թիւրիմացութենէ և ասկից ծաղկելիք հաւանական հեռանքներէ երկնչելով է որ Հայոց Ամեն Ս. Պատրիարքը՝ թէ՛ Տէրութեան և թէ՛ Ազգին շահերն ի նկատի առնելով՝ վերստին կը հրաւիրէ ազգու Քաջբերդով մը Բ. Գրան ուշադրութիւնն այն Թուրք թերթերուն վրայ որ Հայոց յառաջդիմութիւնն ու բողոքները ծուռ կ'մեկնեն և անոնց շարժումը սխալ կ'ըմբռնեն, և միանգամայն կը բացատրէ Հայկական խնդրոյն բնութիւնն, որ գրեթէ Օսմանեան տէրութեան ընելիք բարենորոգմանց նպատակին բնութիւնն ունի, այս է Հայաստանի ապահովութիւն և վարչային ապակեղորոնացում։ Հայոց Ս. Պատրիարքը կարճ խօսքով շատ բան կ'ըսէ և կ'բողոքէ այն թշնամական լեւազգրութեանց դէմ որ Հայոց հաւատարմութիւնը կասկածելի կ'ցուցնեն, և որ դարերէ ի վեր նոյն հողին վրայ ապրող ժողովրդոց մէջ կարող են դժաւութեան և ատելութեան ուղի արտադրել և ցաւալի հետեանայ տեղի տալ, հետեւանք՝ որ հարկաւ շատ հեռի են Օսմանեան տէրութեան բարեկարգիչ և խաղաղասէր տրամադրութիւններէն։

Եւ սակայն Հայոց Ս. Պատրիարքն իրաւունք ունի՝ բողոքելու մի քանի Թուրք թերթերու դէմ և օրինաց խտտութեան և մինչև անգամ պարզ աղբարարութեան մը պէտքն զգայլնել։ Ունի և չուսի։ Չունի՝ և Ս. Պատրիարքը կ'ձանչէ՝ հիմալ Մամլոյ աղատութեան յարդը, եթէ տպագրական օրէնքն անխտր ի դորձ գրուի և անոր դժած սահմանէն դուրս ելնող որ և է այլադոյն ու այլալեզու օրագիր մ'իւր արժանի պատիժը կրէ։ Ունի՝ երբ այդ օրէնքը մերթ մուռած կ'հրատարակուի, մերթ կենդանի և՛ խառութիւն բանեցնելով մանաւանդ ներկայ բացառիկ պարագայից մէջ, ոմանց անսանձ ապատութիւն և այլոց անբաւական աղատութիւն կ'շնորհէ, հասարակաց կարծեաց ատենին առջև միայն մէկ կողմը լսելի կը լինի, և ըստ այնմ վճիռն անիրաւ և հետեանքն աղէտալի։ Մամլոյ աղատութեան անսահման պաշտպաններէն լինելով՝ կ'փախաքինք որ հասարակաց կարծիքն ու ժողովրդեան բարքն ու սովորոյթը վարէին այն պաշտօնն որ անուս ու անընտրող ժողովրդեան մը մէջ օրինաց կ'տրուի, սակայն Թուրքիոյ մէջ քաղաքական դաստիարակութեան պահասութեան կ'միանայ նաև հասարակաց կարծեաց չղոյտութիւնն և միանգամայն վէճի ներքև դանդաղ խնդրոյ մը թեր ու դէմ կարծիքներն հաւասարապէս նոյն մամլոյ միջոցաւ լսելի ընելու դժուարութիւնն։ Այն ժամանակ ժողովրդոց ճակատագիրն

ուղղելու սահմանուած զլուխներ պարտաւոր են ծայրայեղութիւնները զսպել, և զբաւոր զբոլիչ արտայայտութիւններն իրողութիւն չդարձած՝ արդար օրինաց ուժով զսպել: Հայը կ'ընթերցանէ Հաֆի-
 ֆաթի և Օսմանլի թերթերուն դրած թշնամական խօսքերն, որ ան-
 շուշտ մեծ տպաւորութիւն կ'ընեն թրքական մտաց վրայ, կ'սպառա-
 խանէ, օրինաւորապէս կ'ընէ զըսարտութիւններ, բայց իր խօսած-
 ները չեն հասնիր Թուրք ժողովրդեան մեծ մասին, որ միայն մէկ
 կողմը լսելով՝ ի հարկէ այն կողմին կ'հակի, մանաւանդ եթէ իր
 յատուկ արամադրութիւնն ալ զինք այն ճամբան կ'տանի: Ուստի՝
 պէտք էր հրապարակային պաշտօնական հերքում մը, զոր Հայոց Ս.
 Պատրիարքն արժանապէս կատարած և Ազդին նպատակը բացա-
 տրած է, այնպէս որ իր թաղրին ոչ միայն օգտակար տպաւորու-
 թիւն մը պիտի ձգէ օտար կարծեաց վրայ, այլ և այն Հայոց վրայ
 որ Հայկական խնդրոյ մասին ծայրայեղ դադախարներ ունին, և ազ-
 գային վերաշինութեան գործին մէջ քայլ առ քայլ և ինքնօգնու-
 թեան գրութեամբ շարժիլ սորվելու տեղ, կ'ուզեն ցատկել և ցատ-
 կելով ոչ միայն իրենց այլ և Ազդին կրնան փաս բերել:

Այս մեր հարեանցի խորհրդածութեանց շարժառիթն Ամն. Ս.
 Պատրիարք Հօր թաղրիբը լինելուն, արժան դատեցինք հրատարա-
 կել ամբողջապէս, նկատելով զայն իբրև պաշտօնական կարևոր
 յայտադիր, Հայկական խնդրոյն բնութիւնը բացատրող քան թէ
 Մամլոյ ազատութեան դէմ բողոքագիր մը:

Օսմանեան Հայաստանի մէջ բնակող ժողովուրդը Քրդաց հրո-
 սակներու զրկանաց և կեղեքմանց ներքեւ, և ասիկար ու ղօշաքաղ
 պաշտօնակալաց յուր վարչութեան պատճառաւ, թշուառ վիճակի
 մ'ենթարկուած և ստիպուած էր դանդաղ բառնալ իւր վիճակին
 համար:

Թուրք թերթերէն ոմանք այս դանդաղանաց տարբեր գոյն մը
 տուին, և սկսան Հայոց ազդին դէմ թշնամական յօդուածներ հրա-
 տարակել անվայել ոճով:

Մանաւորապէս այս թերթերէն մին՝ Թէրէֆաթ Հաֆիֆաթ՝ ան-
 ցեալ մայիս ամսոյ թերթերուն մէջ հրատարակած յօդուածներով,
 ըսած էր թէ Հայոց արտունջը թաղուն դիտման մը կը ծառայէ,
 թէ Հայք իրենց նպատակն իրացնելու համար Քրդաց դէմ դան-

դատելու ելած են, թէ մասնաւոր և սովորական դէպքեր՝ չափազանցօրէն ամենուրեք կը հռչակեն. հետեապէս, Հայոց խնդիրն՝ Հայկական Դաշնակցութեան կ'անուանէր, և այս կերպով Քրդաց և Մահմետականաց ռամիկներուն ատելութիւն կը ներշնչէր Հայոց դէմ, որուն համար այն ատեն Ձեր Ասեմութեան բողոքագիր մատուցի :

Ար յուսայի որ Բ. Գրան Տպադրական տեսչութիւնը նկատողութեան կ'առնուր այդ հրատարակութիւններն, և դէթ ազդարարութիւններ կ'ուղղէր անոնց. սակայն որ և է գործողութիւն մը տեղի չունեցաւ, և այս վիճակէն ոչ միայն Թէրեֆֆաշէ Հաֆէթաֆ, այլ և ուրիշ Թուրք թերթեր, մասնաւոր Օսմանլի անուն լրագիրը, քաջալեր դռնեւում սկսան զրեթէ իրենց ամեն թերթին մէջ բարուրներով Հայոց ազդն և անոր բարձրաստիճան եկեղեցականները նախատակած ընել, այնպէս իմն ցոյց տալով որպէս թէ Հայոց ազդն իւր հաւատարմութիւնը դրժած է, և թէ իւր զաղանի նպատակին հասնելու համար՝ սով և հարստահարութիւն կը հնարէ, որք դոյութիւն չունին, և այլ զանգատներու պատճառներ կը յերևրէ, և թէ իրենց թիւը Հայաստանի մէջ՝ Խալամաց թուոյն հետ բաղդատմամբ՝ բաղմապատիկ կը ցույցնէ, ուստի և Հայերն ալ տաղնապի մը պատճառ պիտի լինին :

Ար ցաւիմ որ Տպադրական տեսչութիւնը Թուրք մամուլին այս յարձակմանց դէմ անտարբեր կը դտնուի, անտարբերութիւն՝ որ Մահմետական ժողովրդեան թշնամանքն ու ատելութիւնը կը հրաւիրէ Հայոց դէմ, և փոխադարձաբար կը հարկադրէ Հայերն իրենց Խալամ հայրենակցաց ընթացքին պատասխանելու : Եւ սառդիւ Թուրք մամուլին այս ընթացքն ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ Օսմանեան տէրութեան հպատակներն իրարու դէմ յուզել, զրգուել, անոնց միջև ատելութեան և հակակրանաց որոմ ցանել, փոխանակ աշխատելու որ ամբապինդ մնայ հայրենակցութեան սէրն :

Ես մամուլը պաշտպանութեան կը բաղձամ, զի կը ճանչնամ ահոր բաղմաղան օգուտներն, և երբէք չեմ ուզեր որ հասարակաց թերթեր պատիժներու մասնուին անդատաստան. սակայն չեմ կրօնար անտարբեր մնալ երբ կը տեսնեմ որ քանի մը Թուրք թերթեր Խալամ ժողովուրդն իրենց հայրենակցաց թշնամացնելու չափ յօգուածներ կը հրատարակեն, անդիտելով այն պարտականութիւնները, զորս ունին առ Ազդն և առ Տէրութիւնն :

Այս թերթերն Հայոց դանդաաներն հերքելու համար թէև իրր տպացոյց մէջ կը բերեն քանի մը կուսակալներու և ընդհանուր դատախազներու հեռագրերն ու տեղեկադրերը, սակայն այս գրութիւններն որ և է արժէք չունին, վասն զի դաւառները, նա մանաւանդ Հայաստանի մէջ, յոռի վարչութիւնք և հարստահարութիւնք արդէն հաստատուած են նոյն իսկ Բ. Գրան ի դործ դրած քննութիւններով. վասն զի Հայ և Թուրք աշխատասէր ժողովրդոց ներկայ թշուառ վիճակը կը հաստատէ հարստահարութեանց դոյութիւնն և յոռի վարչութիւնը. վասն զի Վալիներուն Բ. Գրան հազորդած տեղեկութեանց աղբիւրն աղբեցիկ Պէյերու և Աղաներու ճնշման ներքեւ դտնուող ապիկար և անարժան պաշտօնեայններն են, և այս վիճակին բարոյքման համար է որ Օգոստոսիաու Սուլթանն իւր բոլոր ուշադրութիւնը նուիրած է բարեկործանոց դործագրութեան խնդրոյն : Հետեւաբար այդ հեռագրերն ու տեղեկադրերը Բ. Գրան առջև որ և է նշանակութիւն չեն կրնար ունենալ : Այս առաջին անգամը չէ որ դաւառական պաշտօնեայք անհաճոյ իրողութիւններ կ'սքողեն կամ կը թեթեւեն, բռնաբարելով ճշմարտութիւնն, այլ ի վաղուց սովոր են այսպէս ընել, որու գէմ Հայոց Պատրիարքարանն ստէպ դանդատած է : Աւերջին գէպքերն հաստատեցին թէ ուրբան ֆեստուց ենթակայ եղաւ Ազգն ու Հայրենիքն այն պաշտօնեայններէն, որք Տէրութեան հացովը սնած և անոր շնորհները վայելած են, սակայն իրենց անձնական ապօրէն շահուց համար արքունի դանձուն և ժողովրդեան շահերն առաթուր կոխելու և բռնաբարելու խիղճ չըրին, և չգիտցան երբէք թէ կը պարտաւորէին իրենց ջանքերն երկրին վերածնութեան և բարդաւաճման, ժողովրդեան ապահովութեան և բարեկեցութեան նուիրել, և ներկայ վիճակին պատճառ եղան :

Հաւատարմութիւնն ու անձնուիրութիւնը, զորս ունիւմ առ Օգոստոսիաու Վեհապետն մեր, պարտք կը դնեն իմ վրաս ողոյն զիտուութիւնները Ձեր Բարձրութեան ուշադրութեան ներկայել, և այս առթիւ անգամ մ'ես բացատրել կարճ ի կարճոյ թէ ինչ է Հայկական խնդիրն :

Օսմանեան կայսրութեան ներքեւ դտնուող Հայերն, ինչպէս շատ անգամ զրով և բանիւ բացատրած եմ տէրութեան նախարարոց, մաղիւ չափ չեղած չեն այն հաւատարմութենէն, զոր ունին 4-500 տարիներէ ի վեր առ Օսմանեան դահն, և ինչպէս իրենց շահը

կը պահանջէ, այդ հաւատարմութիւնն անեղծ պիտի պահեն: Սակայն կը փափաքին և կը խնդրեն ձեռք բերել այն միջոցներն՝ որովք ապահովութիւն և անդորրութիւն վայելեն, իրենց տրոյց մէկ մասը գործածուի իրենց երկրին պէտքերուն, հանրօգուտ շինութեանց և դատարարական ծախուց, որպէս զի իրենք ալ ուղղակի օգտին:

Եւ ըստ որում Հայաստանի մէջ եթէ Թուրքն ու Քուրդը զատ համրուին, մեծամասնութիւնը Հայոց կողմն է, ուստի Հայերն իրաւունք ունին երկրին մեծ և փոքր պաշտօններուն մէջ գործածուելու. հետևաբար և կը փափաքին որ իրենց մէջէն արժանաւորաց և ձեռնհասներու տեղական պաշտօններ տրուի: Վերջապէս քաղաքական իրաւանց և անձնական ազատութեան տէր լինիլ կը բաղձան, և իրենց ազդութիւնը, կրօնն և հայրենիքը պաշտպանել: Հայոց ազդն իւր այս խնդրանաց և բաղձանաց գործադրութեան համար իմ միջոցաւ արդարութեան գիմած է: Օգոստոսիա՞ն Ապրիլն իւր դահակալութենէն ի վեր իւր բոլոր ուշադրութիւնը բարենորոգմանց կենսական խնդրոյն նուիրած է, և Օսմանեան Սահմանադրութիւնն իւր հպատակ ժողովրդեան շնորհելու առթիւ հրատարակած Այսյսերական Խաթիթով յայտարարած է թէ կառավարութեան վարչական ձևին անբաւականութիւնն հաստատուած լինելով, հարկ եղած է երկրին վարչութեան բարեկարգ կազմակերպութիւն մը տալ: Հայոց ազդին խնդրածն ու փափաքածն ևս ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ իւր հայրենեաց մէջ այսպիսի բարեկարգ վարչութիւն մը տեսնել, և այս բաղձանքն ոչ միայն արդարութեան և քաղաքակրթութեան հակառակիւ, այլ նաև Օգոստոսիա՞ն Սուլթանին Հայաստան աշխարհի վրայ ունեցած իրաւանց շահն ալ կը պահանջէ որ Հայաստանի մէջ այսպիսի վարչութիւն մը հաստատուի, վարչութիւն մը, որ օտար տէրութեանց հպատակ եղող Հայոց նախնանքը կարենայ շարժել: Սակայն Թուրք մամուլը՝ չկրնալով ըմբռնել թէ Հայոց խնդիրն ու բաղձանքը Օսմանեան պետութեան շահերուն կատարելապէս կը համաձայնի, զանազան գոյներ կուտայ Հայկական խնդրոյն և կոշտ լեզուով մը Հայ ազգը կ'առնարդէ: Ուստի վերստին կը խնդրեմ որ Բ. Գուռն յիշեալ լրացրայ խիստ ազդարարութիւններ ուղղելու շնորհ ընէ:

Պ. Ժ. ՊՐԱՅՍ

ԱՌ

ԽՄԲԱԳԻՐՆ — Ս. ՄԱՄԼՈՑ

Մեր ընթերցողներն անշուշտ կ'իշեն որ մի քանի ամիս առաջ՝ Խմբագրութիւնս քաղաքավարական պարտաւորութիւն մը կատարեց՝ յանուն Հայութեան, հրապարակալին ուղերձ մ'ուղղելով առ Պ. Ժ. Պրայս, այս ազնուամիտ հայասէր անկլիալոյն, իր երեսփոխանական ընտրութիւնը շնորհաւորելու մտօք :

Մեր մի քանի տող երախտագիտական խօսքերն Պ. Պրայսի ու շաղրութիւնը գրաւելով մեր ազնիւ բարեկամ՝ Պ. Մինաս Չերազի շնորհիւ, հաճեր է նա պատասխան մը գրել, պատասխան՝ որով եթէ մի մասը Խմբագրութեանս՝ մեծագոյն մասն Աղղին վերաբերելուն՝ արժան գատեցինք՝ ազնուախոհ նամակագրին արտօնութեամբ թարգմանել, և այս առթիւ վերստին մեր շնորհապարտ զղացմունքը յայտնել Անկլիական Հասարակաց Խորհրդարանի նշանաւոր մէկ ատենարանին, որ արժանի գատեր է մեր անշուք գրութեան կարեւորութիւն տալ : Աւասիկ պատասխանը .

ԴՐԱՊԱՐԱՆ ՀԱՍՏԱՐԱՅԱՑ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 3 (Ն. Տ.) 1880.

«Իմ սիրելի Պարոն,

«Թող տուէք իմ սրտագին շնորհակալեքս յայտնել այն ընտիր զղացմանց համար զոր յայտներ էիք ինձ վերաբերութեամբ Ձեր Հանգիսի մէկ յօդուածին մէջ, յօդուած՝ զոր մեր բարեկամ Պ. Չերազ հաճեցաւ ինձի համար թարգմանել : Ձեր զնհատութիւնն աւելի է քան ինչ որ իմ ճգունքս կ'արժեն : Բայց Հայ ազգին ծառայութիւն մ'ընելու և այս մասին Անկլիոյ պարտաւորութիւնն իրարեն զղացընելու բաղձանքիս ճանաչումն՝ զոր դուք և Ձեր բարեկիսներն ու ազգակիցները յԱրեւելս և յԱնկլիա ինձ արտայայտեցիք, մեծապէս շարժեցին զիս :

«Կ'իշխեմ յուսով որ լաւադոյն օր մը սիտի հասնի Հայաստանի համար, որ այնքան դարեր տառապանք կրած է :

«Յուսով եմ որ այս աշնան առիթ պիտի ունենամ Ձեզի հետ
«անձամբ ծանօթանալ, եթէ Զմիւռէն անցնիմ»:

«Ընդունեցէք իմ խորին յարգանաց հաւաստիքն
«Ձերդ հաւատարմօրէն
«Ճ. ՊՐԱՅՍ»

Եւ արդարեւ՝ Պ. Ճ. Պրայս ներկայ ամսոյս 11/23ին քաղքէս ան-
ցաւ և մի քանի ժամ մնաց, և ապա ճամբայ ելաւ դէպ ի Կ. Պո-
լստ :

Այս կարճատեւ միջոցիս բարեբաղդութիւն ունեցանք տեսակցիլ
այս ականաւոր անձին հետ, և մի քանի հայրենակիցներով անոր
արժանավայել պատիւ ու ընդունելութիւն մը ցոյց տալ : Նա՛ ինչ-
պէս կ'գրէ մեզ իրաւամբ բարեկամ մը՝ Հայէ աւել Հայ է, վասն
զի նոր չէ որ կ'ծանօթանայ նա Հայ ազգին, Հայոց խնդիրն երեւան
գալէն ի վեր չէ որ համակրութիւն և պաշտպանութիւն ցոյց կ'տայ
Հայ ազգին, այլ բաւական տարիներէ հետէ կ'ձանչէ Հայաստան,
իբրեւ բանասէր ու հետաքրքիր ուղևոր պտըտած ու տեսած է Հայ-
աստանի մի շատ անուանի քաղաքներն և Էջմիածինը, պարծանօք
կ'պատմէ իր Մասիսի վերելքը. Հայ ժողովրդեան բարուց ու վե-
ճակին ականատես եղած է, հետեապէս գիտակցութեամբ և հա-
մոզմամբ կ'խօսի նա՛ ինչ որ կ'ըսէ Հայաստանի և Հայոց վրայ :

Ստեպ ըսած ենք՝ օտարներ՝ և գլխաւորապէս դերմանացի ու ան-
կլիպցի ճամբորդներ՝ շատ աւելի ուսումնասիրած են Հայաստանի
բնական, պատմական ու ընկերական հանգամանքը քան թէ բուն
իսկ Հայերն, որոց շատերը միայն ի հեռուօտ և ի լոյս տեղեկացած
են անոր կայութեան, ուստի շատ անդամ Պ. Պրայսի պէս հայա-
սէր ու մարդասէր անձերու առջև իբրեւ օտար կ'երևին : Ճիշտ այդ-
դիբքն ունեցանք և մեք երբ նա կ'հարցունէր իր հիւրընկալներուն
թէ արդեօք տեսած ենք Էջմիածին, Երևան, տեսած ենք Մասիսն,
այն աշխարհածանօթ լեռն որու շքեղ տեսարանին տպաւորութիւնը
կ'ներդործէ միշտ ուղևորին մտաց՝ և յիշողութեան վրայ :

Պ. Պրայս յօժարամիտ այցելեց Առաջնորդարանն իր երկու ու-
ղեկից ընկերներուն հետ, ուր Արժ. Տ. Մակար Ծ. Վարդապետը
քահանայից դասուն ու այլ և այլ աշխարհականայ հետ սիրալիւր
ընդունելութեամբ զինք մեծարեց, և՛ ըստ որում Գեր. Ս. Առաջ-
նորդը թեմերը տարակալ կ'դասուի, փոխանորդաբար հակիւք ու-
ղերձ մը կարգաց, որու մէջ կ'յայտնէր հայասէր անկլիապօղոյն Հայ

Հասարակութեան համակրութիւնը, խնդակցութիւնն այս բարեպա-
տեհ ու ցանկալի տեսակցութեան համար, ինչպէս նաև մաղթանք
Վեհ. Վիկտորիա թագուհւոյն կենաց, Անկլիոյ ազգին մեծութեան
ու բարօրութեան, որ միշտ ձեռնտու դտնուած են քաղաքակր-
թութեան դատին, և որ այս պարագայիս մէջ Հայութեան համակիր
կ'դտնուին; և շնորհապարտ զղացմունք՝ աղնուասիրտ ուղևորին որ
Հայաստանի ջերմ բարեկամ և անոր տառապանաց վշտակից զըտ-
նուելով՝ իր ազգու ձայնը կ'հաճի բարձրացնել ի նպաստ ազգայ-
նութեանց: Յետոյ անկլիարէն ուղերձ մը կարգացուեցաւ, երախ-
տապարտ զղացումներու յայտարար, որու Պ. Պրայս շատ շնոր-
հալի և յուսադիր պատասխան մը տալով՝ բացատրեց արդի քա-
ղաքական իրաց վիճակն և բարենորոգմանց մօտալուտ տնօրէնու-
թիւնը Հայաստանի մէջ, որ կարօտ է ապահովութեան, անդորրու-
թեան ու զործունէութեան, ըսաւ, շէննալու համար: Հանդիսականնե-
րէն մին կարճ պատասխան մը տալէն ետև՝ Արժ. Մակար Ծ. Վար-
դապետին և այլոց առաջնորդութեամբ Պ. Պրայս այցելեց և ազգ.
վարժարաններն, անոնց նիւթական և ուսումնական վիճակին վրայ
տեղեկութիւններ խնդրեց, այցելութեան տեւրակին մէջ՝ իր երկու
ընկերակիցներուն հետ, իր գիտողութիւնները դրեց*, և ապա իրեն
համար կանխաւ պատրաստուած սեղանի մը մի քանի ազգայինք սե-
ղանակից լինելէն ետև՝ շոգենաւ մտաւ, այս պարզ և մտերմական
ընդունելութենէ իր գոհունակութիւնը յայտնելով: —

* Աստիկ Պ. Պրայսի գրածն այցելութեան պերթին մեջ. Այսօր հա-
ճոյս զբաղի Զմեռանիոյ Հայոց մայր եկեղեցին և դպրոցներն այցելելով, որ
կ'մարտիրոսարանին Հասարակութեան կողմէ: Աշնորհաւորեմ Զմեռանիոյ Հայոց
որ արժէք է հոսան դաստիարակութեան և յուսամ որ յաջորդ սերունդն ար-
ժանապէս պիտի պահպանէ այն բարձր հանգամանին զոր է վաղաց յետք յը-
գած է այս Հասարակութեանը, և ինչ աւելի մեծ ընտանիք մը պիտի իրնայ
բացումէլ Հայ ազգին և իր հայրենեաց համար, որ այնպէս երկար ժամանակ ծանր
աղէկոյնէր կրած է: Ընտրհապարտ եմ այն իմաս բարեպէր ընդունելութեան
համար զոր ցայց դուին ինչ Զմեռանացի Հայոց:

11/23 սեպտեմբեր 1880

Ճ. Պրայս

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԱՐԱՅԻ ԱՆՔԻՄԻԱԳԷՏՐ. — Արաբացիք յունական հին գիրքերէն մէկ քանի ծանօթութիւններ ստացած էին քաբեր կամ հանքեր հալեցընելու եղանակին վրայ, որպէս զի անով երկաթ, սնդիկ և ուրիշ մետաղներ շինեն, նոյնպէս սորված էին ժայուերէն և հորերէն մի շատ դեղեցիկ ներկեր հանել: Սակայն՝ Եգիպտացոց, Գաղղէացոց և Յունաց գրեանց մէջ՝ ամենէ աւելի իրենց ուշադրութիւնը դրաւեցին այս ժողովրդոց ըրած փորձերն այլ և այլ մետաղներէ ոսկի շինելու համար, զիւտ մ'որ՝ աւանդական զրոյցներու նայելով, կ'վերագրեն Հերմէս Տրիսմէկիստոսի Քրիստոսէ 2000 տարի առաջ: Շատ բան չգիտենք այս Հերմէսի վրայ, և թերևս նա բոլորովին երևակայական անձ մ'է. բայց ալիստիքոսն այսպէս կ'կոչուէին ոսկի շինելու փորձող մարդիկ, կարծէին թէ Հերմէսի հետևորդներն են, և շատ անգամ ինքզինքնին Հերմէսեան փիլիսոփայէ կ'անուանէին: Երբ ապակեայ խողովակի մը բերանը հալեցընելով դոյգէին, այս զործողութիւնը Հերմէսէ կոչով, ապահովել կ'անուանէին, և մինչև այսօր եթէ շիշ մը կամ թակոյկ մ'այնպէս դոյցուած է որ օդապիրկ (air-tight) է, Հերմէսապէս խցուած է կ'ըսուի:

Արաբացիք շատ աւելորդապաշտ ժողովուրդ մ'էին, և ամեն տեսակ հմայից կ'հաւտային: Ուստի խորհրդաւոր կերպով մ'ոսկի շինելու գաղափարը բոլորովին իրենց միտքը գրաւեց: Հազարաւոր ճարպիկ մարդիկ ալքիմիայի հմայական արուեստը բանելու սկսան: Աւելորդ է այս տեղ քննել, այլ բաւական է միայն դիտել թէ այդ արուեստն որքան օգնեց բնալուծական առաջին իրողութիւններն երևան հանելու: Այդ մարդիկ, որոց մեծ մասն ուսեալ, հնարադէտ և համբերող էին, իրենց կեանքն անցուցին զանազան նիւթեր հալեցընելով և անոնց փոփոխութիւնները դիտելով: Այս կերպով շատ բան ուսան այն նիւթերու մասին, որով ժայուեր, հանքեր և ուրիշ մարմիններ բաղադրուած են:

Ամենէ առաջ այս գիտն ըրին. տեսան որ այլ և այլ նիւթեր տաքցընելով, ինչպէս բորակն, անտեսանելի բան մը դուրս կ'յնդիս և սակայն այդ անտեսանելի իրն կարող եղան շիշերու մէջ հաւաքել, և եթէ երբեմն անոր լոյս մը մօտեցընէին՝ ուժգին կ'սայթէր և շիշն փշուր փշուր կ'ընէր: Արդ՝ որովհետև անտեսանելի էր այն, թէև այնքան զօրաւոր, կարծեցին թէ մարդու ոգւոյն կ'նմանի, որ շատ բռնի կարող, և սակայն տեսանելի չէ, և այս պատճառով

Ճառաւ զայն ոգի անուանեցին : Հիմակ զիտենք որ երբ նիւթեր կը տաքցընենք անոնց մէկ քանի մասունքը կ'զատենք , այնպէս որ շոգիի կամ կազի պէս օդին մէջ կ'ծփան . ուստի Արաբացւոց ոգի կոչածը պարզապէս շոգի կամ կազ էր :

Շատ հաւանական կ'երևի որ Արաբացւոց ծանօթ էին վառօդն և մի քանի ուրիշ խառնուրդներ որ կ'պայթին կրակէն : Արաբացի մը Մարկոս Գրադոս , որ իններորդ դարուն սկիզբները կ'ապրէր , կ'ըսէ թէ՝ եթէ միասին խառնես 1 լիտր ծծումբ , 2 լիտր ածուխ , 6 լիտր բորակ , այդ խառնուրդը կ'պայթի , եթէ վառես , և ամեն բան օդը կ'հասնէ : Մինչև հիմակ այս է վառօդ շինելու եղանակներէն մին :

Պ Ա Ո Ւ Ծ Է .

800—1000 (Գ. Ե.)

Գեղեր կամ ճափեր , արարեալանութեան հիմնադիրը — Իր Բացարարութեանը լարումն և շոգիի ցուրտն զբաւ — Նա կ'գտնէ ինչպէս մի քանի մի արդէն արտաւելու աւելի կ'ծանրանան — Ա'գտնէ նաև զբարձր լիւթեր — Բորակային լիւթ — Ծծմբային լիւթ — Ամոնիակային (անուշադր) գիւթն Արաբացւոց յետոյ — Աստուծոյ շոգիի և արարեալանութեանը հետ — Ալքալիքային արարեալանութեանը կ'հաշուէ — Մոհամմէդ Բէն Մոսա , ալքիմիայի (գրական) զբաւ , արաբներէն — Հնդկական լուսանշաններ կ'գործածէ — Արաբացի կ'արդէն զանազան Եւրոպայ — Ալքալիքային գիւթերը արաբեանութեան ճանին — Ա'բացարարէ լի ինչպէս իւրաքանչիւր արարեալանութեան մէկ նկարը միայն կ'հասնէ ուղեղին — Իր գիւթը բեկումն զբաւ , և ասոր ներգործութեանը Արևոս , Լուսնի և աստղերու զբաւ — Իր գիւթը կ'ըստի ապակիներու արարեալանութեանը զբաւ — Իր գիւթը կ'ըստի ապակիներու արարեալանութեանը զբաւ :

ՏԱՐՐԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԳԵՊԷՐԻ ԳԻՒՏԵՐԸ , 800—900. — Արաբացի ամենէ մեծ ալքիմիադէտն եղաւ Գեպեր կամ ճափեր անուն մարդ մ'որ Միջագետք ծնաւ զրեթէ 830ին , Բրիտտոսէ ետք : Նա կոչուեցաւ «Հիմնադիր տարրաբանութեան» , վասն զի ամենէ առաջ ինք տարրաբանական փորձեր ըրաւ , թէև՝ իր ազգակիցներուն պէս՝ իր ժամանակին մեծ մասը սպառեց ոսկի գտնելու :

Ճաֆէր՝ իր գրուածոց մէջ՝ կ'բացատրէ մի շատ մեծոտներ որ ցարդ կ'գործածուին տարրաբանութեան մէջ։ Օրինակի համար, նա կ'այտնէ որ՝ եթէ ջուրն եռացընես, գոլորշին (կամ ինչպէս ինք կ'անուանէ ողին) վեր կ'ելնէ։ Երբ այդ գոլորշին հաւաքելով պաղեցընես ուրիշ ամանի մը մէջ, այն ժամանակ ելած ջուրը շատ մաքուր պիտի լինի, վասն զի որ և է հաստատուն մարմին մը, աւաղին կամ աղին պէս, որ շուտով գոլորշի չդառնար, առաջին ամանին մէջ պիտի մնայ։ Դարձեալ, եթէ դինի կամ ցքի ծանր ծանր տաքցընես, շոգի մը, ալէ կամ քէնի՝ «է անուամբ» վեր պիտի ելնէ, վասն զի ալքօլն աւելի շուտով գոլորշի կ'դառնայ քան թէ դինիին միւս նիւթերը։ Եթէ այդ շոգին հաւաքելով պաղեցընես ուրիշ սրուակի մը մէջ, այն ժամանակ պիտի ստանաս դինիի հեղուկ ողին։ Այս եղանակը Ռուսներ կ'իւրջուի, և տարրաբաններն այս միջոցը կ'գործածեն որպէս զի դիւրաւ գոլորշի դարձող նիւթերը դժուարաւ եռացող նիւթերէն զատեն։ Կարող ես գոլորշի հանել կամ թորել հաստատուն մարմիններէ, ինչպէս նաև հեղուկներէ։ Եթէ կրակին վրայ շաքար այրես, իսկոյն պիտի եռայ և անորմէ շոգի մը պիտի ելնէ։

Իսկ եթէ սրուակի մը մէջ կտոր մը քափիւր դնես և խփես, և ապա սրուակը քիչ քիչ տաքցընես արեւուն լուսով կամ վառած կանթեղի մը վրայ, քափիւրն աստիճանաբար աներևոյթ պիտի լինի սրուակին յատակէն և անոր պարանոցին ներքին կողմը մանր բիւրեղներու պէս պիտի հաւաքուի։ Ասան զի քափիւրն սովորական տաքութենէ անտեսանելի չոր կազի մը կ'փոխուի, և՛ սառոյցին պէս՝ առաջ հեղուկ չդառնար։ Այն միջոցն որով նիւթերն հաստատուն վիճակէ անմիջապէս չոր կազի վիճակ մը կ'ստանան, քերպուտ կ'իւրջուի, և Ճաֆէր իր գրքին մէջ կ'նկարագրէ «կրակով չոր իրերու վերացումն»։ Նա գիտէր որ եթէ կենաբար անուն տեսակ մը քարն առնուս և տաքցընես՝ անորմէ չոր կազ մը կ'ելնէ, զոր կարող ես հաւաքել, և պաղելով անդին հատիկներ յառաջ կ'գայ։

Ճաֆէր ուրիշ նշանաւոր փորձ մ'ըրաւ, թէ և գլխովին չմբռնեց զայն։ Իր գրքին մէջ կ'այտնէ որ՝ եթէ լիւր մը երկաթ, կապար կամ պղինձ առնուս և բաց ամանի մը մէջ տաքցընես, այդ մետաղը տաքնալով աւելի ծանր պիտի կշռէ քան թէ առաջ, երևոյթ մ'որ շատ տարօրինակ կ'երևի, քանի որ քան մը չաւելցու-

ցինք նոյն մետաղին : Այս բանին պատճառը պիտի հասկընանք երբ որ Բրիտղլէյի զիւտերու վրայ խօսինք : Բայց ճափէր որոշակի նշանակեց այս իրողութիւնը , թէ և անկարող էր մեկնել : Սակայն կայ գիւտ մ'որով ճափէր իրաւունք ստացաւ «տարրաբանութեան հիմնադիրը» կոչուելու , և այս է զօրաւոր թթուներու գիւտը : Մեր ըրած մի շատ քիմիական փորձերն առանց թթուներու անկարելի պիտի լինէին , բայց ճափէրի ժամանակէն առաջ կ'երևի թէ քաջախօր ծանօթ ամենէ զօրաւոր թթուն էր : Սակայն նա տեսաւ որ արջասպը (ծծմբոյ-թթու-երկաթօքսիտ) տարբերելով բորակի և պղնձի հետ , կարող է թորել գոլորշի մ'որ երբ պաղի զօրաւոր թթու մը կ'ենէ , զոր այժմ կ'անուանեն *բորակաշէն թթու* (*acide nitrique*) : Այս թթուն գործածեց արծաթ լուծելու համար , և զայն անուշադրի հետ խառնելով գիտեց որ կարող է մինչև անգամ ոսկին լուծել : Անուշադրը տեսակ մ'աղ էր որ ճափէրի ժամանակէն առաջ ծանօթ էր Արաբացոյց : Ուղտերու քակորը տարբերելով կ'շինէին զայն , և անհնաւ կոչուելուն պատճառն այս էր որ ամենէ առաջ անապատն՝ Ամմոնեան Արամաղղայ տաճարին մօտ կ'սկստրաստէին : Երբ մտածենք որ բոլոր այս փորձերն աւելի քան հազար տարի առաջ եղած են , պիտի պարտաւորինք խոստովանիլ որ ճափէր իր ըրած զիւտերուն համար մեծ պատուոյ արժանի է :

ԱՐԱՐԱՍԵԼԵՆՈՒՄ, 879. — Տեսանք որ տարրաբանութեան մասին Արաբացիք շատ քիչ բան ուսան Յունաց գիրքերէն , բայց մաթէմադիքի և աստղաբաշխութեան մասին շատ բաներ գրուած դտան , և արաբացի աստղաբաշխներ զւարեցան բաւական ժամանակ յունական գիրքեր թարգմանելով : Տարաբաղաբար՝ *աստղաբաշխութեան* , կամ երկնային մարմիններու ուսման հետ *աստղաբաշխութեան* խառնեցին , տեսակ մը մոդական արուեստ , որով կարծեցին թէ կարող պիտի լինին զուշակել ապագան աստղերուն շրջանը գիտելով : Բայց և այնպէս , շատ նշանաւոր արաբացի աստղաբաշխներ ելան , որոց մին , Ալբատէկնուիս անուն , բազմաթիւ լաւ գիտողութիւններ ըրաւ : Նա հաշուեց տարւոյն երկայնութիւնը շատ աւելի ճշգրտեամբ քան Պտղոմէոսն , 365 օր , 5 ժամ , 46 վայրկեան , 24 րոպէ (երկմանրեորդ) տալով անոր , հաշիւ մ'որ իրականէն միայն 4 րոպէ նուազ էր , և ուղղեց նաև Պտղոմէոսի մի շատ գիշտողութիւնները : Այս աստղաբաշխէն ետք անուանի եղաւ Իպն Ժուհիս (1008) որ մի շատ կարևոր աստղաբաշխական պատկերներ դնց :

ԲԷՆ ՄՈՒՍԱ, 900. — Չափադիտական ուսմանց մէջ նշա-
նաւոր եղաւ Մուհամմէտ Բէն Մուսա, որ, գրեթէ Բրիտանի 900
թուականին կ'ապրէր: Գրահաշուի, կամ տառերով միջոցաւ հա-
շուելու արուեստին մէջ ամենէ հին արաբացի մատենադիրն եղաւ:
«Ալճէպրա» անունն արաբական բառ մ'է, և Արաբացիք շատ ճար-
տար են այս տեսակ հաշիւներու մէջ: Բէն Մուսա առաջինն է, մեր
ժանոթութեան նայելով՝ որ հնդկական թուանշանները գործածեց,
այս է 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0, հոմէական՝ այս I, II,
III, IV, և այլն անշահ տառերուն տեղ: Եթէ փորձ մ'ընես հո-
մէական թուանշաններով՝ դումարում մ'ընել պիտի տեսնես թէ ինչ
տաղտկալի գործողութիւն մ'է և թէ որչափ ժամանակ կ'վատրի
մարդ հնդկական թուանշանները գործածելով: Արաբացիք սոյն տա-
ռերը Հնդկացիներէն առին, և Բէն Մուսայէն ետքն ալ միշտ ի գործ
դրին, այնպէս որ հիմակ արաբական թուանշաններ կ'իդուին: Ֆրան-
սացի մը՝ Կերպէրդ անուն, Ռէմսի արքեպիսկոպոսն, որ վերջէն
Սեղեւստրոս Բ պապն եղաւ, իր կրթութիւնը Գորտովայի արաբա-
կան համալսարանն առնելով, Բրիտանի մօտ 1000 թուականին՝ այդ
թուանշաններն Եւրոպա մտցուց: Ջեֆր (գրօ) բառն որ Օի տեղ
կ'գործածուի արաբական լեզուէն առնուած է որ կ'նշանակէ դա-
տարկ կամ ունայն:

ՍԱՀԱՅԷՆՔ ԳԻՒՏԵՐԸ ՏԵՍԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ, 1000
— Ուրիշ Արաբացի մը՝ զոր պարտաւոր ենք յատկապէս յիշատա-
կել՝ Ալհազէն անուն աստղաբաշխն ու չափադէտն էր որ Ասիական
Թուրքիոյ Պասրա քաղաքը ծնաւ 1000 թուականին, բայց իր կե-
նաց մեծ մասն Սպանիա անցուց: Գլխաւորապէս տեսաբանական,
կամ տեսողական դիտութեան մէջ գիւտեր ըրած է: Ինքն առա-
ջինն եղաւ որ սորվեցուց թէ մարդիկ առարկաները կ'տեսնեն, վասն
զի մեր բոլորտիքն եղած երեւոյն լուսոյ շառաւիղները կ'զարնեն
պարուտակին* (retina) կամ աչքի նուրբ թաղանթին վրայ, և ա-

* Այս բառը Հ. Բալսանին իր Բնարանութեան մէջ կ'ըսէր՝ Գան-
ցատեսակ, Հ. Նոյրեմանէան իր Բնադիտութեան մէջ կ'ըսէր՝ Գան-
ցամաշի կամ ցանցաթաղանթ, մէկ ընդհանրեցնելով պարուտակ բառն, և
առաւ արդէն բնական զանազանութեան մէջ և նոյն բառի բացատրութեան
համար. և ասոր նման որիշ շատ զանազանութիւններ կան երկու Հայ բա-
ռան կամ բնագիտ. վարդապետներս գրեալոց մէջ: (Թ.)

նոնց տպաւորութիւնը ջրին մը միջոցաւ մեր ուղեղին կ'հասնի : Երբ որ առարկան ինքնին լոյս մ'է, ինչպէս կանթեղին մը բոցը, ճառագայթներ կ'արձակէ որ մեր աչքին կ'հասնին . բայց երբ՝ զբքի մը կամ աթոռի մը պէս՝ լուսաւոր չէ, այն ժամանակ արեւուն ճառագայթներն կամ ուրիշ որ և է լուսատու մարմին մը մեր աչքին կ'ցոլանայ և անոր մէջ նկար մը կ'յօրինէ : Նոյնպէս Ալհադէն բացատրեց թէ ինչու համար մէկ առարկայի երկու պատկերը չենք տեսներ, թէ և անոր երկու աչքք կ'նայինք . նա յայտնեց թէ՝ ըստ որում առարկայի մ'որ և է կէտը թէ մէկ և թէ միւս աչքին մի և նոյն կողմը կ'նկարուի, հետեւապէս միացեալ մէկ պատկեր միայն կ'հասնի ուղեղին : Այս է ցարդ տրուած ամենէ լաւ բացատրութիւնը թէ ինչու համար միայն նկար մը կ'տեսնենք, սակայն դեռ ևս բոլորովին ստոյգ չէ թէ այս բացատրութիւնը զոհացուցիչ է :

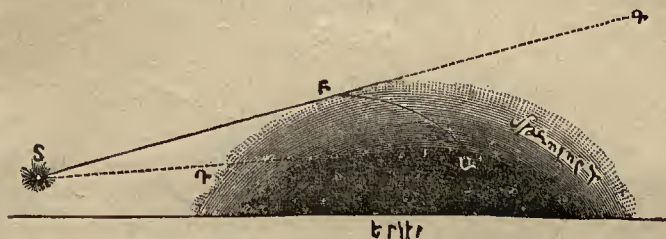
Ալհադէն ուրիշ զարմանալի բան մը գտաւ լուսոյ վրայ : Եթէ շիտակ փայտ մ'առնուու և ջրի աւազանի մը մէջ խոտորնակի ուղղութեամբ բռնես, այնպէս որ անոր կէտը ջրին մէջ գտնուի, փայտը Ա կիտին վրայ ծռած պիտի երևի, որ ջրին մակերևոյթին կը դաչի, և փոխանակ նշանակեալ Բ կէտն ուղղուելու, այնպէս պիտի երևի թէ Գ կիտին կ'դաչի : Այս բանիս պատճառն այս է որ լուսոյ ճառագայթները խոտորնակ ուղղութիւն մը կ'ստանան երբ տարբեր խառութիւն ունեցող նիւթերէ կ'անցնին : Ջուրն աւելի խիտ է քան օդը, և հետեւապէս փայտէն բեկեռելուած լուսոյ նշոյլները կ'ծռին երբ ջրէն դուրս ելնելով օդէն կ'անցնին մեր աչքը հասնելու համար : Այս կ'կոչուի քեկեկում, կամ ճառագայթին յետագարձ խորտակումը, և այս բանիս դիտը պատճառ եղաւ Ալհադէնի խիստ հետաքրքրաշարժ բնական իրողութիւն մը բացատրելու համար :

Նա դիտեք որ մեր դունտին բոլորովին եղած օդը կ'ստանայ քանի երկրին կ'մօտենայ, ուստի հետեւցոյ թէ արեւուն, լուսնին և աստղերուն ճառագայթներն անշուշտ պիտի ծռին երբ երկրիս մօտենան և աւելի խիտ օդէն անցնին : Այս է պատճառը, կ'ըսէր նա, որ կարող կ'լինինք տեսնել արեւն իրիկունը հորիզոնէն վար իւրօք իջնելէն ետեւ, ինչպէս նաեւ՝ առաւօտուն, վասն զի ճառագայթ-

ներն աստիճանաբար՝ կ'ընթերցեն մեր երկրին բոլորովն զտնուող խառն
զոյն մթնոլորտէն անցնելով : Այս բանս կ'ըրացատրէ 4^ր պատկերը :

ՊԱՏ. 4.

Արեւն զառաքայլներսն բխումն մինչպէս իսկ.

Տ, արեւ. ՏԳ և ՏԳ, ճառագայթներու բռնելէք ուղղութիւնն եթէ մթնոլորտ
շինէր.

ՏԳՆ, ճառագայթ մայնպէս ծագած որ արեւը կ'տեսնուի Աին :

Ենթադրելով որ արեւը Տ ին վրայ է, և մարդ մը Ա ին, յայտ-
նի է որ արեւէն քաշուած շիտակ ճառագայթ մը, ինչպէս ՏԳ,
չպիտի կարենայ Ա ին հասնիլ, վասն զի իր ճամբուն վրայ պիտի
հանգիպի երկրին մի մասն. նոյնպէս՝ ճառագայթ մը ՏԳ չպիտի
կարենայ երկրին հասնիլ, վասն զի անոր վրայէն պիտի անցնի :
Բայց երբ Տ էն մինչև Գ ճառագայթները մթնոլորտին զարնէն Բ ին
վրայ, իրենց ճամբէն կ'շեղին, և աստիճանաբար կ'կորանան ևս
քան զեւ թանձր օդէն մինչև որ երկրիս վրայ Ա ին կ'իջնեն, և
այսպէս արեւը տեսանելի կ'լինի :

Նմանապէս Ահագէն առաջինն եղաւ որ գիտեց թէ կօրնթարդ
կամ ուռուցիկ ոսպածն մը, այսինքն բոլորակ երեսներ ունեցող
ապակի մը, մեր սառարացընող և այրող հայլիններուն պէս, ի-
րենն աւելի մեծ պիտի ցուցնեն՝ եթէ աչքին որ և է առարկայի
մէջ յարմար հեռաւորութեամբ տեղ մը դրուին. վասն զի ապա-
կինն երկու երեսներն, քանի ծայրերուն մօտենան, աւելի ևս ի-
րարմէ շեղելով, ճառագայթները զէպ ի ներքին կողմը կ'ծռեն,
այնպէս որ աչքին մէջ վառարանի մը կ'հասնին :

Այս բանս հասկընալու համար, որ և է դիմ մը քաշէ, կեցողը
պղտիկ աղեղ մը, թերթ մը լողթի վրայ, և աչքդ անոր մօտե-
ցուր : Այդ աղեղդ այդչափ մօտ դնուելով շատ մեծ պիտի երեւի
եթէ կարենայիր զայն որոշակի տեսնել, բայց ճիշտ անոր համար
որ այնքան մօտ է, աչքդ չէ կարող լաւել կամ միասին հաւաքել
անկից ելած ճառագայթներն այնպէս որ նկար մը յօրինէ պարու-

ՄԵՔԵՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾ*

. . . Խմբագիր Ա. Մանյ,

Ձեր օգոստոսի ամսագրին մէջ կարդացի յօդուած մը Պ. Նորիսի Բառերին վրայ : Յօդուածագիրն՝ Մեծ. Գ. Յ. Բաբաղեան՝ քիչ շատ ծանօթ է գրական աշխարհին, ուր երբեմն կ'երևի նոր բան մը յայտնելու մտօք և ստէպ այդ գովելի պաշտօնը վարելու առելի եռանդ ու փափաք կը ցուցնէ քան թէ յատուկ կոչում մը : Այս անգամ իր յօդուածին նպատակն է նոր Բառերին կարեւորութիւնը ներբողել և նշաւակել առ հասարակ ազգայնոց անտարբերութիւնն և վհատեցուցիչ ընթացքն այդպիսի գրական մեծ գործի մը հրատարակութեան ծախուց մասնակցութեան նկատմամբ : Ընդհանրապէս իրաւացի են Պ. Յօդուածագրին դիտողութիւնները և կը հաւատամ որ գրասիրութենէ և հայրենասիրութենէ շարժեալ կը խօսի դառնապէս՝ մանաւանդ Ջմիրունիոյ Հայոցդ ազգային կենսական խնդիրներու մասին ցոյց տուած անգործունէութեան վրայ : Թէև՝ իբրև Պօլսեցի երիտասարդ՝ Պօլսի երիտասարդութեան համար շուայլած գովեստներէն մէկ փոքրիկ մասն ինձ բաժին հանելով՝ կ'արտաւորիմ շնորհասպարտ լինիլ իրեն, սակայն ներուի ինձ ըսել, որ իր յօդուածին մարմինը՝ համապատասխաներ զլիւն և անոր բուն նպատակն անյայտ կը մնայ քաղաքական և անգլիական նկատողութեանց մէջ : Եթէ կանխաւ չդիտնայի որ Պ. Բաբաղեան շատ տարիներ անգլիական հողին վրայ բնակած և անոնց ներկայ գրականութեան հմտացած է՝ իր գրուածքէն իսկոյն պիտի հետեցնէ՝ որ ինքն անգլիական ազատ ոգի կը տածէ և անհուն փափաքներ, և իբրև գրական մարդ արժանի էր՝ եթէ Հայաստան Անդ-

* Այս յօդուածն ուղղուած է մեզի և հրատարակուելուն : Անկողմնակալութիւնը կ'պահանջէր անոր որեւէ մը որաւ. ուստի կ'հրատարակէն, և ավելորդ չալով որ օրինաւոր վիճաբանութենէ չեն խորշիւր անոնք որ Ազգէն հոգեւոր կ'ուղեն, ինչպէս որ կ'սրածէ և կ'ուղէ մեր բարեկամը՝ Մեծ. Գ. Յ. Բաբաղեան : (Ծ. Խմբ.)

լիոյ միջավայրն ունենար, Պ. Ալատտղընի և լորտ Պիքօնաֆիլտի չափ բարձրանալ :

Բայց իմ միտքս քննադատել չէ Պ. Բաբաղեանի յօդուածն ամբողջապէս, վասն զի իմ շատ պիտի երկարէր, այլ միայն նկատել թէ ի՞նչ աստիճան ճշմարիտ է անոր սա խորհրդածութիւնն . . .

«Քանզի նկատողութեան առնելու է որ այսպիսի գործ մը վիպասանութիւն թարգմանելու մեքենական աշխատութեան չնմանիր բնաւ, այլ մտաւորական ծանր աշխատութիւն մը կը պահանջէ . . . »

Արդ՝ Պ. Յօդուածագրին այդ վճիռն՝ իբրեւ խոնարհ հայ թարգմանիչ մը՝ իմ ուշադրութիւնս գրաւեց : Ինքզինքս պահ մը մեքենայ կարծեցի, սակայն մեքենայ մ'որ թարգմանելի դժուարին հասուածներու և մինչև անպամ բառերու առջև բաւական չորհրներցոյցեր, բառարաններ, պատմական, իմաստասիրական գիրքեր խառնել է, և ոտէպ լեզուաբանական խնդիրներ ուսումնասիրելու ստիպուել է : Բայց վճիռն անողոքելի էր, Բէյեհալ : Այս վճռոյն մէջ չուզեցի փնտռել նախկին դործ մը կամ պաշտօնեայ մը վար զարնելով՝ նոր դործ մը կամ պաշտօնեայ մը վեր բարձրացրնելու արեւելեան գոեհիլ սովորութիւն մ'որ բոլորովն հակառակ է ճշմարիտ բանաբնական ոգւոյն, որ հին կամ նոր իրի մը ներքին արժէքն ու անոր ծնունդ տուող պարագաները քննելով միայն կը դնհատէ, և որ ի հարկէ Պ. Բաբաղեանին ծանօթ պիտի լինէր : Ուստի՝ իմ թարգմանչի տրամադրութեամբս՝ իր խօսքն՝ Բանալու Բէյեհալ թարգմանեցի, բայց այս ալ իմ խնդրասիրութիւնս զրդուող քաջքրտուք մ'էր : Հետեւապէս ստիպուեցայ Պ. Յօդուածագրին վճիռն իր մերկութեան մէջ ըմբռնել և մի քանի դիտողութիւններ իր անթարգմանելի դատողութեան ենթարկել :

Ըստ երևոյթին՝ Պ. Յօդուածագիրն իր կենացը մէջ թարգմանութիւն ըրած չէ, այլ միայն հեղինակութիւն, իր գրած յօդուածին նման, և բնաւ ի նկատի չէ առած ոչ Բէյեհալ անուանած աշխատութեան և ոչ Պ. Նորայրի աշխատութեան իսկական բնութիւնը : Հաւաստի եմ որ, եթէ Պ. Բաբաղեան՝ պահ մը հեղինակելու փառասիրութիւնը մէկգի թողլով՝ քիչ շատ լուրջ՝ մինչև անգամ վիպական օտար գործ մը թարգմանելու վիջանէր՝ իր բոլոր հայկաբանական հմտութեամբը՝ մեծամեծ դժուարութիւններու պիտի հանդիպէր, և ամեն թարգմանութիւն մեքենական անուանելու պիտի վարանէր : Մի շատ բանասէրներու հետ իմ կարծիքս այս է

որ լաւ թարգմանութիւն մը հեղինակութեան չափ և թերեւ աւելի արժէք ունի : Թափանցել հեղինակին ողին, զգացմունքն, ըմբռնել անոր ուժի ձևերն ու երանգներն : զանեւ անոնց համապատասխան քաղատրութիւններ ու գոյներ դիւրին դործ չէ, և այսօր թէ՛ օտար և թէ՛ մանաւանդ հայ գրականութեան մէջ փայլող անուններ կան որ պարզապէս թարգմանիչներ եղած են : Պլուտարքոսի չափ հուշակ ունի Ամյո, Վփրգիլի մօտ անուն ունի Տրայտըն, Հոմերոսի մօտ արժէք ունի Բօբ, Շէքսպիրի համբաւին մօտ մեծ շուք ունի Ֆ. Հիւկօ, և Պ. Բաբաղեան անդիտելու չափ կը մոռնայ որ իր գրած լեզուին համբարն Հայ հին գրականութեան թարգմանեալ զանձերէ քաղած է, այնպէս որ Պատմութիւնը ցարդ մեր ոսկեգարու մատենագիրներն առաջին ու երկրորդ թարգմանիչներու կը դասաւորէ, և չեղներ ըսելու թէ այդ թարգմանիչները Զփէն Զաքէր էին : Ըստ իս՝ հնարիչներ էին, քանի որ գեւ ևս անմարմին ու անգիր հայ գրականութեան ողի տուին, քանի որ անո՞՞ լեզուին նոր հիմ և ուղղութիւն տալէ զատ՝ ճոխացուցին՝ բազմաթիւ դաւառական բարբառներէ բառեր ու դարձուածներ առնելով : Մինչեւ ցայսօր օտար նշանաւոր գրագէտներ ու հեղինակներ նուաստութիւն չեն համարիր տարբեր լեզուներու մէջ երեցող թէ՛ վիպական, թէ՛ գիտական, թէ՛ իմաստասիրական դործեր փոխադարձաբար փոխնց ընել լեզուաւ թարգմանելու, և այսպէս ժողովրդոց մէջ մտաւորական հաղորդակցութեան և զարգացման ճամբան բանալու :

Ես աւելի հեռու կ'երթամ ու կ'ըսեմ. Հայոց համար թարգմանելն աւելի դժուարին է աշխարհիկ լեզուին ներկայ անկերպարան ու անկայուն վիճակին մէջ քան թէ հեղինակելը, մանաւանդ թարգմանել գիտական, արուեստական, իմաստասիրական, և մինչեւ իսկ բանահիւսական և վիպասանական երկեր, որոց բառերն ու քաղատրութեան ձևերն հայացընելու համար թարգմանիչն ստէպ չափէն աւելի կը յորնի մտօք ու կը տառապի, և անսովոր կամ անգոյ բառ մը գտնելու, բարդելու ու հնարելու համար շատ անգամ այնքան ժամանակ կ'անցընէ որքան որ պէտք չէ Պ. Բաբաղեանի գրածներուն պէս յօդուածներ հեղինակելու : Գիւրին է փորձն ընել : Պ. Բաբաղեան որ անդլիարէնի ու ֆրանսերէնի քաջահմուտ է անշուշտ կարող է Շէքսպիրի Մադլէթէն կամ Հիւկօի Թշուարներէն կամ Աշխարհորէնէն, Ժիւլ Վէրնի մէկ գիտական վէպէն հատուած մ'առնուլ ու թարգմանել : Իսկոյն պիտի համոզուի որ

ընելիքը Բեհեմայան գործ չէ, այլ լեզուական համոտութիւն, ուշմոտութիւն ու համբերութիւն կը պահանջէ :

Եւ սակայն ի՞նչ է Պ. Նորայրի աշխատութեան բնութիւնն եթէ ոչ տեսակ մը թարգմանութիւն, և որ մեծն է, քառասուն թարգմանութիւն, որու հեղինակութեան անունը կ'ընծայէ Պ. Յօգուածագիրը : Այս կարծիքը յայտնելով միտքս բնաւ կոտրել չէ Պ. Նորայրի մեծ աշխատութիւնը, որու կարևորութիւնն ամենէ շատ կը ճանչեմ : Նոյն իսկ Պ. Բաբաղեանի մէջ բերած գզուելի վկայութենէ յայտնի է թէ որքան արժէք կուտանք մենք Պօլսեցիքս նոր յօրինուելիք Բաղդադին և ինչչափ քաջալեր կը գտնուինք, թէ և ճիշդը խօսելով՝ եթէ Զմիւռնացիին ու Պօլսեցիին ցոյց տուած նիւթական քաջալերութեան մէջ համեմատութիւն մը հաստատեմ, Պ. Յօգուածագիրն Պօլսեցուցս ուղղած դովեստները չափազանց պիտի դանեմ, քանի որ ասոնց թուոյն նայելով բաժիններէ դոյացած 150 ոսկին շատ անշան դումար մ'է : Ուստի կը պնդեմ թէ Բաղդիքը յօրինելն ոչ միայն աւելի ծանր, տաղտկալի թարգմանական գործողութիւն մ'է, այլ նաև թարգմանիչներու թիւն աւելցնելու միջոց մը, թարգմանիչներ՝ զորս Պ. Բաբաղեան կ'անդոսնէ՝ իրբեւ անբան մեքենաներ : Օտար գործ մը, վէպ մը թարգմանելու և Բաղդիքը մը յօրինելու մէջ տարբերութիւն մը եթէ կայ այս է որ առաջին գործողութեան մէջ բառերով շինուած ամբողջ իմաստներ կ'ընթացան, երկրորդին մէջ բառերու իմաստներ, չուրանալով որ այս միւսէն աւելի յարատեւութիւն, խուզարկութիւն կը պահանջէ : Ասկից զատ՝ Պ. Յօգուածագիրը կ'երևի անգիտել որ Բաղդիքը յօրինողն ոչ միայն լեզուին ընդհանուր դանձէն պիտի քաղէ, այլ և նոյն իսկ իր Բեհեմայան անուանած թարգմանութիւններէն շատ նոր բառեր քաղելու պիտի սլաքաւորի, այնպէս որ՝ մեքենական թարգմանութիւններն՝ եթէ ոչ Պ. Բաբաղեանի օգտակար, գէթ ըստ մասամբ պիտի օգնեն Պ. Նորայրի Բաղդիքին, որու սակայն օգտակարութիւնը խոստովանելով՝ ինքն իրեն հետ հակասութեան մէջ կ'իյնայ Պ. Բաբաղեան :

Թերևս Պ. Յօգուածագիրն առարկէ թէ ինք որ և է թարգմանութիւն Բեհեմայան չէ անուանած, այլ միայն վիպասանական թարգմանութիւններն : Արդէն իմ ըրած գիտողութեանցս մէջ այդ առարկութեան պատասխանը կը գտնուի, և եթէ շարունակեմ բնագիտէս նոր խնդիր մը պիտի հետևի, այս է վիպասանութեանց օգ-

տակարութեան կամ չօգտակարութեան վրայ, և նամակս իր օրինաւոր սահմանէն պիտի անցնի: Այս յայտնի է Պ. Բարազեանի արհամարհոտ ոճէն, որ նա վիպասանութեանց թարգմանութեան դէմ է, ինչպէս և ուրիշ դաս մ'ազգայիններ որ՝ սակայն՝ ուրիշ օգտակարացոյն աշխատութեան մ'օրինակն ալ տուած չունին և միայն մեծ մեծ կը ջարդեն և խորհուրդներով կը սնանին:

Չեմ ուրանար թէ՛ կան վիպասանութիւններ որ մեր կենաց ու սովորութեանց հետ բնաւ վերաբերութիւն չունին և թէ անոնց թարգմանութիւնը մեղի համար անօգուտ է, սակայն ո՞վ կրնայ ուրանալ որ դարուս նշանաւոր վիպասաններն՝ ինչպէս Հիւկօ, Տիւմա, Էօփէն Սիւ, Թիւլ Վէրն և այլն, որ ընկերական, անտեսական, վարչային ու պատմական մի շատ ծանր խնդիրներ յուզած ու լուսաբանած են, թարգմանուելով օգտակար չեն կրնար լինիլ Հայոց: Իմ կարծիքս այս է որ եթէ այժմ Հայը քիչ շատ ընթերցասէր եղած է, եթէ լրագիր կը խառնէ և իր միտքը կրթելու կը ջանայ, զխաւոր պատճառը վիպական գործերն են, որ անուս և անմշակ մտաց հետաքրքրութիւնը զրդուելով՝ անոնց քիչ շատ մտային սնունդ կը հայթայթեն: Ընթերցասիրութեան ճաշակն ու միտքերը հետզհետէ մշակուելով՝ բնապէս թարգմանութեանց ընտրութեան մէջ ալ աւելի ընտիր ճաշակ կը մտնէ և իսկական կտրեօրութիւն ունեցող լուրջ ու իմաստալից երկեր թարգմանօրէն լոյս կը տեսնեն, քանի ընթերցողներ զտնեն: Եւ պէտք է որ լոյս տեսնեն մեր մէջ անուանի հեղինակութիւններ, վասն զի երկար և հասուն խուզարկութեանց արդիւնքն են, և Հայը պարտաւոր է ինչ որ օգտակար, կարեւոր և պատրաստ զտնէ օտարներու մէջ՝ իր վիճակին յարմարելով՝ իւրացընել, թէ՛ վիպական, թէ՛ դասական, թէ՛ գիտական լինին այդ գործերը: Դեռ ևս Հայ ժողովուրդը չէ հասած այն վիճակին որով կարող լինի բնիկ հեղինակներ, գիտուններ, իմաստասէրներ յառաջ բերել ու սնուցանել: Իր մտաւոր ոյժերն այնքան բաժնուած, ցիր ու ցան և անպաշտպան կը մնան որ առանց ընդհանուր օգուտ մ'արտադրելու՝ նեղ շրջաններու մէջ՝ կ'ըստպաւին՝ վհատութիւն փշուրով նորաբոյս իմացականութեանց: Հայը թէ իր տգիտութեամբ և թէ իր քաղաքական կացութեամբ այս ցաւալին մտաւոր ամլութեան դատապարտուած լինելով՝ իր մէջ գտնուող սակաւթիւ գրողները հեշտ միջոցներ կը փնտռեն որ ապրին, նիւթական աշտպանութեան ու դրամադիւէ դուրի օրն օրին

կ'աշխատին որ սովամահ չմեռնին : Եւ իրաւի մինչև որ հեղինակութիւնն ու գրագիտութիւնը մեր մէջ արուեստ չդառնան , մինչև որ անկախ նիւթական դիրք մը չստանան , յիմարութիւն է մեծ , կարևոր և ազգային կենաց մէջ մտաւոր յեղափոխութիւն արտադրող երկասիրութեանց հրատարակութիւնը տեսնել : Հետևապէս անոնք որ իրենց սև բաղդէն գրական փշալից ասպարէզն ընկած են՝ ժողովրդեան ճաշակին և կարողութեան յարմար ու գիւրադին աշխատութեան կ'դատապարտուին , և շատ անգամ այս միջոցն ալ անբաւական դտնելով՝ բոլորովին կ'քաշուին ասպարէզէն և աւելի շահաւէտ գործի հետամուտ կը լինին : Սակայն՝ բոտ իսկ լաւագոյն է ընտիր թարգմանութիւններ ունենալ , թէև ոմանց կարծեօք Ֆէյխան աշխատութեամբ , քան թէ կատարեալ մտային երաշտ ու սով , որ ազգային բոլոր ուժերը կը ջլատեն :

Արդ՝ խօսքս աւարտելով՝ կ'ըսեմ թէ՝ Պ. Բարաղեանի փափաքին հակառակ՝ մեր գրագէտներու մեծագոյն մասին բաժինը կը մնայ տակաւին թարգմանութեան գործն՝ ուսմանց զանազան ճիւղերու մէջ , որ թէև դժուարին գործ՝ երբ ընտրողութեամբ կը կատարուի , այնքան երկար ժամանակի և դրամագլխի կարօտ չէ որ յաջողութիւն գտնէ , մանաւանդ եթէ ազնուապետական գրագէտներ իրենց վերաւորիչ խորհրդածութեամբ բարոյական վիշտ ու վհատութիւն չեն բերեր դաս մը Հայ գրագէտներու մտաց մէջ , որ չորս կողմն անտարբերութիւն և սառնութիւն տեսնելով հանդերձ՝ մինչև անգամ Ֆէյխայ անուան արժանի լինելէն ետեւ՝ նոյն իսկ ազգային դրական նութեան ակոյեան համարուող անձէ մը , քաջութիւն ունին յարատեւելու իրենց ապաշնորհ և անշահաւոր ասպարէզին մէջ :

Կ. Պոլիս , 21 սեպտ. 1880 :

Ա. Յ. Ն.

ՍԵՒ ԼԵՈՒՆ ՄԱՐԴԸ*

Ժ

1831ին էր, մեր Եղեգն զիւղը հասնելէն զրեթէ երկու տարի ետք, երբ գարնան առաւօտ մը մուրացկան մ'երեցաւ մեր տնակին առջև և Ատոմը փնտռեց: Մեր միայնութեան ու տրտմութեան մէջ նշանաւոր արկած մ'էր այս երեւոյթը, մանաւանդ մուրացկանին կասկածոտ և հետաքնին դէմքն ու ըրած խնդիրը: Ի՞նչպէս կ'ճանչէր նա Ատոմն և ինչո՞ւ համար կ'փնտռէր. հարցում մ'որ մեղ շփոթութեան ու վարանման մէջ ձգեց . . . :

Բայց Ատոմ զիւղը չէր. երկու շաբաթէ ի վեր՝ մեզի հետ այնքան երկար ժամանակ անդործութեան ու անստուգութեան մէջ մաշելով մեր հաւանութեամբ ելած էր Բաղաբերդի կողմերը դիմել և լուր մը ստանալ. . . : Այս էր իր բուն նպատակը թէ ուրիշ չգիտեմ. . . : Երբեմն Նուրէմի կամ իր ըրած խոստումը պիտի կատարէր արդեօք, ինչ գաղտնիք մ'էր. . . : Արդէն յուսահատական խորհուրդներ մեր միտքը պղտորել սկսած էին. . . : Իսկ մուրացկանին տեսքը մեզ բոլորովին այլայլեց: Սակայն իր կերպարանն անձանօթ չէր մեզի . . . : Ունէր նա Նուրէմի հասակը, անոր առնացի այլ անուշ ձայնի շեշտը, սև ու սուր աչացը կրակն, և թէպէտ հին ու կիսամաշ վերարկուի մը ներքև ծածկուած էր մարմինը, թէև իր գլուխը սև բրդէ հաստ զգալի մը դրած էր, ու դանդաղ, թոյլ քալուածք մ'ունէր՝ աննման Նուրէմի մարտական ձեւին և թեթեւաշարժ աշխոյժ ընթացքին, սակայն յայտնի կ'երևէր որ դռահիկ մարդ մը չէր նա, և ծպտեալ ելած էր կամ մեղ լրտեսելու և կամ դադանի պաշտօն մը կատարելու. . . : Այս վերջին ենթադրութիւնն աւելի հաւանական էր, քանի որ վեր-

* Հարանուրիւն: Տե՛ս Երեսուցի, էջ 270:

ջին անգամ Աւագին աղղարարութեան և բուն իսկ Նուրէմի խոստման վրայ՝ ամեն օր կ'սպասէինք աղատութեան լուր մը ստանալու, և ամեն օր մեր յոյսն ի դերև կ'երևէր և մեր համբերութիւնը կը հատնէր . . . :

Սակայն այս մեր վարանումն երկար չտևեց, և երբ մուրացկանը ներս մտաւ, կրկնեց .

«— Եւ արդեօք ո՞ր դնայ Ատոմ :

«— Եւ ինչե՞ւ կ'հարցընես, ո՞վ ես դու, հարցուց Անանուն :

«— Ես ձեր մտերիմն եմ, ես ձեր ընկերն եմ, ըսաւ մուրացկանը », և տխրազին ժպտելով՝ իր վերարկուն վար ձգեց և մեր առջև երևցաւ Նուրէմն, բայց ոչ այն բարեկազմ, վայելչադէմ, կայտաւ Նուրէմն, այլ նիհար, տկար, վհատ վրացի զինուոր մ'որու դէմքին վրայ վիշտն ու տառապանքը հետքեր ձգած էին, և որ աւելի գուժկանի երեսով կ'երևէր մեզի քան թէ աւետաբեր պատգամաւորի : Ուստի մեր ամենուն սիրտը թունդ ելաւ . . . : Ձէինք համարձակեր հարցընելու թէ ո՞ր են և ի՞նչ եղան Բաղաբերդի թշուառները, որպէս զի չարաշուք լուր մը, աղէտք մը չիմանանք . . . :

Նուրէմ այս մեր վշտալի վիճակը գիտելով՝ ուզեց մեր միտքն անդորրել և ըսաւ .

«— Իմ այս այլափոխութիւնս, այս կերպարանքս ձեզ կ'շփոթէ, բարեկամներ, բայց անհոգ եղիք . . . : Ես եմ միայն թշուառ . . . դուք ուրախ եղիք . . . : Ազատ է Ջօրայ, Նուարդ, Աւագ, ազատ է և նոր, սիրուն, զողտրիկ արարած մը, հրեշտակ մը, քեզի եղբայր մը, Գերենիկ, ձեր ամենուն աչքը լոյս . . . : Բաղաբերդի քարայրին մէջ ծնող նոր մանկիկ մը, մութ զնդանի մէջ լոյս տեսնող անմեղ դառնուկ մը՝ դեռ ևս օրին մէկն Հայաստանի աղատութեան խորանին առջև զոհ լինի, լոյս սփռելով իր հայրենի աշխարհին վրայ . . . : Ուստի Հայաստանի նոր զինուոր մը, թերևս նոր Արամ մը ծնաւ . և ահա ես որ միայն ձեզի աւետիս մը բերելու պաշտօն ունէի, այժմ երկու հարկ կ'բերեմ, Ջօրայի աղատութեան աւետիսն և Վարդապետի ծնունդն, որ անտարակոյս օրին մէկն Հայաստանի Արծիւը պիտի դառնայ . . . : »

Լուռ ու մունջ և այլայլած մտիկ կ'ընէինք Նուրէմի, որ քանի խօսէր իր աչքերը կ'փայլէին, սակայն սրտէն հառաչներ կ'երևէին :

— Ուրեմն ես եղբայր մ'ունիմ, զոչեցի խնդազին, բայց ո՞ր է

հայրս, մայրս, ուր է Արարիւման իմ նորածին սիրուն եղբայրս :
. . . :

«Այս գիրը, պատասխանեց Նուրէմ, որ Ատոմի ուղղուած է և որու ձեռքն յանձնել յատկապէս հրամայուած է ինձ, մանր տեղեկութիւններ կ'պարունակէ և անհրաժեշտ է խնդրն կատարել անոր մէջ դրուած հրահանգները : Զօրայ ու Նուարդ ապահով վայր մը կ'գտնուին և ձեզի կ'սպասեն : Բայց ուր է Ատոմ, ուր է այն ծերունին . . . արդեօք կատարեց նա իր խոստումը : Հառաքեց Նուրէմ մեկուսի դառնալով . . . :

Եւ Նուրէմ նամակն Անանունին տալով՝

«Քանի որ Ատոմ ներկայ չէ, ըստ, սէտք է բանալ այդ գիրն և կարդալ : Ես ձեզի վերստին կ'գամ գտնելու վաղն, թերեւ Ատոմին հետ . . . »

Եւ Նուրէմ՝ առանց պատասխանի սպասելու, դուրս ելաւ և անհերկոյթ եղաւ . . . :

Նուրէմի այս վարմունքն անմեկնելի էր մեզի համար : Ինչ ունէր Ատոմին հետ, ինչո՞ւ համար ազատութեան և ուրախութեան ժամուն ինքզինք թշուառ կ'անուանէր . . . : Նոյն պահուն, Այծեմիկն, Բարթող վարդապետին որդեգիրն՝ վերստին միտքս եկաւ, վերստին գաղտնիք մը կ'փնտռէի այս շարժումներուն մէջ, բայց ընդունայն : Անտարակոյս Նուրէմ պիտի գիտնար թէ ուր էր Ատոմ, քանի որ խօսք տուաւ մեկնելու միջոցին Ատոմին հետ վերադառնալ, և իմ խնամակալս Բաղաբերդ դացած չպիտի լինէր : Ի վերջէ՛ Նուրէմի բերած գիրն ես բացի, չսպասելով Ատոմին գալուն, որ թերեւ յապաղէր, և զայն Անանունի ու Նուրիճանի հետ կարդացի :

Աւասիկ այդ գիրը .

«Սիրելի Ատոմ,

«Երկար տեւեց մեր երկունքը, բայց յաջող ելք մ'ունեցաւ : Զօրայի շղթաներն ընկան, և հիմակ Նուարդի հետ կ'գտնուի Ս : Յովհաննու վանուց հարաւակողմն՝ Զօրայ գիւղն : անշուք վանատան մը մէջ, որ միշտ հալածանքի և թշուառութեան ժամանակ հայութեան ապաւէնն եղած է : Անքոյթ, անտես վայր մ'է Զօրայի, բարձր լեռներու ստորոտն՝ ահագին ծառերու մէջ թաղուած, այնպէս որ՝ եթէ նոյն իսկ սառանան զայն փնտռելու ել :

«Նէր չպիտի դտնէր : Ես ևս այն տեղ կ'գտնուիմ և մեղի հետ նո-
«րածին հրեշտակ մը կայ , Աւարտաշտ , Ջօրայի ու Նուարդի սի-
«րոյ մէկ նոր պտուղն , սէր մ'որ Բաղաբերդի զնգանը դրախտ դար-
«ձուց կարօտակէզ ամուսիններուն համար , և մեղ նոր լոյս և
«յոյսեր բերաւ : Ահա այդ Չորակ դիւղը պիտի լինի մեր ժամա-
«գրութեան վայրն , ուր պարտաւոր էք դալ Նուրեմի հետ , Նու-
«բէմ որ մեր ազատութեան գլխաւոր հեղինակն է , որ ամեն դժուա-
«բութիւն ու արդեւք յարգարեց մեր առջև , սակայն ինք տարա-
«բաղդ և յուսահատ կ'երևի , և դանձ մը կորուսած մարդու մը
«պէս միշտ վիշտ կ'յայտնէ իր ըրած կորստեան վրայ , և միշտ զայն
«փնտռելու հոգն ունի : Այս կորուստը կարծես թէ Բաղաբերդի
«բանտն է , իր փնտռածն ինձ անյայտ առարկայ մը . . . :

«Թէ ինչպէս կարող եղանք Բաղաբերդէն դուրս նետուիլ , դիւ-
«բին պիտի լինի ձեզ գուշակել եթէ յիշէք այն խորհուրդներն
«զոր կ'մտադրէի ի դործ դնել մեր նպատակին համար : Աերտին
«կ'ըսեմ , Նուրեմ մեծապէս օգնեց ինձ , իր բոլոր հնարադիտու-
«թիւնն ի դործ դրաւ . հետեապէս այդ քաջն՝ որ այնքան նշանա-
«ւոր եղաւ Բաղաբերդի կռիւներուն մէջ , որ մեր Ջօրայի աջ թեւն
«ու աչքին լոյսն էր , անշուշտ մեծ վարձատրութիւն մը պիտի ստա-
«նայ երբոր մեր բնիկ երկիրը վերադառնանք . . . : Բայց հիմակ
«ամենէ ստիպողական դործն է՝ առանց աղմուկի՝ իրարու միանալ
«Չորակի գիւղն , որու շաւիղն յայտնի է միայն Նուրեմին , վասն
«զի նա դտաւ ու պատրաստեց մեզի համար այդ վայրն , իբրև ա-
«մենէ յարմար ու ապահով ապաստան մը : Ուրեմն նա պիտի ա-
«ռաջնորդէ ձեզ , և դու , Ա'տով , պիտի հսկես ամենուն վրայ և՛
«ինչպէս մինչև ցարդ՝ այսուհետեւ ալ պիտի լինիս միշտ Գերենկան
«խնամակալն , քիչ ատենէն նոր սան մ'ունենալու յուսով : Այս
«է Ջօրայի հրամանն , և գիտես որ նուիրական է այդ հրամանը
«մեղի համար :

«Ուստի անհամբեր կ'սպասենք , ելլիք ճամբայ , իբրև ուխտաւոր-
«ներ , և կարելի եղածին չափ խոյս տուէք այն կողմերէն ուր ռու-
«սական պահակներ կ'գտնուին , որոնք եթէ երբեք խոչնդոտներ
«հանենք ձեր առջև , մի խնայէք դրամն , տուէք , տուէք այդ շնչին
«մետաղը , բաւական է որ ձեր անձերն նետէք ի Չորակ , ուր մեր
«վաղեմի զօրապետը Ջօրայ կ'սպասէ ձեզ և իր սիրական որդւոյն
«Գերենկան՝ գրկելու ու համբուրելու համար : «ԱՆԱՅ»

Սակայն ճամբայ ելնելու համար հարկ էր Ատոմին սպասել, որ՝
Նուրէմի խօսքին նայելով՝ հետեւեալ օրը պիտի երևէր : Եւ իրօք
այն օրն Նուրէմի հետ Ատոմ՝ եկան Եղէզն գիւղն՝ իրենց հետը բե-
րելով փոքրիկ աղջիկ մը, որ՝նոյն ինք Այծեմիկն էր : Գաղտնիքը
կ'պարզուէր : Ատոմ իր խոստումը կ'կատարէր, Նուրէմ իր որդին
կ'ստանար : Կ'յուսայի որ Ատոմ այս բացատրութիւնը պիտի տար՝
այն փոքրիկ աղջկան վրայ : Բայց նա յայտնեց թէ իմ Նուարդ
մօրս փափաքը կատարելու, և միանդամայն տեղական իշխանութեան
կասկածները չզրդուելու համար՝ արժան դատած է այն որք աղջիկն
իր հետն առնուլ, որպէս թէ ընտանեօք կ'պտըտինք Հայոց վան-
քերն և մեր ուխտը կ'կատարենք : Ես նոյն պահուն՝ ձայն չհանեցի,
այլ խնամակալիս ըսածին չհատարի : Սակայն միւս կողմէ՝ չէի
կարող իմանալ թէ ի՞նչ պատճառաւ այս հնարքը կ'զործածէր Ա-
տոմ, և ի՞նչ անպատեհութիւն կար ըսելու թէ Նուրէմ հայրն
էր Այծեմիկին :

Ինչ որ է, Ատոմ Աւագին գիրը կարդալէն ետե՛ւ ըսաւ .

«— Բւճրեկամներ, վերջին բարեւ մը տանք սա Բաղաբի-Քարին
որ մեր աչքին առջև կ'կանգնի ահադ ու սղաւոր, և ուր այնքան
ժամանակ անոր մէջ հայրենեաց ազատութեան համար արիւն թա-
փելէն ետե՛ւ մի քանի տարի ալ՝ ի սէր բարեկամութեան՝ անոր
շուրջը նեղութիւն ու տառապանք կրեցինք : Թերեւս վերստին չպիտի
տեսնենք այս բերդն՝ որ ահարկու էր երբ անոր մէջ Ջօրայ կը
շնչէր . իսկ հիմակ քարակոյտ մ'է անկենդան և անզօր, քանի որ
ազատութեան թնգանօթները չեն դուար անոր դադաթը : »

Եւ մեր ամենուն երեսը դէսլ ի Բաղաբերդ դարձած՝ վեկջին ող-
ջոյն մ'ուղղեցինք տխրադին այդ՝ հսկայ բերդին, երբ գիտեցինք որ
Նուրէմ կ'արտասուէր, Նուրէմ կ'հառաչէր, մերթ Այծեմիկին և
մերթ Բաղաբի սարին նայելով : Յետոյ ըսաւ .

«— Իմ ազնիւ զինակիցներս, ես Կովկասու սարերէն ընկած եմ
Բաղաբերդ՝ Ջօրայի հզօր թեւին տակ . կեանք առի տուի, սակայն
հոգիս թողուցի այն սարին վրայ, ուր պիտի դամ նաև թողուլ
իմ մարմինս : Ուստի ձեզի չեմ ձայնակցիր, վասն զի վերստին պի-
տի դամ տեսնել այն Քարն որու վրայ Ջօրայի արեան կաթիլներ
ընկան, վերստին պիտի համբուրեմ այն ժայռերն ուր իմ աչաց
կաթիլները հոսեցան : Պարազանք քակեցին ձեր ուխտն, որու իբ-
րև օտար զիս մանակից չըրիք, և որով պիտի անբաժան մեռնէիք

Բաղաբերդի սարին վրայ : Սակայն ես ալ իմ սրտի ուխտն ունիմ, այս ուխտս է ամբարժ տեղս մեռնիլ . և ես Բաղաբերդի մէջ ապրեցայ, ժայռերու ու փոթորիկներու մէջ սնայ, սիրեցի, և այս իմ ձաղուկս, զոր ահա կ'տեսնէք, պատերազմի դղրդիւնին և հրադէններու կրակին մէջ ծնաւ, կրակ մ'որ այնքան չէր այրեր մարդիկն, որքան որ սրտիս կրակը կայրէր իմ բոլոր էութիւնս . . . :

«Մի քանի օր ևս, և ես ձեզմէ պիտի բաժնուիմ, պիտի հեռանամ այս ձաղուկիս հետ, որ իմ կեանքս ու զանձս է, բայց անբաժան պիտի մնամ հողում ու մտքով այն Հայաստանէն, որ իմ կենացս քնքուշ ծաղիկն առաւ, և փոխարէն ինձ տուաւ վարդ մը փշալից . . . : Այս է իմ վարդս, իմ Այծեմիկն, որով Կովկասու սարերն օրին մէկն Արարատայ սարերուն հետ պիտի կապէ, ինչպէս որ երբեմն Հայկազունք արենակցութեամբ և քաղաքակառութեամբ կ'ապուած էին իմ լեռնցի նախահարցս հետ, որ ասիական ամեն տեսակ բռնակալութեանց մէջ ազատութեան կոթողն իրենց շքեղ լեռներուն պէս կանգուն պահեցին, և անոնց ուր սերունդն, որ ցարդ կ'մաքառի հսկայ տէրութեան մը դէմ՝ անշուշտ պիտի յաջողի՝ եթէ մերթ ընդ մերթ ընկձի ու մատնուի անգամ, Ասիոյ ամենէ կորովի և ազատ ժողովուրդը դառնալ՝ Արարատեան ժողովրդոց հետ միանալով :»

«Զինակիցներս, թերևս կարծէք թէ կ'երազեմ, իմ իղձերս իբրև ստոնդութիւն կ'ընդնշմարեմ, բայց ես ս'չ վհուկ մ'եմ և ոչ մարգարէ, այլ կ'խօսիմ ինչ որ իմ նախազգացումն : Ս'չ վերիպիլ, ինչ որ ապագայ գէպքեր ու պարագաներ կ'յուսամ որ պիտի հաստատեն . . . :»

Ամենքս յարգական լռութեամբ մտիկ կ'ընէինք այս տարօրինակ անձին եռանդուն ու սրտաշարժ խօսքերը, թէ և չէինք կարող իմանալ թէ ի՞նչ էր իր այս անիւնին բուն շարժառիթը : Ո՞ր դիտէր, թերևս ներական ամուսնոյ մը յիշատակն էր որ զինք կ'ոգևորէր, ամուսին՝ որու շիրիմն անշուշտ Բաղաբերդի մի քարը կամ մի ժայռն էր, և որով Հայաստան իր երկրորդ հայրենիքը դարձած էր . . . Միայն Ասոմ դիտիկոր կ'մտմտար և երեսը բոլորովին գեղնած՝ անբացած լիցի այլայլութեանց ենթակայ կ'դտնուէր :

Այսպէս պահ մ'անշարժ մնալէն ետև՝ Ասոմ գլուխը վերցուց և ըսաւ .

«— Ժամանակը սուղ է, բարեկամներ : Ողբ ու կոծ աւելորդ

են . պէտք է շտապել և հասնիլ Չորակ , ուր Չօրայ մեղի կ'սպասէ , և որու փափաքն է ուղեցոյց առնուլ մեղի 'Նուրէմը : 'Նա միայն դիտէ այդ դիւղին ճամբան , և տարակոյս չունիմ որ իր վերջին պաշտօնն ալ պիտի կատարէ :

«— Չօրայի փափաքն ինձի համար հրաման է , Ատոմ , բայց դու դիտես որ պատնէշ մը կայ այսուհետեւ իր և իմ մէջ , որ մեղաւ ժամանակ մը պիտի բաժնէ : Դու քաջ կ'իմանաս ըսածս , սիրելի Ատոմ :

«— Եւ ի՞նչ պատնէշ է այն , հարցուց Ատոմ վարանելով :

«— Կ'հարցընեն , յարեց 'Նուրէմ , իր ականարկն Այծեմիկին դարձընելով , կ'հարցընես . . . :

«— Ես ամեն բան կարգադրած եմ , 'Նուրէմ . . . : Անցելոյն մոխիրը մի խառնեք . . . յարեց Ատոմ խօսքը շեշտելով : Քու վիշտերդ անողոքելի ճակատադրի մ'արդիւնքն են . պատասխանաւորու չէ անոնց ո՛չ քու սիրտդ , որու գորովը վրիպեցուց քեզ , և ոչ արիւթիւնդ՝ որ այդ վրիպանքդ սրբեց . . . դեռ ևս պէտք է մեղի անպարտելի բազուկդ . որովհետեւ եթէ առաջ միայն թշնամի մը , այժմ երկու հատ պիտի ունենանք մեր ուղեորութեան ժամանակ , Ռուս լրտեսն և Քուրդ աւաղակը . . . : Դու պարտաւոր ես մինչև Քարդաշտ , Չօրայի բնիկ հողը ձգել մեղ և ապա մեկնիլ , եթէ կամիս . . . :

«— Է՛հ , Ատոմ , պատասխանեց 'Նուրէմ ցաւօղին : Երբեմն թեթեւ էի երկնից թռչունին պէս : Գլխուս բարձր ծառի մը կռնք , ժայռի մը բեկորն էր , անկողինս խօսն ու հողն , իսկ առադաստս երկնից աստղափայլ և ստեպ մթապատ կամարն էր փոթորիլիլ : Հիմակ թեւերս ծանրացած են , բեռ մ'ունիմ՝ թէև սիրուն , իմ կռնակս , և չեմ յուսար կարենալ օդնել ձեզ վտանդի ժամանակ :

«— Իբրեւ հին խնամակալ Դերենկան , ինձ կ'իյնայ երեխայից հողը , 'Նուրէմ , և Այծեմիկն ու Վարուժանն իմ ծոցս պիտի սպահեմ , պահպանեմ :

«— Օ՛ն ուրեմն , ազնուասիրտ ծերունի , պատրաստ եմ , ուր որ կամիս դնալու : »

Եւ 'Նուրէմ յառաջ անցնելով՝ սկսաւ քալիլ արտօնօք դէպ ի անտառակ մ'ուր մեր երկվարները կ'սպասէին :

ՆՈՐ ԵՐԳԱՐԱՆ ԳԱՅՈՑ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԱՑ — Ե. Մ. ՏՆՏԵՍԵԱՆ

ԿԱՆԽԱԲԱՆ

Ներկայիս մէջ ազդային երգերու հարկն ու օգտակարութիւնը ճանչող ու զղացող անձինք այնչափ բազմաթիւ են առ մեզ, որ այս մասին երկարօրէն ճառելու հարկ չկայ. միայն կ'ուզեմք ներկայ հրատարակութեանս վրայ քանի մը խօսք ընել:

Մեր նպատակը ազդային ամեն տաղաչափութեանց հաւաքածոյն ընել չըլլալով՝ մասնաւոր ուղղութեամբ ընտրութիւն մ'ըրինք սա հետեւեալ կարգաւ. նախ՝ ժողովեցինք սովորական եղած երգերը, որք ընդհանուրին արդէն ծանօթ էին. երկրորդ՝ ազդային գրականութեան մէջ նշանաւոր դիրք մը բռնող կամ իրենց նիւթին նկատմամբ սակաւաթիւ եղած երգերու և տաղաչափութեանց մէջէն աշխարհաբառնեցն ընտրեցինք, խորշելով ընդհանրապէս խիստ երկարներէն. երրորդ՝ մեր Երգարանին մէջ ընդունեցանք նաև այն երգերն որոց եղանակը լաւ ու ներդաշնակ էր կամ ընդհանրութեան հաճելի եղած էր, թէպէտ ոճոյ կամ իմաստի կողմանէ մեծ արժէք մը չունէին: Փոյթ տարինք որ թէ՛ ամեն ծանօթ կամ անծանօթ գրողէտներու երգեր գտնուին, և թէ՛ ամեն ոք իւր ճաշակին յարմար երգեր կարենայ գտնել. ջանալով միանգամայն որ սոյն Երգարանս ոչ թէ միմիայն երգողներու, այլ և ազդային բանասիրաց ալ օգտակար ըլլայ իբր ընդհանուր նկար մը ազդային գրականութեան այս ճիւղին. այլ յաջողեցանք թէ ոչ, այդ վճիռը Արդոյ ընթերցողաց գատաստանէն կարելի է սպասել: Հարկ է նաև ըսել թէ ջանացինք ուղղել ըստ կարելոյն բաւական մանր ու խոշոր նխալներ և երբեմն քնահաճ յաւելումներ բառաւ. միայն թէ մէկ երկու երդոց մէջ մանր բարեփոխումներ ընելու պիտի չան+, որոց համար հեղինակաց ներողամտութիւնը գտնել կը յուսանք:

Երգարանին հրատարակմանը համար բայց ՚ի հին և նոր երգարաններէ և շատ մը տաղաչափական հրատարակութիւններէ, հետազօտեցինք նաև ցարդ հրատարակուած ազգային բանասիրական թերթերու ստուար հատորներ որչափ որ առ ձեռն կըցանք գտնել՝ ոչ գոյզն աշխատութեամբ: Բաւական անտիպ երդեր ալ գտանք բերանացի կամ գրաւոր:

Ինչպէս պիտի նշմարեն դիտողք՝ Երգարանիս մէջ մեծ տեղ մը գրաւած են մեր Ռուսական Հայաստանի եղբարց երգերը. բայց կարելի է համարձակ ըսել թէ նոցա հեղինակութիւնք կ'կազմեն ներկայ Հայերէն երգոց դրեթէ կէսը և կրնանք ըսել, մէկ ընտիր մասը. և եթէ մնացեալ երգոց մէկ մասն ալ Մխիթարեան հարց և նոցա ձեռնասուններուն տանք, իրօք ալ բովանդակ ազգային երգոց մէկ քաւորդը միայն կը մնայ Թուրքիոյ կամ Պօլսոյ Հայոց երկասիրութիւնը: Հա՛րկ է միթէ ըսել թէ այս հաշուոյն մէջ չեն շատ մը համբալներու երախայրիքը կամ քերթուկները, ինչպէս կ'անուանէր բարեյիշատակ Ն. Մ. Զօրայեան, որոցմէ կարելի էր մեծ քանակութեամբ հաւաքել:

Արարատեան աշխարհի Հայոց Ազգային բանաստեղծութեան յառաջագէմ վիճակը, (չնայելով նաև այն պայմանին թէ նոքա Հայութեան որբանին մէջ կամ անոր մօտ կը բնակին,) թէպէտ մեր կարծեօք, մասամբ Հայ աշուղներու արդիւնքն է, որք ազգային տաղաչափութեան և Գողթան երգիչներու հօդին վառ պահած են անդ և որոցմէ զուրկ է մնացած Թուրքիոյ Հայաստանն ընդհանրապէս, բայց մասամբ արդիւնք է նաև Պատկանեան ընտանեաց, այն է Պօլսեցի Սերովլէ վարժապետի Պատկանեան և որդւոցն Տէր Գաբրիէլի և Տէր Պետրոսի և թոռանոյն Ռափայէլի և Քերովլէի, որք ամբողջ ընտանեօք կարծես թէ բանաստեղծութեան մենաշնորհն ընդունած են. արդէն շատերն ալ, ինչպէս Մ. Նալբանդեան, Իսահակ Տ. Գրիգորեան, Երեմիա Սահակեան և այլք, Տ. Գ. Պատկանեանի աշակերտած են, որոցմէ կարելի էր շատ հատուածներ հաւաքել, եթէ Երգարանս աւելի ստուարացնելու մտադիր ըլլայինք:

Երգերու ոճին վրայ խօսելով կարելի է ընդհանրապէս ըսել թէ Թուրքիայի Հայոց երգերն աւելի արուեստական են, կամ թէ սոցա մէջ տիրողն է խելքն, մինչդեռ Ռուսաստանի Հայոց երգերն աւելի բնական են, այսինքն նոցա մէջ տիրողն է սիրան: Արդէն Տաճկաստանոց կամ լաւ ևս է ըսել Պօլսեցւոց Հայերէն երգե-

րուն մանաւանդ ստորին ոճով գրութեաներուն մէջ և տառին հոծութիւնը տեսակ մը դանդաղութիւն կուտայ երգին, թէ և շատ քնտիր հեղինակներ յաջողած են այս պակասութիւնը մեծ մասամբ դարմանել:

Ազգային հին և նոր երգոց խնդիրը, իւր բազմակողմանի կարեւորութեամբ բանագէտ անձանց ուշադրութեան արժանի է, որում մեր կարողութեան չափ միայն համառօտիւ մը կը ներկայացնենք զայն:

Մասնաւորապէս կը խնդրենք՝ Երզրանիս մէջ երես 246, 274, 275 և 299, Աննման, Խրատ, Երգ արագլի և Ողբ դարիպի հատուածները բաղդատել հին Գողթան երգերու հետ: Այս բաղդատութենէ բացայայտ կ'երևի թէ իրենց անձուկ և շատ անգամ անդրադէտ շրջանին մէջ որչափ յաջողած են այս ժողովրդական բանաստեղծք պահել հին երգոց ոճն ու հոգին, թէ և շատ անգամ Թուրքերէնով խառն տաղերդած են. և եթէ բաղդատենք զսոսնք վերջերս թարգմանուած կամ յօրինուած մէկ քանի աններդաշնակ և անհոգի երգոց հետ՝ աւելի կ'ընանք դնահատել նոցա բանաստեղծական արիւնը:

Երգոց եղանակներու մասին սա միայն կ'ըսենք թէ փափաքելի է և պէտք է որ ամեն Հայ վարժարանաց մէջ գոնէ երգերու վարժութեան դասեր ըլլան, մանաւանդ պարզ և վսեմ եղանակներու, որով միայն կարելի է ազգային երգոց ճաշակն ընդհանրացնել: Այս բանին մեծ պէտք ունիմք, և շատ հեռի եմք Յոյներէն, որք փոխանակ մեր ազգայնոց՝ նա մանաւանդ և երիտասարդաց ոմանց պէս, օտար և դուբհիկ ոճով յերիւրեալ խաղերով զբօսնելու, միայն իրենց Ազգային երգերով կ'սովորին ու կը խայտան: Թէպէտ և այս մասին մեր Ազգային վարժարանաց երաժիշտ դասատուներուն կարելի էր յորդոր կարգալ և իրենցմէ սպասել որ յառաջընթաց դըտնուէին այս գործոյն մէջ, այլ նոքա արդէն իրենց եկեղեցական երգոց դասերով ծանրաբեռնեալ, ոչ ժամանակ և ոչ ալ սիրտ ունին զբաղելու իրենց սովորական շրջանակէն դուրս: Այս խնդրոյն ուշադրութիւն ընեն Վարժարաններու Արդոյ Հողարարձուաց կը մնայ զլիաւորաբք, որք պէտք է համոզուած լինին թէ Հայ լեզուի և Պատմութեան դասերէն զինի՝ երգն է կարեւոր ազգային տեսակետով, երգը՝ որ սրտին և հոգւոյն բարբառն է:

ԳԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ

Հայոց Միացեալ Ընկերութեանց Տնօրէն Ժողովոյ Դիւանին կողմէ ստացանք նամակ մը և Հայկական Գեղադրութեան երկու տետրներ, գրութիւն Մեծ. Յովսէփ Վասիլեանի, նոյնպէս Ծանուցում մը՝ սոյն դրութեան առաւելութեանց վրայ :

Խմբագրութիւնս կ'ընորհաւորէ Միացեալ Ընկերութիւնն այս առաջին հրատարակութեան համար, որ անհրաժեշտ ու ստիպողական պէտք մ'է նախնական դպրոցներու մէջ, պէտք մ'որ՝ իբրև աննշան, ցարդ անտես առնուած էր : Միացեալ Ընկերութիւնն արդէն ցոյց կ'տայ այս գործովն որ լաւ կ'ըմբռնէ ազգային կրթութեան հիմնական պիտոյքն, և թէ աստիճան առ աստիճան քալել կ'ուզէ : Այս բարենշան ընթացք մ'է և մեզի դպրոցական գրեանց պիտանի շարք մը կ'խոստանայ : Եթէ ոչ առաջին՝ երկրորդ անգամն է որ փորձ կ'փորձուի ժողովրդային Գեղադրութեան այսպիսի տետրներ հրատարակելու, վասն զի Մխիթարեանց տպագրածներն այնքան ճոխ են ու մեծագին, որ ոչ միայն անհասկի են ժողովրդային դպրոցներու այլ և անդործադրելի և թանկարաններու զարդեր : Սակայն մեզի զարդ ու պերճանք պէտք չեն, այլ ինչ որ պիտանի ու իրական է : Բարեյիշատակ Միանսարեանցի Վայելչագրութեան տետրներն՝ քիչ շատ ճոխութեան և սղութեան կողմէ կ'մեղանչէին, նոյնպէս տառերու ձևին կողմէ, ուստի դրեթէ մուտ չգտան Հայ դըպրոցներու մէջ : Վասիլեան էֆէնտին զուն գործած կ'երևի դիւրուսոյց եղանակ մ'ընտրել և իր գործը դիւրագին ընել. սակայն կրնանք հաստատել թէ զլիսովին հասած է իր նպատակին :

Խօսք չունինք տետրակներու մաքուր տպագրութեան և գնոյն աժնութեան վրայ, միայն փափաքելի էր որ տառերու ձևի մասին աւելի հեշտ ու պարզ եղանակ մ'ընտրուէր, և ուսուցման դիւրագոյն մեթոտ մը : Վասիլեան էֆէնտիի գրութիւնն, որով երեք զլիսաւոր ճիւղի կ'բաժնէ տառերն, այս է՝ եթէ ներելի է ըսել, աշխարհ, միջոց և երկրորդ, բառական կ'դիւրացընէ գրելու արուեստն, սակայն կարծենք որ՝ եթէ այդ եռաձև տառերու դժեբը լուծելով և ասլա կցելով ուսցընէր, շատ դժուարութիւններ կ'բառնար : Ասկէ զատ՝ կ'դիտենք տառեր՝ ինչպէս բ, տ, դ, փ, ե, թ, և այլն

որ հաստուն դժէն զատ՝ բարակ զուգահեռական զիծ մ'ալ ունին ,
որ հայկական չլինելէ զատ՝ նորուններու համար անպէտ և տաժա-
նելի աշխատութեան աղբիւր կ'դառնան : Իսկ այն զծերն որ բանուկ
զրուծեան մէջ իբրև զարդ կ'գործածուին կամ դրելու ունակու-
թեամբ կ'ստացուին բնապէս , ինչպէս՝ է , դ , ը , ֆ , մկ , և այլն
տառերուն մէջ , իբրև տառերու հիմնական մասունք՝ Գեղազրութեան
առաջին դասերու մէջ ուսցընել , գործը բոլորովին դժուարացնել
է , թող թէ ինքնին շեղագիրն անգլիական կամ ֆրանսական ձև է :

Այս հարևանցի դիտողութիւնն ընելով հանդերձ , մեծապէս կը
դնհատենք Մեծ Գեղազրին տաղանդն ու գործունէութիւնը , և
հաւաստի ենք որ իր գործն ամեն աղղային վարժարաններու մէջ
մուտ պիտի գտնէ , եղածներուն մէջ առ այժմ իբրև ամենէ զիւրա-
զին և լաւ գրութիւն :

Աւասիկ վերոյիշեալ նամակն ու ազդարարութիւնը .

. . . Խմբագրապետ Տէր

Աբէէլան Մահալ պատուական Հանդիսի ,

Միացեալ Ընկերութեանց Տնօրէն Ժողովը պատիւ ունի խնդրել
Ձեր որ բարեհաճիք Ձեր պատուական Հանդիսի միջո-
ցաւ հրատարակել հետեւեալ ազդարարութիւնը , և ընդունիլ մեր
խորին շնորհակալեաց հաւաստիքը :

18/30 սեպտ. 1880

Կ. Պօլիս .

Ի դիմաց Հայոց Միացեալ Ընկերութեանց

Տնօրէն Ժողովոյ

Արէնդաբէր

Զարեհ Շիշմանեան

ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

ՄԻԱՅԵՍԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱՅՈՑ

ԳԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ

ԴՐՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՍԷՓ ՎԱՍԻԼԵԱՆԻ

Ութ տետրակի մէջ ամփոփուած :

Հեղինակին բազմաշան աշխատութեամբ , մեծ խնամքով և մաքուր
վիճագրութեամբ պատրաստուած սոյն Գեղազրութեան տետրակներ-

րու Ա. և Բ. ր արգէն հրապարակ' ելած և միւսներն ալ մամլոյ տակ են :

Այս տեսակ օգտակար գործ մը՝ որ իւր տեսակին մէջ առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ ազգային հաստատութեան մը ձեռօք, թէ՛ գիւրուսոյց եղանակաւ, թէ՛ գրերու վայելչութեամբը և թէ՛ դնոյն աժանութեամբը՝ արժանի է որ մուտ գտնէ ամեն ազգային վարժարանաց մէջ :

Իւրաքանչիւր տետրը կը բաղկանայ 24 էջէ, և իւր մէջ կը պարունակէ գեղադրական ծանօթութիւններ և հրահանգներ ի պէտս ուսուցչաց : Հատին գինն է 30 փարայ արծաթ. դպրոցաց և հարիւրէ աւելի առնողներու համար մասնաւոր զեղջ կ'ըլլուի : Անգլոնաւեղին է Միաց. Ընկ. Գրասենեակը, Կ. Պօլիս, Վալաթա, Կէօզէ—Օղլու խան, Թիւ 13. Ընկերութեանց կնիքը չ'ըրող օրինակներն անվաւեր են :

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Կ. Պօլիս 25 «Եպոհ» 1880.

Բարեկամ, Ձայնս քաշուեր է, գրիչս ալ սառեր, և կարծես թէ պաղ պաղ ջրեր կ' ընկնին գլուխս երբոր անդադար պաշտօնական ծանուցագրեր, պաշտօնական հրամանադրեր, պաշտօնական հրահանգներ կ'տեղան չորս դին կարկուտի պէս : Երբ պիտի անցնի այս պաշտօնական ձմեռն այրեցեալ գօտիին մօտ, երբ պիտի ծլին այն ծաղիկներն որ պաշտօնական սառնարանին մէջ կ'չոքնան . . . : Բայց որքան անկարելի է պաղ սրտերէ տաք բան յուսալ, նոյնքան դժուարին է՝ ինչպէս բնական՝ նոյնպէս քաղաքական երևոյթներու հակադրամաքանական ընթացք մը տեսնել : Ծանուցադիր, համիմաստ գիր, հակիմաստ գիր, հաւաքական գիր, բոլորն ալ ձևեր են, մեր քաղաքականութեան փուշերն, որ իրաց բնութիւնը ծածկել կամ փոխել կ'միտին, բայց ինչպէս Արքիմեդէս իր լծակին համար չըտաւ կէտ մ'որ երկիրն իր հաւնած կողմը տանի, նոյն-

պէս դիւանադէտներ ինչ պաշտօնական լծակներ որ դորձած են չափ-
տի կարենան դանել ժողովրդոց յաջորդական յառաջադիմութեան
շրջանին մէջ կէտ մ'որ դանոնք իրենց նպատակէն խոտորեն : Իրաւ՝
բարոյական ու մտաւորական աշխարհն , բնականին աննման , երբեմն
կրնայ պահ մը կայ առնուլ , մինչև իսկ ետ ետ քալել , պաշտօնա-
կան հնարքներու միջոցաւ , բայց այդ դադարումն առ ժամայ է ,
և եթէ երկարի՝ ստէպ կ'պատահի՝ ձեր քաղքին վերջին երկրաշար-
ժին պէս բուռն ցնցում մ'որ կ'տատանէ ամեն հոյակապ և հաստա-
տուն կարծուած շէնքեր , և կ'սասանէ , մանաւանդ երբ շէնքն ար-
դէն խախտու է և մոլորութիւն բռնուած :

Ահա լուծիւն ու սառնութիւն կ'տիրեն ժողովրդոց մարմնոյն
վրայ , սակայն եթէ դրչիս պէս սառ են մարմիններն , վառ կ'մնան
հոգիներն , դաս մը քաղաքագէտներու հոգւոյն պէս որ ծովուն տակը
կ'սպասէ և որ Խորհիւ կ'անուանի . . . : Ծովաւումը և հողաւումը ,
ահա այս ոյժերու մէջ կ'մղուի կռիւր սառոյցին կամ ծովուն ներքև ,
սակայն ո՞վ պիտի յաղթանակէ , այն որ բնապէս կ'վառի դիտութեան
ու ազատութեան անշիջանելի կրակով , թէ այն որ յանկարծ կ'ցո-
լայ արուեստական հրով : Եթէ չես կարող լուծել այս խնդիրը ,
դիմէ՛ Պատմութեան , պատասխան կ'գտնես : Սովորաբար մահամերձ
մարդիկ կենդանութեան նշաններ կ'ցուցնեն և կ'հաւտան որ պիտի
սպրին , հաւատ՝ որ արեան յետին կերպ մը յուսահատական ճգնաց
վրայ հիմնուած է : Միթէ չկ'ան ազգեր ու տէրութիւններ որ այս
երևոյթը կ'անձ կ'անուանեն . . . :

Թերևս հարցընես . — Ի՞նչ նշանակութիւն ունի այսպիսի պաղ
ու ծակ փիլիսոփայութիւն նամակի մը մէջ :» Լաւ , պատասխանս
դիւրին է , այս է հիմակ նորաձեւութիւնը , բարեկամ : Գտի՛ր չորս
կողմէ իրողութիւն մը , դէպք մ'որ նշանակութիւն ունենայ : Ի՞նչ
նշանակութիւն ունի , խնդրեմ , մեծ տէրութեանց անդաշն դաշնա-
ւորութիւնը . ի՞նչ , հեռադրական թերեւս վրայ կկոյի պէս բանող
պաշտօնական ծանուցարները . ի՞նչ , նահանջական նախախումբին
ցայցը . ի՞նչ , Տուրիյօի առջև թնդանօդ և Պոսֆորի վրայ ձիթե-
նիի կոթ . ի՞նչ , Լոնտոնի մէջ վերջադիր և Պէրլինի մէջ բարեա-
դիր . ի՞նչ , Հայաստանը՝ Քիւրտիստան կարողալու հրամանը , և
Պատրիարքը՝ դենպետ : Բայց եթէ աւելի վար , մեր սահմանը մեր-
նենք , քանի քանի անիմաստ և անհեթեթ բաներ պիտի տեսնես :
Ի՞նչ կ'նշանակէ ձեր Սիւնեաց Ընկերութիւնն , որ կանոնադիր մը

ծնելէն ետե՛ կ'մեռնի և իր նախահօր մօտ կ'թաղուի, մահ մ'որու կ'վիճակին անոնք որ պատանքով նոր հագուստ կ'ուզեն շինել. ինչ անուն կ'տաս Թէրթէմանը Էֆեւրի պէս լրագրի ընթացքին որով ձեր Գեր. Առաջնորդին դէմ ստուծիւններ պարունակող կրքոտ թղթակցի մը նամակը կ'հրատարակէ և անոնց դէմ ճշմարտութիւններ պարունակող գիր մը հրատարակելու մերժելէ ետե՛ տպագրական կանոնաց հակառակ, նաև կ'պահէ այդ հերքման գիրն, և չյանձնէր Մէղսուրեան էֆէնտիին, քաղաքային օրինաց հակառակ, որ յափշտակութիւնը կ'պատժէ. հասա ինչպէս մեկնելու է Օսմանլի յանդիմանական նամակը քաղքիդ Էնթարալ օրացրին դէմ, Պ. Պրայսի եղած ընդունելութեան առթիւ, որպէս թէ արգիլուած լինէր պատուասիրել ազնուասիրտ օտարական մը, մանաւանդ անուանի երեսփոխան մ'որ կ'համակրի Հայոց, որ շատ խմբադիրներէ աւելի կ'ձանչէ Արեւելքն, և որ Օսմանլի խրատին ու յորդորին կարօտ չէ մարդիկն ու իրողութիւնները զնհատելու համար: Աստի Հայոց ընթացքին մէջ չերևիր բնաւ այն Բեթնայո-Բէնը զոր կը կարծէ տեսնել Թուրք լրագիրն, ինչպէս որ չեմ ըսեր թէ Բեթնայո-Բէն մը հետեանքն է՝ Խորհրդարանի մի ուրիշ երեսփոխան՝ Աշմէտ-Պարզէդի միջոցաւ կազմուած Բեթնայո-Բէն միջոցով նպաստ Թուրքիոյ: Գարձեալ՝ եթէ մեղադրելի է Էնթարալ իրողութիւն մը պատմելուն, նոյնչափ պարտաւելի պարտի լինիլ և Տէյն Դիւլ, Անկիլոյ արդի պաշտօնէութեան բերանը համարուած թերթն, որ նոյն իրողութիւնը կ'պատմէ այսպէս.

«— Սեպտեմբեր 24ին (Ն. Տ.) Իզմիրէն թղթակից մը կ'գրէ.
— «Խորհրդարանի երեսփոխան՝ Պ. Ճ. Պրայս, երէկ Մարսիլիայէն քաղաքս հասաւ, և շատ սիրալիր ընդունելութիւն մը գտաւ Իզմիրի ամեն կարգի Հայոց կողմէ: Այն ինչ շոգենաւէն դուրս ելաւ՝ իր հրամանին տակ դրուեցաւ կառք մը, և Հայ հասարակութեան զլիաւոր անդամներուն ընկերակցութեամբ ազգային Առաջնորդարանը գնաց, ուր գումարուած էին Հայոց Առաջնորդական Գոթա-նորդն եկեղեցական դասուն հետ և բազմաթիւ Հայեր՝ անոր դալուստը շնորհաւորելու համար: Երկու ուղերձ՝ մին անկլիարէն և միւսն հայերէն՝ անոր կարգացին, որոց մէջ բացատրուած էր ամեն Հայու զգացած խնդրութիւնը մարդու մը ներկայութեան որ այնքան աշխատած էր իրենց համար: Պ. Պրայս, որ շատ յուզուած կ'երևէր այս երախտադիտական յայտարարութենէ, բաւական եր-

կար «բէլ մ'ըրաւ : Յետոյ այցելեց Հայոց մայր եկեղեցին, որ իր սքանչացումը գրողեց : Ապա դպրոցները դնաց և իր ուրախութիւնը յայտնեց կրթութեան խնդրոյն մէջ Հայոց բրած յառաջդիմութեան մասին : Այնուհետեւ խնջոյքի մը հրաւիրուելով Միլի պանդոկին մէջ՝ իր կենաց բաժակներ պարպուեցան խանդաղին : Պ. Պրայս իր սրտագին շնորհակալիքն յայտնեց այս մտերմական ընդունելութեան համար : Որովհետեւ զինք բերող շոգենաւր նոյն օրը ճամբայ ելաւ, իր հիւրընկալներն անոր ուղեկից եղան մինչև շոգենաւր և անորմէ ակամայ բաժնուեցան :»

Ասոր ինչ ունի ըսելու Օսմանլը : Հայոց արարքն արեւուն պէս յայտնի են, և ուղիղ դատողութեան հակառակ է մեքենայութիւն նշմարել ուր որ զաղանիք չկայ, դաւ տեսնել այն գործողութեանց մէջ զոր լրագիրները կ'հռչակեն :

Իսկ այն լուրերն որ անցեալները գրուեցան մի քանի եւրոպա-կան թերթերու մէջ՝ թէ Զէյթունի Հայերն ապստամբելով գունդ գունդ կ'ղիմեն դէպ ի Ալաշկերտ, ուր Հայ կտրիճներ ոտք ելած են Բուրդերու դէմ յարձակելու, լոկ մի քանի վաւերուն երեւակայութեան կամ թիւրիմացութեան արդիւնքն են : Հայն ապստամբ չէ և չկրնար ընել, և այն թերթերն, որ շարունակ այդպիսի ձայներ կ'հնարեն ու կ'տարածեն, ներքին նպատակ մ'ունին, որ հայ-կական չէ : Հայաստանի մէջ յուղուած շփոթութիւն մը թէ Հայոց և թէ Բուրդաց կողմէ՝ կրնայ քաղաքական օտար միջամտութեան առիթ և զրաման պատճառ դառնալ : Մեղի համար կարեւորն է մտային շարժում, ուսումնական զարթում, տնտեսական ապստամբութիւն, կրօնական բարենորոգում, ազգային բարոյական ոյժերն ու նիւթական շահերն ապահովութեան մէջ դնող արդարութիւն և ազդարարութիւն : Եւ Մէղու Հայաստանն իրաւամբ կ'ըսէ թէ «—Պատմութեան մէջ քիչ օրինակներ կան, որ կառավարութիւններն ապառաչի համար պատրաստուող և ինքնաձանաչութեան հասնող աղղերը գրգռում են դէպ ի ապստամբութիւն, որպէս զի նորաբողբոջ բոջ բոյսը խամրացընեն :» Եւ արդարեւ ո՞վ կրնայ հաւատալ որ ծածուկ պաշտօնական թելեր չեն շարժեր երբեմն միամիտ ժողովուրդներն իրաց ընական շրջանէն դուրս ցատկելու, որպէս զի փոսն ըյնան և փառամոլ կամ մոլեռանդ կառավարութիւններն առիւծին առակը կրկնեն և մեծ մասը կլլեն : Աստուած ազատէ մեզ փառամոլ աղատարարներէ և ազգադաւ փրկիչներէ : Հայր պար-

տաւոր է ինքն իրեն ազատարարը կանգնել և իր մտաւորական մթնոլորտին վրայ ծանրացած ամպերը ցրուել : Այդ ամպերն են տղիտութիւնը , շուայլութիւնը , մեծամոռութիւնը , ցուցամոլութիւնն , որ դժբաղդաբար այս վերջին ժամանակներն այնպիսի մոլորութիւն մը դարձած է որ մեր չորածն ու ընեւթն իբրեւ կատարուած իրողութիւն մենք մեզի հատացրնելու կ'ձգնինք , առանց նշմարելու չորս կողմը տիրած գատարկութիւնը . . . :

ՀԱՀՆՈՒՐ

ԲԱՆԱԲԱԿԱՆ

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ մեծ տէրութիւնները բաւղի մը մէջ ընկած են Գարատաղի խնդրոյն առթիւ՝ և կ'տեսնեն որ դուռն ելնելու համար ծանուցադիրներու անընդհատ շարք մը չքաւեր : Ի սկզբան Բ. Դուռն Տուլսիոյ տալու կ'հաւանի , այս պայմաններով որ Թուրք բնակիչները պահպանուին , նաւային ցոյցը տեղի չունենայ և Ասիոյ բարենորոգմանց դործը միայն իրեն վերապահուի : Տէրութիւնները կ'զայրանան և Սէյմուր ծովակալին հրաման կ'ղրկուի որ շարժի գէպ ի Տուլսիո՝ դործելու համար : Սակայն յանկարծ խնդիրը վերստին կ'փոխուի և ցոյցը կ'յապաղի . վասն զի Բ. Դուռն նոր ծանուցագրով կ'յայտարարէ որ Տուլսիոյն չափի տայ , եթէ իր առաջարկած պայմանները չընդունուին և ուրիշ որ և է խնդրոյ համար նաւային ցոյցերու վերջ չորուին , յաւելլով միանգամայն որ Տուլսիոյի գէմ որ և է յարձակում իբրեւ պատերազմի յայտարարութիւն պիտի նկատէ : Այս անակնկալ յայտարարութեան վրայ՝ միացեալ նաւախմբին ծովակալները նոր հրահանգներ կ'խնդրեն իրենց տէրութիւններէն , մինչդեռ միւս կողմէ՝ Ալպանիայիք Թուրք զօրաց հետ ապերշնայիլ քաղաքը կ'ամրացրնեն , այնպէս որ Գարատաղի իշխանը կ'ստիպուի չէզոք դիւրք մը պահել Սէյմուր ծովակալին պատասխանին վրայ թէ , չէ կարող դործնապէս անոր աշակցել՝ առանց նոր հրահանգ ստանալու : Հետեւապէս նաւային

ցոյցն ետ կ'մնայ՝ մինչև որ խնդիրը նոր կերպարան մ'առնու։ Ֆրանսայի մէջ Ֆրէյսինէդի պաշտօնէութիւնը կ'քակուի Մարտի օրինաց դործադրութեան մասին թոյլ վարուելուն, և անոնց հեղինակ Պ. Ֆէրրի նոր դահլիճ մը կ'կաղմէ՝ մի քանի փոփոխութեամբ, մինչդեռ այս կառավարական յուզմունքը միտքերը կ'վրդովեն և Վանպէդայի դէմ կ'ծու ակնարկութիւններ կ'լինին, որ սա ըստ հաճոյս պաշտօնեաներ կ'շինէ ու կ'աւրէ՝ վարագործի ետին ծածկուելով։ Թաղաւորականք ալ Շանպօր դքսին (Հենրի Ե) վեշտասաներորդ ծննդեան տարեդարձը կ'տօնեն և կ'աղօթեն որ օրին մէկն Ֆրանսա անոր թագաւորութեան արժանանայ։ Գերմանիա՝ Ընկերհաշաները վերստին կ'իլլըտին, և Պիսմարք իշխանը տեսնելով որ բուռն միջոցներ անդոր են դործաւորներու շարժումները զսպելու, նոր ծրագիր մը կ'պատրաստէ՝ կառավարութեան ձեռօք Գրեյսմարնէն ապահովելու նոյնպէս փոխադարձ աջակցութեան ընկերութիւններ կաղմելու համար։ Վիսմարի մէջ գերմանացի հեղինակներու և խմբագիրներու քօնիքէն իր նիստերը կ'շարունակէ։ Անկլիա՝ Աֆղանիստանի պատերազմը գրեթէ վերջացնելէն ետև՝ կ'վիճաբանի թէ Գանտահարը պիտի պահէ՞ թէ ոչ. իսկ Իրլանտայի մէջ սարսափը կ'պաշարէ բոլոր հողատէրներն լորտ Մաունդմօրի սպանութեամբ։ Հոգային խնդրոյն վրայ յուզմունքը գիւղացւոց մէջ կ'սաստիկանայ և այլ և այլ ակումբներու մէջ բուռն ճառեր կ'խօսուին Բարլմէնդի և կառավարութեան դէմ։ Ամերիկայի մէջ նախագահական ընտրութեան կռիւը կ'շարունակուի, հասարակապետականներն՝ ըստ երևոյթին, յաղթութիւնը պիտի տանին ռամկավարական կուսակցութեան դէմ։

ՎՐԻՊԱԿ

Նախորդ ամսադրին 283 երեսին մէջ՝ Պ. Լիգրէի վարդապետութեան տպուած է սխալմամբ՝ փոխանակ՝ Պ. Լիգրէի յառաջաբանն ունեցող վարդապետութեան և այլն զրուելու։

Խմբագիր-Տնօրէն Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ԳՍՑՄԱՆՔ

ԲԱԺԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

Արեւելեան Մամիոյ տարե-
կան զինն է կա՛խիկ Զմիւռնի
համար 3 1/2, իսկ օտար երկրի
համար 4 Մենիսիէն:

Խմբագրութեանս վերաբե-
րեալ ամեն նամակ, մեռագիր
պէտք է ուղղել առ Խմբագիր-
տնօրէն Մ. Մամուրեան, Փոքր
Վէզիր խան, թիւ. 65:

Անվճար նամակ կամ ծրար
չընդունուիր:

ԴՈՐԾԱԿԱԼՔ

Բաժանորդ գրուիլ ուզողք
կրնայ դիմել

Ջ. Բ. Լ. Լ. Լ.

ԽՄԲԱԳԻՐ-ՏՆՕՐԷՆ

Կ. Պ. Լ. Լ.

ՄԷԺ. ԳՈՐԾԱԿԱԼ ՄԱՍՆԱԺՈՂՈՎՆ
(ԵՒՆԻ ՏՈՒՆ ԺՈՂՈՂ, ԲԵՆ 2)

Ն. Բ. Լ. Լ.

ՄԷԺ. ԽՈՍԲՈՎ ԷՍԿԻՃԵԱՆ

Ա. Բ. Լ. Լ.

ՄԷԺ. ԿԱՐԱՊԵՏ Պ. ՇԻՐԻՏՃԵԱՆ

Հ. Բ. Լ. Լ.

ՄԷԺ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

Մ. Բ. Լ. Լ.

ՄԷԺ. ՍԵՄԵՐ ՄԻՐՉԱՏԵԱՆՅ

Marseille

M. Siméon Mirzayantz.

Մ. Բ. Լ. Լ.

ՄԷԺ. Յ. ՏՈՎԱԿԵՄԵԱՆ

Manchester

O. Ovaghimian Esqre

Լ. Բ. Լ. Լ.

ՄԷԺ. Յ. ՄԱԿՍԻՄՈՒՍՅ

London

Monsieur A. Maxoudoff.

Վ. Բ. Լ. Լ.

ՄԷԺ. ՇԱՀԻՆՈՒՅ Լ. ՔՈՔՈՎԻՏ

Wien

M. M. Shahinoff & Poppovits.